

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ІННА КОСТИРЯ

**СУЧАСНІ
ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРОЮ
В УКРАЇНІ**

**Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

КИЇВ 2011

БКБ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист №1/11-11570 від 08.12.2011)

Костиря І. О.

Сучасні політико-ідеологічні пріоритети управління культурою в Україні : навч. посіб. / І. Костиря — К. : , 2011. — 160 с.

ISBN

У навчальному посібнику представлено підсумок авторського дослідження процесу управління культурою як соціально-політичного явища. На основі системного аналізу культури, механізмів управління цією сферою державної політики, світового досвіду її функціонування, аналізу особливостей становлення і розвитку вітчизняної культури розкривається природа, сутність і специфіка управління культурою в сучасному світі та в Україні. У посібнику визначено основні стратегічні напрями управління культурою в умовах подальшої демократизації українського суспільства.

Навчальний посібник розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, а також політологів, культурологів і тих, хто цікавиться політикою держави в галузі управління культурою.

Рецензенти: Кочубей Л.О. – доктор політичних наук, професор;
Вашенко К.О. – доктор політичних наук, старший науковий співробітник;
Бабкіна О.В. – доктор політичних наук, професор.

Усі права захищені. Будь-яке копіювання, відтворення, зберігання в інформаційних системах або трансляція — у будь-якій формі та будь-якими засобами — електронними, механічними, через фотокопіювання, записи тощо — заборонено без письмового дозволу власника авторських прав.

ISBN

© Костиря І.О., 2011

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА.....	4
ПЕРЕДМОВА.....	6
РОЗДІЛ I	
Теоретичні та методологічні засади дослідження політико-ідеологічних пріоритетів управління культурою.....	8
РОЗДІЛ II	
Система політико-ідеологічних пріоритетів управління культурою	50
РОЗДІЛ III	
Напрями та проблеми демократизації державної культурної політики	86
РОЗДІЛ IV	
Проблема налагодження партнерства держави з недержавним сегментом управління розвитком культури.....	129
ПІСЛЯМОВА	167
ЛІТЕРАТУРА	171
ДОДАТКИ.....	183

ВІД АВТОРА

Становлення і розвиток демократії в незалежній Україні викликало чималий інтерес вітчизняних і зарубіжних науковців до проблем культури, зокрема до відносин між державою і культурою, до процесу державного управління та його політичних та ідеологічних пріоритетів. Адже від рівня уваги суспільства до питань розвитку культури залежить майбутнє нації, народу і держави в цілому.

Цією проблематикою займаються представники різних країн і галузей науки: філософи, політологи, соціологи, культурологи та ін. Однак це питання не вважається дослідженням остаточно.

У навчальному посібнику, призначеному для спецкурсу «Сучасні політико-ідеологічні пріоритети управління культурою в Україні», на основі власного дисертаційного дослідження проаналізовано природу, сутність і специфіку управління культурою в сучасному світі, механізми управління цією сферою в державній політиці, світовий досвід їх функціонування. Особлива увага приділяється питанням практичної організації управління культурою, моделям і комплексному аналізу її політико-ідеологічних пріоритетів у період розбудови України як незалежної держави. Охарактеризовані взаємовідносини і взаємодія суб'єктів управління культурою — держави і громадянського суспільства та їх особливості в українських реаліях. Визначені основні стратегічні напрями управління культурою в умовах подальшої демократизації українського суспільства.

Посібник допоможе студентам, аспірантам та іншим читачам орієнтуватися в сучасній політиці держави щодо культури та культурного будівництва, визначитись із завданнями налагодження партнерства держави з недержавним сегментом управління розвитком культури, механізмами підтримки культурно-мистецьких проєктів (спонсорством, меценатством, конкурсним наданням грантів тощо), тобто з усім тим, що в майбутньому допоможе адекватно позиціонувати Україну та її культуру в світі.

З повагою, Інна Костиця

ПЕРЕДМОВА

Процес управління культурою завжди є одним із суспільних пріоритетів будь-якої країни. Адже культура є показником морального стану, здоров'я суспільства, рівня економічних і політичних свобод, його духовного потенціалу. У культурі поєднуються традиції і досвід минулого з сьогоденням, окреслюються тенденції майбутнього розвитку суспільства. Культура одночасно може сприяти активізації або гальмуванню суспільних процесів у країні, а також забезпечувати гармонію під час переходу до нових орієнтирів. Вона являє собою сукупність цінностей, норм та ідеалів, які виконують конструктивну і регулятивну роль у суспільстві. Культура проявляється в активній творчості людей (індивідів, соціальних груп, націй, суспільства в цілому), яка здійснюється у сферах матеріального і духовного виробництва, в утвердженні ідентичності нації і проєкції в майбутнє. Від рівня культури залежить рівень цивілізаційного розвитку того чи іншого народу, його внесок у розвиток світової цивілізації.

Недооцінювання з боку державних установ і громадських організацій впливу культури на суспільство, їх недовіра, послаблення уваги і байдужість до культурної сфери може призвести до кризового стану і як наслідок — до занепаду держави. Саме тому процесу управління культурою та здійсненню культурної політики кожна держава приділяє першочергову увагу, мобілізуючи для цього всі наявні ресурси. Головною метою культурної політики в демократичному суспільстві, за визначенням ЮНЕСКО, виступає забезпечення вільного доступу всіх громадян до культурного життя та їхньої активної участі в ньому, а також сприяння збереженню самобутності національних культур.

Культурна політика демократичного суспільства повинна забезпечувати розвиток культури однаково для всіх. Але про це можна говорити лише в ідеалі — реальний процес управління культурою в демократичному суспільстві має свої вади, «болючі» місця та суперечності.

Історична практика демонструє непоодинокі приклади неувagi держави до культури. Це проявляється у підтримці культури на словах і обмеженні її у фінансовому й матеріальному забезпеченні на практиці, а також у маніпулюванні культурними традиціями та цінностями в інтересах окремої партії, блоку тощо. Особливо цинічним є ставлення до культури у період виборчих баталій. Досвід української держави засвідчує, що, зазвичай, будь-який претендент на ту чи іншу посаду питання розвитку культури ставить пріоритетним у своїй майбутній діяльності, але відразу ж забуває про них, як тільки отримує цю посаду. У такий спосіб управління культурою набуває лише віртуального значення. Культура виявляється покинутою на самовиживання і, без сумніву, загинула, якби не міцний фундамент національної і народної творчості, на якій вона базується впродовж тисячоліть.

Негативно позначилась на українській культурі сучасна практика делегування в систему державного управління видатних митців, відомих діячів культури та мистецтва. Отримавши мандат народного депутата, митці намагаються вирішити певні культурні проблеми. Проте дуже часто їхнього голосу на захист культури ніхто не чує. А що стосується їх індивідуальної творчості, то вона, практично, згасає — на творчість немає ні часу, ні натхнення.

У світовій та вітчизняній науці існує традиція дослідження феномену культури, політичної культури, її регіональних особливостей, проблем формування демократичної політичної культури. Аналізуються політичні культури різних суб'єктів і соціальних груп, тобто визначаються їх особливості в умовах стабільних суспільств і таких, що трансформуються. Сучасні науковці особливу увагу приділяють формуванню громадянської культури в Україні та розглядають її не просто як показник чи індикатор наявного рівня демократії в суспільстві, а як чинник і детермінанту демократичного розвитку.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРОЮ

Культура та політико-культурна проблематика стали пріоритетними в дослідженнях представників зарубіжної та вітчизняної науки на межі XX-XXI ст. Нею у різні часи переймалися культурологи, філософи, соціологи, політологи. Серед них чільне місце належить Г.Алмонду, М.Веберу, С.Вербі, Є.Вятрі, І.Гердеру, Е.Дюркгейму, А.Камю, Е.Кассінеру, К.Леві-Строссу, Г.Маркузе, А.Молю, П.Рікеру, П.Сорокіну, А.Дж.Тойнбі, М.Хайдеггеру, А.Швейцеру, О.Шпенглеру, З.Фрейду, М.Фуко, К.Юнгу та ін.

У російських наукових джерелах проблему ідеологічних пріоритетів культурної політики розглядають такі відомі вчені, як Е.Баталов, М.Бахтін, В.Біблер, Ю.Бородай, К.Гаджиєв, А.Гуревич, В.Іванов, Ю.Ірхін, А.Іонін, А.Лосев, В.Межуєв, М.Петров, В.Пугачов, О.Соловйов, В.Степін, В.Топоров, О.Шестопап та ін.

Серед сучасних українських дослідників цією проблематикою займалися такі вчені, як В.Андрущенко, В.Бебик, В.Бурдяк, К.Ващенко, М.Головатий, Л.Губерський, В.Денисенко, В.Корнієнко, В.Кремень, Л.Лавриченко, М.Михальченко, Л.Нагорна, І.Надольний, В.Огнев'юк, І.Предборська, М.Попович, Г.Почепцов, В.Рибкало, С.Рябов, Ф.Рудич, З.Самчук, Є.Сверстюк, Н.Яковенко та ін. У їхніх

наукових дослідженнях значна увага приділяється проблемам демократичної культури, ціннісним характеристикам, освітнім, загальнокультурним і моральним пріоритетам громадянського суспільства.

Поняття «культура» є базовим для всіх соціальних та гуманітарних наук, серед яких політична наука не стала винятком. По-перше, це поняття несе у собі смислове ядро, що забезпечує його самототожність у різних науках, а по-друге, допускає різні варіанти її інтерпретацій, які пов'язані з особливостями його використання у різних контекстах. Які ж основні параметри обох чинників смислового навантаження поняття «культура» у політології?

Передусім, поняття «культура» завжди і скрізь вживається у сенсі, виробленому людиною, на противагу «виробленому» природою: «У найширшому значенні, зафіксованому ще Д.Віко¹, культура — це те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою»¹. Діяльність людини відображається у її зовнішньому світі (перетворенні матеріальних об'єктів, інших людей, міжлюдських стосунків) і на внутрішньому світі людини — це так звана «внутрішня культура особистості» або ж творення, удосконалення індивідом самого себе. Ці процеси неминуче взаємопов'язані: неможливо змінювати світ, не змінюючи себе, і навпаки — будь-яке самоудосконалення потребує організації зовнішніх умов і має невідворотні наслідки у поведінці людини.

У політичній науці своє значення зберігають загальні сутнісні характеристики культури. Політичні діячі не лише впливають на політичну сферу у своїй країні, але й змінюються самі, пристосовуючись до неї. Політик мусить бути для певної частини суспільства «своїм», тобто виражати її світогляд, спосіб життя, все те, що у сукупності можна назвати типом

Д. Віко

¹ Бойченко І.В. Культура // Філософія політики: короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.

культури. У свою чергу, чим більш сконцентованим, типовим буде втілення характеристик певної частини суспільства у конкретного політика, тим більше у нього шансів, що його підтримає суспільна група. Справа у тому, що політиками не народжуються — вроджені та набуті здібності тривалий час нібито шліфуються, підлаштовуються під «електорат» у процесі взаємодії політика зі своєю «адресною групою». У такий спосіб поняття культури у політичній сфері передусім виражає спільне культурне поле, у якому взаємодіють політик та його «адресна група», яке вони у процесі взаємодії відтворюють і розвивають.

Саме тому процес управління культурою у політичній сфері постає як доволі делікатні стосунки, які швидше належать до поняття «м'якого управління». Але якщо методи здійснення впливу на таке управління є «тендітними» у порівнянні з економічною політикою або політикою в галузі безпеки, то за своєю значущістю для національної ідентичності держави, а отже, і для збереження її суверенітету управління культурою набуває пріоритетного значення і потребує системного дотримання і надзвичайно чіткого виконання: «культурні директиви» у сфері політики є стратегічними, а тому — пріоритетними.

Справедливо визнати і зворотній зв'язок між політикою і культурою: не лише культура формує політику і політиків, але й політика і політики (особливо впливові) є найбільш дієвими чинниками культурних змін. Адже саме політики можуть суттєво вплинути на процес відродження культури. Зазначимо, що не слід орієнтуватися на такі зразки політичного впливу на сферу культури, як «культурна революція», але й варто не забувати, що вплив політики може виявитися таким значущим.

Арсенал можливих політичних засобів впливу на культуру насправді є доволі широким, починаючи від особистого прикладу поведінки політичних діячів, і до репресій, які можуть сягати великого масштабу. У цьому арсеналі особливе місце посідають засоби ідеологічного впливу. Адже саме ідеологія надає політичного значення і особистій поведінці людини, і навіть масштабним репресіям: хоча поведінка може й не розглядатися як політично значуща, а репресії тлумачитися як елементарне

виконання вимог закону. Саме ідеологія надає їм суттєвого і тривалого суспільного резонансу.

Таким чином, управління культурою є одним з пріоритетних напрямів дослідження проблеми культури. Враховуючи значення ідеології для управління культурою, слід визнати, що саме цій проблемі має бути приділена увага політологів. Однак у політології вітчизняна наукова традиція дослідження культури здійснюється без спеціального звернення до аналізу політичної складової управління культурою. Причиною цієї ситуації є хибне уявлення про управління культурою і нібито неналежне ставлення до неї, яке було властиве командно-тоталітарній системі управління за часів радянської влади. Демократична ж культура нібито не потребує управління, оскільки є саморегульованою і взагалі будь-яке втручання у неї є загрозою демократії і нагадує, у кращому випадку, цензуру. Таке ставлення до культури у демократичному суспільстві не є справедливим і прагматичним: культура — не «священна корова», вона не повинна бути ізольованою від проблем суспільства, а навпаки, — має відповідати його потребам, бути в епіцентрі розв'язання найгостріших проблем. Очевидно, що ці функції культура аж ніяк не зможе виконувати, якщо над нею будуть стояти контролюючі і обмежуючі інстанції. Але не менш очевидним є й те, що сама культура повинна виступати такою контролюючою та обмежуючою інстанцією. Тому управління культурою у будь-якому суспільстві завжди включає в себе культуру самого управління.

У той час, як між політологами існує певна невизначеність щодо припустимості повноважень у сфері культури, правознавці, які займаються практикою врегулювання взаємин між членами суспільства, здійснили відповідні дослідження. Натомість політологи штучно утримуються від теоретичного аналізу політичної практики управління культурою.

Цікавими виявилися дослідження з цього питання у такій специфічній сфері, як фізична культура та спорт, яка доволі близька до галузі туризму. Дана проблематика стала предметом розгляду спеціальних досліджень з фізичного виховання та спорту. У цьому напрямі управління культурою набуває рис певного типу

Г. Алмонд

С. Верба

організації навчальної та тренерської роботи. Однак такий зразок не може бути поширений на всю сферу суспільної культури.

Проблемами управління займається така галузь науки, як державне управління. Проте управління культурою є не лише простою сумою рішень, ухваленими владою, — вони сприяють розробці нормативних актів. Це не просто набір етапів прийняття рішень, не просто функціонування певних установ. Проблема управління є значно ширшою, вона зазнає впливу ряду чинників, аналіз яких потребує зусиль і розробок вчених різних наукових галузей. Слід зазначити, що проблема управління культурою виявилася малодослідженою у політології. Хоча останнім часом політологами докладалися значні зусилля для з'ясування проблематики зі сфери політичної культури.

Звісно, політичну культуру надзвичайно важливо враховувати під час аналізу проблеми управління культурою, адже значною мірою саме від рівня і якості політичної культури залежить успішність і спосіб управління культурою суспільною. Однак розвиток політичної культури не означає автоматичного вирішення проблем управління суспільною культурою, які потребують спеціального і системного аналізу і вирішення. Більше того, без належного розгляду і розв'язання проблем управління куль-

турою не можна вважати повним і навіть задовільним стан дослідження і розвиток політичної культури.

Зауважимо, що напрацьований у сфері вивчення політичної культури матеріал є важливою передумовою і складовою дослідження проблем управління культурою.

Як концептуальне поняття, політична культура була вжита в 50 — 60-ті рр. XX ст. представниками американської національної школи (Г.Алмондом, С.Вербою, Л.Паєм). Ними була розроблена типологія політичної культури, схвалена західними політологами. Її єдиним недоліком стала теза продомінуючий англо-американський тип політичної культури, на який, начебто, необхідно рівнятися. Після появи досліджень Г.Алмонда та його школи феномен політичної культури привертав увагу американських та європейських науковців (Д.Дівайна, Л.Дітмера, С.Ліпсета, Л.Пая, Р.Роуза), які відзначаються плюралізмом думок у розкритті феномену політичної культури.

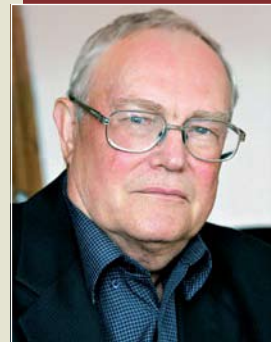
У колишньому СРСР поняття політичної культури цілеспрямовано досліджується з 80-х рр. XX ст. Ф.Бурлацьким, А.Галкіним, М.Кейзеровим. Їхні підходи до визначення феномену політичної культури мають певні відмінності, але недостатньо досліджені його основні параметри.

В. Андрущенко

Л. Губерський

М. Михальченко

У сучасній українській політології різні аспекти політичної культури досліджувалися у таких напрямках: політична культура молоді; роль політичної культури в розбудові держави, демократизації суспільства та його трансформації.

Окремо слід виділити дослідження політичної культури українського народу. Це праці Л.П.Нагорної, П.М.Саса, серед історичних досліджень можна назвати праці О.К.Струкевича.

Зв'язки між культурою та ідеологією проаналізовані вітчизняними дослідниками у філософському дослідженні «Культура. Ідеологія. Особистість» В.П.Андрущенка, Л.В.Губерського та М.І.Михальченка.

У багатьох дослідженнях підкреслюється, що завдяки політичній культурі формуються регулятори політичної поведінки і мотиваційна основа політичних відносин.

Підсумовуючи аналіз різних підходів і дефініцій політичної культури, їх можна об'єднати у три основні групи:

- *політична культура* — суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичної діяльності, — це: орієнтації, система цінностей, символи, вірування і установки індивідів на політичні дії;
- *політична культура* — це спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема, реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделі поведінки. У цій групі трактувань політична культура поєднує у собі політичну свідомість і політичну поведінку, відповідно у структурі політичної культури виділяються компоненти пізнавального, емоційного, оцінювального і поведінкового характеру;
- *політична культура* — це політична свідомість і політична поведінка, зумовлені функціонуванням суспільно-політичних інститутів, тобто, політична культура зазнає впливу як політичних (держави, її владні органи, політичні партії), так і соціальних інститутів (сім'я, громадські об'єднання, ЗМІ, освіта тощо).

Отже, аналіз щодо сутності, типів, структури політичної культури дозволяє виділити такі її рівні: **орієнтаційний**, що лежить в основі

політичної діяльності, це: орієнтація, система цінностей, символи, вірування і установки громадян на політичні дії; **духовно-практичний**: реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки окремих громадян і соціальних груп; **інституційний** — культура функціонування політичних інститутів. Політична культура держави доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають її політичну систему.

У політичній науці існує багато класифікаційних підходів до виділення **типів політичної культури**. З точки зору управління культурою доцільною є типологія політичної культури, запропонована Г.Алмондом, у якій виокремлюються *гомогенний, фрагментований, змішаний і тоталітарний* типи:

Гомогенний або англосаксонський тип політичної культури (США, Великобританія, деякі країни Британської співдружності), для якого характерне: співіснування різноманітних конкуруючих, але взаємодоповнюючих цінностей, установок, раціональність прийняття рішень і вирішення суперечок і конфліктів; індивідуалізм. Гомогенний тип політичної культури відрізняється більшою кількістю суб'єктів політичного процесу, він підтримує основні принципи існуючої політичної системи, її правила, норми і цінності. Політичні партії, групи спільних інтересів, засоби масової інформації мають значний ступінь самостійності. Окремі громадяни можуть одночасно належати до багатьох груп і, як підсумок, визнається законність усіх позицій та інтересів, існує взаємотерпимість, що створює умови для консенсусу і прагматичного політичного курсу.

Фрагментований або континентально-європейський тип політичної культури (у Франції за часів третьої і четвертої республік, Італія) має певну гомогенність, проте є фрагментованим. У такому типі політичної культури серед різних угруповань відсутня необхідна згода щодо основних правил політичної гри. Суспільство має велику кількість субкультур, яким притаманні свої цінності, поведінкові норми і стереотипи, що часто не збігаються. Взаємне загострення соціальних, релігійних, політичних чинників

стимулює суперечки між різними субкультурами. Для країн із зазначеним типом політичної культури характерна політична нестабільність.

Змішаний або доіндустріальний тип політичної культури характеризується співіснуванням традиційних і вестернізованих (орієнтованих на Захід) інститутів, цінностей, норм і орієнтацій (парламент, виборча система, бюрократія як атрибути західної політичної системи накладаються на традиціоналістські реалії). У результаті цієї модернізації, за термінологією М.Вебера, виникає «особливий тип» політичної культури. Г.Алмонд називає її «*харизматичною політичною культурою*», що формується саме в умовах ерозії традиційних норм і порушень майже священних звичаїв і зв'язків у суспільстві, зростає почуття нестабільності і невизначеності. Люди, потребуючи захисту і стабільності, шукають харизматичного лідера. Таке зміщення цінностей створює проблеми з точки зору комунікаційних і координаційних питань у суспільстві. Різні суспільні групи мають полярне бачення вирішення проблем. І, як наслідок, — нестабільність і непередбачуваність, що є не відхиленням від норми, а обов'язковим результатом такої політичної культури. Цей тип політичної культури притаманний країнам, які стали на шлях модернізації і розвитку.

Тоталітарний тип політичної культури за зовнішніми рисами нагадує *гомогенний*. Проте така монолітність штучна, а тому відсутні добровільні організації і асоціації. Система політичної комунікації контролюється з центру, а відтак неможливо об'єктивно визначити ступінь прихильності населення пануючій системі.

За історичними ознаками (кожна доба в історії людства має свій характер економічних відносин, специфіку соціальної структури суспільства, політичну організацію) світова політична наука пропонує формаційний і цивілізаційний підходи до класифікації історичних типів політичної культури.

Цивілізаційний підхід виділяє типи політичної культури на основі цивілізаційного устрою особливих напівсвітів — Заходу і Сходу, цінності і традиції яких є фундаментом усіх існуючих у світі політичних куль-

тур. Характерними політичними цінностями для Західної цивілізації є: множиність форм політичного життя, конкуруючий тип участі у владі; ускладнений тип організації влади (наявність партій, груп тиску тощо); раціональне ставлення правлячих політичних еліт і лідерів до виконання своїх функцій та усвідомлення необхідності контролю за їх діяльністю з боку громадян; домінування загальнодержавних законів над приватними нормами і правилами поведінки; високий рівень ідеологізації політичних позицій громадян.

К. Гаджиєв

Серед політичних цінностей Східної цивілізації виокремлюються наступні: домінування виконавчих «ролей» громадян у політичному житті, переважання колективних форм політичної участі, які не несуть індивідуальну відповідальність; тяжіння до авторитарного типу правління і спрощених форм організації влади, пошук харизматичного лідера; сакралізація керівників та їх діяльності, відсутність переконання у необхідності контролю за їх діяльністю; домінування прав і звичаїв певної місцевості (місцевого права) над установками держави і низький ступінь ідеологізації позицій громадян.

Однак, досліджуючи політичну культуру тієї чи іншої країни, слід брати до уваги факт існування різних регіональних та національних варіацій. Зазначені вище політичні цінності є своєрідним фундаментом, на якому формується національно-специфічна форма політичної культури окремої країни.

Цікавими є три моделі політичних культур російського науковця К.С.Гаджиєва, який, виходячи з особливостей політичних систем, виокремлює:

Органічний тип політичної культури, що відображає прояви авторитарної, тоталітарної і традиційної систем. Спільним для них є панування колективістських, групових цінностей, пріоритет публічно-

го над приватним; первинність прав і свобод групи, колективів, підкорення особистості колективу. Носії такого типу політичної культури мають завищені очікування від держави, перебільшують її роль в житті суспільства. Зустрічається в Азії, Африці і Латинській Америці, проте авторитарні і тоталітарні варіанти цього типу політичної культури панували і в європейських країнах — СРСР, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, Греції тощо.

Ліберально-демократичний тип, що характеризується плюралізмом у соціальній, економічній, духовній, політичній сферах життя. Головними є ідея індивідуальної свободи, цінність окремої особистості, прав кожної людини на життя, свободу і приватну власність як основи індивідуальної свободи, самореалізація окремої людини, принципи представництва і виборності посадових осіб у державі. Даний тип притаманний західним індустріально розвинутим країнам, проте у різних національно-культурних умовах виявляється по-різному, що дозволило визначити варіанти ліберально-демократичної політичної культури: *гомогенний, фрагментарний, інтегрований, консенсусний, конфліктний* та інші.

Змішаний тип політичної культури, що притаманний багатьом країнам сучасного світу, характеризується поєднанням рис різних типів політичних культур у межах конкретних національних, соціально-економічних і політичних реалій.

Кожне суспільство має свою модель політичної культури, яка відображена і в управлінських процесах. На зміст і риси політичної культури впливають зовнішні і внутрішні чинники. По-перше: зовнішньополітичний вектор розвитку певної країни; характер відносин з країнами-партнерами; процеси глобалізації економіки, торгівлі, інформаційного простору, освіти, культури тощо; духовне і національне відродження народів і народностей світу, які донедавна зазнавали (чи ще зазнають) колоніальних (тоталітарних) утисків в умовах глобальних змін.

По-друге: історичні традиції, національний характер, менталітет народу; система духовних цінностей та суспільна мораль; особливості соціальної структури суспільства і рівень соціальної самоорга-

нізації (рівень розвитку громадянського суспільства); тип партійної системи, стан і роль опозиції; вплив національної еліти — інтелектуальної, політичної, управлінської та господарської, яка здатна ефективно контролювати національні ресурси, нарощувати і включати їх у світові процеси; стан правової освіти і правової культури населення; стан політичної освіти та її практична спрямованість.

Певне ускладнення викликає визначення типу політичної культури у трансформаційних суспільствах, які переживають процес переходу від однієї політичної системи до іншої. У політичній культурі таких суспільств поєднуються різні системи цінностей, несумісні політичні орієнтації та протилежні типи політичної свідомості.

Загалом, для сучасних вітчизняних науковців властиве розуміння не лише цілісного характеру політичної культури, але й її укоріненість у політичному житті в цілому (Л.Аза, В.Андрущенко, М.Багмет, А.Бадан) та загальній культурі суспільства (С.Безклетний, Ю.Вострякова). Вивчення проблематики управління культурою змушує ще раз звернутися до загального визначення культури, яке дає можливість виявити більше аспектів теорії і практики культурного розвитку, ніж поняття «політична культура».

Енциклопедичний філософський словник інституту філософії НАН України дає наступне визначення поняття «культура». **«Культура** (від лат. *cultura* — обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) — 1) Історично вихідне значення — обробіток і догляд за землею. 2) Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже, — і ступінь їх розвитку; відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру (вже від Цицерона йдеться про філософію як культуру духу). 3) Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття. 4) Сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені у результатах продуктивної діяльності. 5) Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення,

що специфікується або за історичними типами, або за етнічними чи регіональними характеристиками суспільства». Якою мірою зазначені аспекти культури стосуються проблеми управління культурою?

По-перше, якщо культура є обробітком і доглядом, то політика теж не розвивається «сама по собі», а вимагає для свого здійснення значних зусиль і турботи професійних політиків і усіх, причетних до політичної сфери. Міра зусиль і турботи кожного з них є різною. Коли йдеться про управління культурою, політична «турбота» і культурний «обробіток» взаємодіють між собою. Цей взаємовплив є «дружнім», оскільки активною стороною виступає людина. Тому цей взаємовплив не буває негативним, необхідно, щоб засоби управління посилювали і підтримували цілі культури, а не підпорядковували останню цілям самого управління. Це не означає, що управління може бути пасивним щодо культури, у такому разі управління просто зникне, оскільки воно апріорі є активним. Активність управління відносно культури обумовлена особливою культурною заангажованістю самого управління, тобто воно здійснюється лише з позицій культури, але у певному аспекті відмінного від об'єкту управління. Це може бути як зосередження на одному з аспектів певної культури або вплив іншої культури, але в жодному разі не за межами культури. Політика у сфері культури повинна бути дійсно культурною, а не економічною, силовою тощо.

По-друге, якщо культура — це удосконалення самої людини, її тіла, душі і духу, то й управління культурою повинно орієнтуватися на створення і підтримку умов, коли людина може самоудосконалюватися. З точки зору політичних засобів управління, створення цих умов забезпечується шляхом суспільного визнання їх об'єднання, тобто коли особистий розвиток одних не заважатиме, а навпаки, сприятиме особистому розвитку інших членів суспільства. Найважливіші напрями визнання отримали інституційне політичне забезпечення.

Політична підтримка інститутів культурного розвитку (саморозвитку) членів суспільства реалізується за основними напрямками —

тілесного, душевного та духовного самовдосконалення. Мовою політики це означає: у сфері тілесної культури — політика у сфері збереження і розвитку генофонду країни, а отже:

- збереження здатності кожної людини до суспільно корисної праці, передусім — працездатності;
- політика у сфері охорони здоров'я, фізичної культури і спорту;
- турбота про тимчасово або частково фізично недієздатних людей
- політика фізичної реабілітації та підтримки людей з особливими потребами і людей похилого віку.

Г. Гегель

У сфері культури розвитку душі управління стосується такого специфічного аспекту, як забезпечення атмосфери миру, ненасильства, толерантності і взаємної злагоди між людьми, уникнення усіх форм екстремізму, тероризму та нетерпимості. Самі по собі ці чинники не забезпечують розвиток душевних якостей людини, але убезпечують її життя.

Варто наголосити на особливостях політики розрізнення сфер публічного і приватного життя, що означає заохочення суспільства до участі у легітимних формах публічного життя і забезпечення недоторканності приватного.

Стосовно сфери культури духу, то, за Г. Гегелем, — це сфера мистецтва, релігії і філософії. А до сучасного суспільства можна додати науку. Управління у сфері культури духу зорієнтовано на створення умов для здійснення відповідної діяльності членів суспільства, — на заохочення і гідну винагороду представників сфери мистецтва, науки, релігії, які досягли вершин у своїй галузі. З боку дуржави йдеться про політику підтримки культури відтворення кращих досягнень людського

духу і залучення членів суспільства до таких досягнень, а також політика виховання суспільної духовної еліти.

По-третє, якщо культура є «сукупністю способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття», то мова йде про певні технології відтворення людських способів життя. Передусім вони набули гуманітарного та соціального характеру і у сфері політики означають широкий спектр підтримки культурних засад суспільства — від мовної та інформаційної політики до підтримки національних технологій виробництва, а також турботу про відтворення властивого певній країні способу життя, запровадження новітніх технологій. Політика у цій сфері означає продумане сполучення традиціоналізму і модернізації, збереження засад власної ідентичності суспільства і збагачення їх за рахунок культурних інновацій. Як приклад — культурна політика таких країн, як Японія і Китай.

По-четверте, якщо культура розглядається як «сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, що втілені в результатах продуктивної діяльності», то управління у цій сфері означає захист і збереження кращих здобутків матеріальної і духовної культури, починаючи від належного захисту виробничих «ноу-хау» і наукових відкриттів (турботу про патентування і захист інтелектуальної власності) до підтримки загальної культури, поваги до приватної власності, її належний захист засобами держави і силами громад. Йдеться про культуру не як про розвиток чи саморозвиток, а як його результат. Передусім він пов'язаний з тим, що створено людиною, тобто її зовнішній продукт, який може виступати об'єктом власності. Однак не слід забувати, що результатом матеріальної і духовної діяльності людини і суспільства є сама людина і суспільство, в якому вона живе. Тому управління культурою у цьому аспекті передбачає страхування життя і здоров'я громадян, а також питання внутрішньої і зовнішньої безпеки.

По-п'яте, під культурою можна розуміти «локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними чи регіональними

характеристиками суспільства». Це означає, що культурну цінність мають не лише окремі люди чи результати їх діяльності, а цілі спільноти та їх досягнення. Отже, йдеться про управління цілими спільнотами — від громад і до політичних націй і людства в цілому. Для держави це означає захист її національних інтересів, що є найбільшим культурним пріоритетом, а для громади — захист її традицій, що є єдністю культурного, економічного і політичного устроїв, незважаючи на те, чи це етнічна громада, чи територіальна. У сучасних суспільствах поняття культурного розмаїття допускає розрізнення громад за релігійними, гендерними, віковими ознаками.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зазначити, що управління культурою є одним із напрямів дослідження проблем культури і у практичній сфері політичного життя постає як діяльність інститутів держави, що спрямована на регулювання відносин у духовно-культурній сфері суспільства. Управління культурою — це сукупність принципів і норм, що визначають діяльність державних органів і недержавного сектору зі збереження, розвитку і розповсюдження цінностей культури, а також комплекс дій і заходів, спрямованих на досягнення певних культурних цілей. Державні органи регулюють культурні процеси за допомогою законодавства та фінансових, економічних, адміністративних і політичних механізмів впливу.

Управління культурою певного суспільства базується на визнанні поєднання національного розвитку культури з розвитком загальнолюдських цінностей і урахуванням соціокультурного середовища. Державна політика у сфері культури обумовлюється історичними, суспільно-політичними, економічними, етнокультурними особливостями розвитку держави та певного етапу її існування. Вона має спиратися на історико-культурні традиції як країни, так і її регіонів, враховуючи існуючу соціокультурну ситуацію.

Отже, перший висновок аналізу специфіки управління культурою доводить, що визначення культурної політики є набагато ширшим, ніж просто управління у сфері культури. Власне, поняття

З. Бжезинський

«культура» є значно ширшим за те, чим звикли вважати її на рівні повсякденного сприйняття. Це не просто певний «культурний куточок», це особливий погляд на людину і вироблене нею, а відповідно, і особлива турбота про людину та вироблене нею. Тому зрозуміло, що вирішення завдань культурної політики із залученням її об'єктів і засобів нерідко виходить за межі сфери культури. Наприклад, залучення фінансового стимулювання або правові

обмеження дозволяють значно прискорити вирішення завдань культурної політики.

Однак те, що культурна політика виходить за межі сфери культури, не означає, що вона паразитує на інших сферах суспільного життя чи зловживає їх засобами. Так, наприклад, Збігнєв Бжезинський розглядає американську культурну політику як один з найважливіших інструментів вирішення стратегічних геополітичних завдань США — починаючи від економічних і до воєнних. Отже, культурна політика не лише звертається до ресурсів інших видів політики, але й сама надає ресурс.

Другий висновок аналізу специфіки управління культурою — це наявність певних загальних функцій, які реалізують управління культурою і відповідають успішній культурній політиці. Ці функції співвідносяться з п'ятьма чинниками визначення культури, розглянутими вище. Отже, перша функція характеризується як *забезпечення концентрації і послідовності зусиль, спрямованих на певний об'єкт*. Друга — як *актуалізація певного потенціалу, раніше недостатньо або зовсім нереалізованого*. Третя — як *залучення і відтворення певних технологій досягнення успіху*. Четверта — як *накопичення і збереження певних ресурсів*. П'ята — як *формування і підтримка певної символічної системи, що виступає як універсальна для даної спільноти*.

У наступному розділі буде розглянуто процес дієздатності цих функцій на прикладі різних політичних систем, щоб виявити не лише інваріантність самих функцій, але й особливості їх взаємного підпорядкування у різних ідеологічних середовищах. Отже, ключовим буде з'ясування політико-ідеологічних пріоритетів управління культурою, на запропонованих різних ціннісних системах, різних ідеологіях, які по-різному залучають одні й ті ж функції управління культурою, і, відповідно, звертаються не лише до різних напрямів культурного розвитку, але й до різних засобів його забезпечення. Якщо при формуванні певної політичної системи ідеологічні чинники відіграють лише одну з важливих, інколи взагалі допоміжну роль, то для її збереження і відтворення політико-ідеологічні аспекти набувають характеру пріоритетів, особливо у сфері культурної політики. У якості політичних систем, для яких ідеологічні розбіжності є базовими, обираємо тоталітаризм і демократію, спробуємо простежити роль політико-ідеологічних пріоритетів управління культурою в тоталітарному та демократичному суспільствах.

Аналізу управління культурою в тоталітарному суспільстві у своїх працях приділяли увагу вітчизняні науковці. Насамперед, розглядалися умови, які свого часу втягнули Україну у створення напівавторитарної, напівтоталітарної політичної системи Радянського Союзу. Цією проблематикою займалися політологи, історики, літературознавці. Більшу дотичність до політологічної проблематики знаходимо у фундаментальному аналізі чинників і наслідків застосування ідеології тоталітаризму в Україні у дослідженні В.П.Андрущенка «Організоване суспільство», де становлення тоталітаризму у СРСР розглядається як спроба створення новітньої імперії¹.

Значний історико-аналітичний матеріал став доступним вітчизняним науковцям після перекладу праць сучасних німецьких авторів, присвячених критичному розгляду теорії і практики

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу — К., 2005.

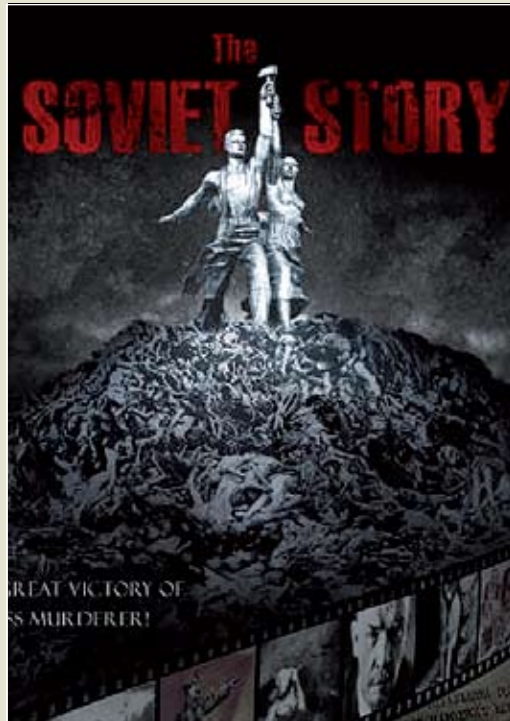
Рейхстаг. Берлін 1936 р.

побудови класичної тоталітарної системи у фашистській Німеччині. Зокрема, праці таких авторів, як К.Зонтгаймера «Антидемократичне мислення у Веймарській республіці» — в українському перекладі «Як нацизм прийшов до влади», М.Бросцата «Держава Гітлера. Створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху», Д.Лангевіше «Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і Європі» та ін.

Ознайомившись із вказаними працями вітчизняних та зарубіжних вчених, виокремлюємо загальні функції управління культурою у тоталітарному суспільстві з погляду їх реалізації в ідеологічному аспекті.

Перша функція була визначена як **забезпечення концентрації і послідовність зусиль, спрямованих на певний об'єкт**. На перший погляд, тоталітарне суспільство являє собою «взірець» концентрації

і послідовності впровадження як певної культурної програми (нав'язування суспільству однієї, єдино правильної програми і властиве саме тоталітаризму), так і будь-яких інших «програм». Саме для концентрації зусиль тоталітарне суспільство використовує усі можливі засоби, причому цей процес видається закономірним. Фашистська Німеччина, Радянський Союз на певному етапі свого розвитку, а також комуністичний Китай з його культурною революцією вдавалися до репресій, не виключаючи фізичного знищення незгодних, тому що ідея концентрації і послідовності вимагала репресій, оскільки добровільно ніхто не хотів вступати до тоталітарної армії і «ходити строєм», особливо у сфері культури. Однак на практиці виявилось, що саме у сфері культури при тоталітарному режимі так само закономірно, як і намагання «причесати» усіх громадян під один культурний канон, виникає феномен культурного дисидентства. Саме у сфері культури «езоповою мовою» висловлюють свій протест незгодні з політикою й ідеологією режиму. Культура постає одним з «клапанів», через який з підвищеною силою виривається на волю утиснутий політично й економічно суспільний протест. Сила дії

В. Мухіна. "Робітник та колгоспниця"

створює силу протидії — чим сильніший тиск держави на сферу культури, тим гостріший, хоч і завуальований, протест демонструють представники культурної еліти і пересічні громадяни. Концентрація зусиль досягається не в одному напрямі, а у двох, спрямованих протилежно. Ідеологія тоталітаризму породжує свій антипод — ідеологію боротьби з тоталітаризмом: ніхто не може так ненавидіти диктат, як ті, хто зазнав його на собі.

Друга функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій відповідає успішна культурна політика — **актуалізація певного нереалізованого потенціалу**. Саме за тоталітарних режимів були зроблені великі відкриття у різних сферах суспільного життя, починаючи від економіки і соціальної політики до мистецтва. Однак ці відкриття давалися дорогою ціною, тому що, сконцентрувавши зусилля на одному напрямі (що забезпечує перша функція), тоталітарний режим «жертвував» усіма іншими. Представників «непотрібних» напрямів культури легко і «безболісно» для системи репресували як «зрадників» і «таких, що ухиляються від генеральної лінії». Тому важко оцінити, якою мірою потенціал культури було реалізовано, а якою втрачено. Наприклад, у сталінські часи за рік знімали не більше 10 художніх фільмів. І хоча ці фільми автоматично мали ставати шедеврами (адже над ними працювали усі кращі митці, що не були репресовані), але на практиці це не завжди відповідало дійсності. Проте на деяких ділянках «культурного фронту» тоталітарний режим все ж досягав не просто розкриття культурного потенціалу, але здійснював справжні культурні прориви, формуючи культурні зразки для багатьох наступних поколінь. Досі деякі шедеври тоталітарного мистецтва — радянський балет або нацистські масові видовища — залишаються неперевершеними.

Культура за тоталітарного режиму не забезпечує належного захисту ні культурі тіла, ні культурі душі, ні культурі духу. Культура тіла оспівується всіма тоталітарними режимами. Але показна естетизація тілесності йде разом з фізичним знищенням значної

частини суспільства — як з ідеологічних міркувань, так і для досягнення «фізичної чистоти» суспільства. Практично всі тоталітарні режими виявляли нетерпимість до будь-яких відхилень від ідеалу фізичної краси і здоров'я: це расові відхилення, чи відхилення психічного здоров'я, чи навіть у сфері інтимних стосунків. За тоталітаризму культура тілесності стає несумісною з ідеалами захисту фізичного здоров'я людини, точніше таким ідеалом стають доволі

Олімпіада в Берліні. 1936 р.

сумнівні надмірно аскетичні (на кшталт спартанських) вимоги. Стосовно культури душі тоталітарні режими культивують атмосферу незахищеності, тобто постійні внутрішні і зовнішні загрози, що продукують колективні неврози і сприяють розвитку неврозів особистісних. Тому простежується нестабільність культури, що продукується культурною політикою тоталітарних режимів. І, нарешті, у сфері духу існує ситуація жорстокого придушення культури, духу соціальних мас, духовної еліти. Ситуація неспокою і очікування революційного «кінця світу», яка спочатку породжує подекуди шедеври духовної творчості, доволі швидко призводить до внутрішнього духовного самовиснаження і зубожіння духовної

культури. Зубожінню сприяє і політика культурної ізоляції, яку насаджують тоталітарні режими.

Сутність тоталітарного режиму визначається відсутністю місця для особистості, яка повинна бути основним творцем усіх видів культури — тілесної, душевної та духовної. Проблема втрати людиною свого «Я», масовізація, перетворення індивіда в анонімну, взаємозамінну частинку колективу, стала предметом вивчення західної культурологічної, філософської, соціологічної і психологічної думки всього ХХ століття. В СРСР це могли дозволити собі лише дисиденти. І лише із здобуттям незалежності в Україні розпочався процес переосмислення та знищення псевдоколективізму і згубного конформізму.

Звичайно, радянська влада не кожній особі дала простір. Але стверджувати, що особистостей, тобто творчо розвинутих людей при радянській владі не було, буде неправильним. Відома величезна кількість таких людей і не менш видатні результати їх діяльності — це досягнення в сфері мистецтва, науки і техніки. Але їх розвиток відбувався у більш-менш добровільному порозумінні та згоді з існуючим ладом, який був ідеологією, і, як бачимо, він не був абсолютно непродуктивним. Однак продуктивність мала частковий, вимушений характер.

Найважливішим інструментом перетворення суспільства в безструктурну масу за часів тоталітаризму виступає терор. Він розпорошує всі соціальні і референтні групи (тобто групи людей, норми і цінності яких виступають для індивіда еталоном, але у яких він може знайти захист і підтримку; до них належать сім'я, релігійна община, нація тощо). У результаті руйнування горизонтальних зв'язків між громадянами кожна конкретна людина залишається наодинці з партією-державою, яка тепер стає єдиною референтною групою.

Серед принципів і правил пропагандистського впливу фашизму на свідомість, поведінку і культуру народних мас у книзі «Політична пропаганда» Ж. Доменак виділяє такі правила: спрощення; перебільшення і спотворення; оркестровки; переливання (одностайності й заразливості) тощо. Ці правила тією чи іншою мірою притаманні всім тоталітарним

ідеологічним системам і в разі потреби беруться на озброєння пропагандистським апаратом сучасних буржуазних держав¹.

Третя функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика, — **залучення і відтворення певних технологій досягнення успіху**. У цьому напрямі тоталітарні режими демонструють (при всій бідності розмаїття технологій) дива досконалості і віртуозного їх виконання. Це найкраще реалізована ними функція. І все ж, бідність вибору технологій відіграє свою трагічну роль. За умов відсутності вибору засобів реалізації культури можливі короткотермінові неймовірні злети — у тому числі й у сфері культурної політики. Однак закономірним для тоталітарних режимів з їх нетерпимістю до варіативності і відсутністю конкуренції, стає відсутність культурного розвитку і культурна стагнація. Культура в усіх її проявах розвивається у протиборстві з офіційною тоталітарною культурою — під гаслами ідеології дисидентства і протесту. Традиціоналізм у тоталітарному суспільстві швидко перетворюється навіть не на консерватизм, а на реакцію у сфері культури. Натомість модернізація можлива як акт свідомого культурного суїциду. Адже автори майже гарантовано могли розраховувати, що їх творіння не підуть у маси і в кращому разі «ляжуть на полицю» на довгі роки.

Основною технологією, засобом впливу і консолідації у тоталітарному суспільстві є державна ідеологія, яка не має для себе альтернатив.

Ідеологія у тоталітарному суспільстві має свої основні риси. Першою і головною рисою тоталітарної ідеології є **некритична безумовна легітимація режиму**. Ідеологія повинна постійно обґрунтовувати право на владу партії та її вождя, звеличувати героїчне минуле партії і малювати перспективи «золотого століття», до створення якого докладають зусилля партія і вождь. Другою рисою тоталітарної ідеології є **тотальна**

¹ Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. — К., 2002.

Пропаганда
тоталітарної ідеології

мобілізація мас для виконання поставлених режимом задач. Тоталітарний режим прагне утримувати маси в стані перманентної соціальної мобілізації, бо як тільки напруга в суспільстві спадає, може поставити питання про політичну свободу. Мобілізація мас здійснюється «зверху» шляхом примушування та ідеологічного маніпулювання. Третьою рисою тоталітарної ідеології варто назвати властивість «морального знеболення». Для перетворення людини, яку виховали в дусі християнської моралі, на слухняне знаряддя тоталітаризму, тобто для здійснення його злочинних планів, слід надати їй новий набір моральних принципів і нових заповідей.

Для пропаганди тоталітарної ідеології використовуються всі можливі канали: преса, радіо, кінематограф; цілям пропаганди підкорюються література і мистецтво. Індоктринація (цілеспрямоване розповсюдження певної політичної ідеї, доктрини) здійснюється в системі освіти, тобто тоталітарний режим поступово стирає відмінності між навчанням і пропагандою)¹.

З одного боку, тоталітарне суспільство є безструктурним, оскільки розпошені всі референтні групи, зруйновані горизонтальні зв'язки між людьми, народ

¹ Работяжев Н.В. Политическая система тоталитаризма: структура и характерные особенности // Вестник МГУ. Серия. 12: Политические науки. — 1998. — №1. — С.3-23.

перетворений на аморфну масу. З іншого боку, суспільство надструктурне, бо всі або майже всі індивіди входять у будь-яку офіційну суспільну організацію. Виникає жорстка вертикальна ієрархічна структура. Але складові її організації служать лише для контролю над людьми, вони не виражають інтересів своїх членів і не захищають їх. Таким чином, при тоталітаризмі всі соціальні і культурні технології сходяться на одній — технології тотального контролю, на якій базується управління суспільством.

Четверту функцію, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика — **накопичення і збереження певних ресурсів**. Тут також існувала ситуація різючих контрастів: наскільки ретельно і масштабно зберігається і примножується все, що відповідає певним ідеологічним орієнтирам, настільки ж бездумно і безжалісно нищиться все, що їм протистоїть. З одного боку, саме тоталітарні режими з їх схильністю до гігантизму створюють чи не наймасштабніші колекції у різних сферах — від музейної справи до розвитку важливих для тоталітарного режиму наук. З іншого, саме тоталітарні режими так само послідовно нищать вільнодумство і те, що може його виправдати. Саме тому всі тоталітарні режими виявляють неповагу до приватної власності та до сфери приватного взагалі: тоталітарність означає тотальне поглинання приватного публічним. Таке сусідство ірраціонального, суспільного накопичення у душі Гобсека (у якого найвишуканіші харчі гнили у коморі) з культом особистісного злидарства (згадати хоча б особисту невибагливість Сталіна в одязі) утворюють вибухову суміш психічного розладу, який не може мати наслідків культурної творчості, а породжує приклади клінічного нігілізму і знецінення ідеї ресурсів та їх накопичення.

П'ята функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика — **формування і підтримка певної символічної системи**. Вона виступає як універсальна для тоталітарної спільноти. З цією функцією система справляється доволі успішно. Значною мірою усі інші функції підпорядковані

цій, найвищій. Тому тоталітарні режими якраз і є ідеологічними режимами найвищого ступеня. Інші культурні функції явно чи неявно, усі або частково деформуються або взагалі дискредитуються. Лише ідеологічна функція (за своєю природою це — відбиток у світогляді кожного громадянина простої, безальтернативної і практичної системи символів (згадаймо хоча б у Дж.Оруела у «Фермі»: «Чотири ноги добре, дві — погано»)) віртуозно втілюється і є основною і справжньою метою їх культурної політики. Саме спираючись на ідеологію у сфері культури, тоталітарні режими досягають необхідної мотивації поведінки у інших сферах суспільного життя. Адже ні в економіці, ні в політиці людина не є відповідно мотивованою.

Парадокс реалізації цієї функції у тоталітарних режимах полягає у тому, що символічна система тоталітаризму виявляється універсальною за рахунок свого соліпсизму: по-справжньому вона не вступає у культурну взаємодію ані із внутрішніми, ані із зовнішніми опонентами.

Навіть при першому погляді на культуру тоталітарного суспільства впадає в очі її вдавана самодостатність. Тоталітарна культура вороже ставиться до всіх зовнішніх впливів, до елементів культури інших країн, особливо, якщо інші країни є ідеологічно ворожими і заперечують тоталітарну замкнутість. Практично будь-який режим авторитарного чи тоталітарного типу є за своєю природою замкнутим. Впливи із зовнішнього світу, з «ворожого оточення» загрожують цілісності тоталітарного режиму, його внутрішній рівновазі¹. Тоталітарні суспільства, безумовно, належать до такого типу суспільств, які К.Поппер називав «закритими». Мається на увазі внутрішня закритість, тобто закритість для соціальних змін. Але внутрішня неминуче призводить до зовнішньої закритості.

Тому тоталітарне суспільство є мілітаризованим, що віддзеркалюється в системі освіти і культурі. Підготовка людей до героїчних

¹ Нестерова Т.П. Культура в тоталітарному суспільстві. — Режим доступу до статті: www.history.kemsu.ru/SAPSIB/TEZIS/nester

звершень в ім'я світлого майбутнього, захисту своєї держави та його керівництва стає завданням освіти, а оспівування героїзму — завданням культури і мистецтва.

Культура, і особливо мистецтво, стає зброєю у боротьбі за владу, частиною загальнопартійної справи, засобом ідеологічного виховання мас. Це підтверджується теорією і практикою всіх тоталітарних держав, незважаючи на відмінності їх ідеологічних настанов.

К. Поппер

«Літературна справа повинна стати частиною загальнопролетарської справи, «коліщатком і гвинтиком» одного-єдиного, великого соціал-демократичного механізму, що приводиться в рух усім свідомим авангардом усього робочого класу. Літературна справа повинна стати «складовою частиною організованої, планомірної, об'єднаної соціал-демократичної партійної роботи» — писав В.І. Ленін в 1905 р. у статті «Партійна організація і партійна література»¹.

Своїх опонентів тоталітаризм замінює шаблонами-ярликами і насправді залишається сліпим і глухим до інших ідеологій. Це призводить до ідеологічної «монодієти», яка завершується символічним самоотруєнням організму тоталітарної культури та й усього тоталітарного суспільства. Символічна система тоталітаризму, не підтримуючи зв'язку з іншими символічними системами, остаточно втрачає здатність критичного сприйняття реальності. Вже з самого початку, будучи віддаленою від реальності через свою простоту, ідеологія тоталітаризму швидше створює власну, дублюючу реальність. Однак практика такого «двоємислія» (за висловом Дж.Оруела) перероджу-

¹ Ленін В.І. Партійная організація і партійная // Полн. собр. соч. — М., — Т. 12. — С. 101.

Х. Арендт

Т. Адорно

М. Хоркхаймер

ється у мислення фантастичними категоріями. Найшвидше це проявляється у культурній сфері, але повільно перекидається на інші сфери суспільного життя: не лише культура не відповідає творчим запитам, але й економіка — економічним, політика — політичним тощо.

Х.Арендт вважала офіційну ідеологію основою всього тоталітаризму, а не лише тоталітарної культури і пояснювала всі аспекти людської діяльності. На її думку, ідеологія ставала об'єднуючою ланкою між окремими людьми і робила їх беззахисними перед державою, у тому числі, перед свавіллям диктатора.

Ідеологічний крах тоталітаризму зумовлений внутрішніми причинами, а саме відстороненням власних громадян від розвитку ідеології. Тільки на перший погляд можна стверджувати, що найбільша участь людини у політичному житті реалізується у тоталітарному суспільстві. Дійсно, сама держава вимагає такої участі — вона не терпить нейтральності: «Хто не з нами, той проти нас». Але чи забезпечує тоталітарна держава належним чином не лише політичну, але й культурну, а отже, й ідеологічну активність?

Класичні дослідження тоталітаризму переконливо доводять, що навіть політична діяльність за тоталітаризму редукується до виконання функції «коліщатка» у жорстко функціональному механізмі полі-

тичної машини. Невипадково політична участь підкріплюється механізмом репресій, який покликаний не просто карати тих, хто наважується заявляти і відстоювати незалежну позицію, але передусім пригнічувати політичну активність громадян, перетворювати їх на бездумних учасників тієї трагічної вистави, що нав'язується їм владою. Механізми такого придушення власної думки були глибоко досліджені такими теоретиками, як Х.Аренд, Т.Адорно, К.Поппером, але не менш яскраво, а можливо, і більш переконливо вони змодельовані в антиутопіях, зокрема, таких авторів, як Дж.Оруел, О.Хакслі тощо. Вітчизняний досвід живання тоталітаризму водночас і науково, і літературно переконливо представлено, зокрема, у праці В. Андрущенка «Організоване суспільство»¹.

З цих позицій можна зрозуміти думку авторів підручника «Філософія політики», які стверджують, що за будь-якої політичної влади існує пряме волевиявлення народу, що полягає у спонтанному побутуванні за умов влади і створених нею обставин, у визнанні і згоді людей дотримуватися продуктованих нею норм (коли все це, звичайно, має місце), у «голосуванні» громадян самою їхньою життєдіяльністю². Тому, враховуючи критику тоталітаризму, можна погодитись, що волевиявлення не має політичних форм, а політичним є тільки представницьке, опосередковане відстоювання громадських інтересів. Відтак, слід виявляти координати демократизму і політичної справедливості не у примарних вимірах народоправства, а саме у просторі політичного представництва.

Дійсно, будь-які перешкоди у залученні людей до спільних справ, розв'язання проблем громадського життя, тобто політичної діяльності, позбавлення можливості публічно обговорювати важливі спільні питання, впливати на їх розв'язання призводять до перекручення, деформації людської сутності, що стає наслідком відчуження загального інтересу

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К., 2005.

² Філософія політики. – К., 2003.

від окремих членів суспільства і справляє деморалізуючий, дегуманізуючий вплив. У написаній Т.Адорно та М.Хоркхаймером антипрогресивістській «Діалектиці просвітництва» (1948) зміни суспільства постають глобальною історією просвітництва. Воно тлумачиться як світоглядна парадигма, заснована на прагненні розв'язати усі соціальні проблеми шляхом раціоналізації суспільства, яке має своїм несподіваним і небажаним наслідком протиставлене природі науково-технічне суспільство з пануванням логічних, технічних і соціальних автоматизмів, спотворення людської природи, інструменталізацію людського мислення і втрату ним здатності до саморефлексії. А це, як стверджують Т.Адорно і М.Хоркхаймер у праці «Авторитарна особистість» (1950), дає можливість виникнення антидемократичних тоталітарних структур через формування та поєднання таких особистісних рис, як схильність до авторитаризму, покора перед владою, конформізм і цинізм. Спочатку ці риси мають різні історичні джерела, але доволі швидко їх основним витоком стає тоталітарна ідеологія.

Тому подолання тоталітаризму повинно розпочинатися не з критики репресивного апарату (до дії якого, як це не страшно звучить, суспільство звикає), не з критики економічної недолугості (для тоталітаризму головне не багатство саме по собі, а його «справедливий» розподіл), а саме з критики ідеології. Власне, внутрішня критика ідеології (хоча не завжди очевидна) ставала найважливішою причиною розвалу тоталітарних режимів.

Здобуття Україною незалежності стало можливим завдяки волевиявленню громадян України на референдумі. Однак сам референдум був підготовлений критиками ідеології, на якій тримався режим Радянського Союзу. Дискредитація радянської ідеології не стільки нереалістичної (всі тоталітарні ідеології нереалістичні від самого початку), скільки як нещирої і нетотальної. Такої, у яку не вірять самі «вожді» — ось глибинна причина корупції всієї державної системи СРСР. Саме тому зміна ідеологічних пріоритетів стала першочерговим завданням нової політичної влади у незалежній Україні — і не лише у сфері управління культурою, але й у

всіх сферах суспільного життя. І те, що це завдання виконував колишній секретар ЦК КПУ з ідеології стало не останньою причиною надто тривалого періоду переходу українського суспільства від радянської практики державного управління до сучасних політичних технологій демократичного типу. Хоча ці технології й досі залишаються неочевидними не лише для рядових громадян України, але і для більшості науковців. Варто окремо зупинитися на головних контурах державного управління в демократичному суспільстві. Як це не парадоксально, але з'ясувати особливості застосування технологій слід саме зі сфери культури.

Вітчизняні вчені здійснили значну кількість досліджень політичної культури українського суспільства. Безумовно не такого, яке вже є демократичним, але такого, що тривалий час рухається у напрямі демократизації культури. Це матеріали тематичних конференцій, серед яких, наприклад, спеціальний випуск матеріалів конференції щодо політичної культури демократичного суспільства¹. Дослідження вітчизняних науковців щодо ідеологічних та культурних аспектів становлення сучасного українського суспільства розглядаються в контексті світового розвитку, що направлений на поширення демократії як тенденції сучасного глобального та інформаційного суспільства. Ці дослідження позитивно оцінюють вектор демократичного розвитку українського суспільства, зокрема у його політичній сфері. Однак є дослідження, які доволі критично, але загалом справедливо ставлять під сумнів незворотність такого розвитку за умов незадовільного стану у сфері культурної політики в Україні, яка й досі нагадує методи тоталітарних режимів з їх культурними революціями.

І це при тому, що культурна політика активно досліджується в Україні ще з середини 90-х років ХХ ст. Це праці таких дослідників, як С.Здіорук, Б.Парахонський, О.Валевський, О.Гриценко, М.Стріха, В.Солодовник, Є.Кононенко, О.Різник, В.Вечерський. Можна також

¹ Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 26-27 лютого 1998 року — К., 1998.

назвати й новітні розробки у дослідженні культурної політики, які наближаються до сучасного європейського рівня досліджень — серед них чільне місце займають розробки Міжнародного центру перспективних досліджень¹. Сьогодні наявні не лише теоретичні розробки у галузі пріоритетів культурної політики за час демократії, але й відповідні навчальні програми у провідних вищих навчальних закладах, які готують управлінські кадри. Проводяться спеціальні парламентські слухання, присвячені цій проблематиці². Але належних концептів проблематики управління культурою за демократії все ще не досягнуто.

Розглянемо концептуалізацію у протиставленні управління культурою за тоталітаризму та демократії. Надамо характеристику демократичному суспільству з точки зору виконання ним загальних функцій, які з'ясовані вище, з точки зору реалізації управління культурою, і яким має відповідати успішна культурна політика. Передусім звернемося до ідеологічного аспекту управління культурою.

Перша функція характеризується як **забезпечення концентрації і послідовності зусиль, спрямованих на певний об'єкт**. Демократія в цьому аспекті не може змагатися з тоталітаризмом. Спрямованість зусиль залежить від великої кількості чинників, жоден з яких не може переважати над іншими. Концентрація зусиль залежить від дій конкретних людей (за демократії на цьому побудована вся система) і від балансу взаємодії певних соціальних інституцій. Механізм розвиненої функціональної рівноправності різних соціальних інституцій та їх представників стає запобіжником послаблення зусиль. Якщо тоталітарні режими тяжіють до спрощення механізмів досягнення мети, то за демократії механізми ще більше розгалужуються, чим важливішою є мета — тим довше вона досягається. На

¹ Нікітін В., Кузьменко М., Кузьменко О. Культурна політика в Україні: гуманіт. безпека, мова, освіта. — К., 2007.

² Культура чи імітація культури?: Матеріали парламент. слухань на тему: «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» у Верховній Раді України, 20 квітня 2005 р. — К., 2005.

перший погляд, розгалуженість лише зменшує концентрацію зусиль і робить менш очевидною послідовність їх докладання. У кінцевому результаті розмаїття шляхів досягнення мети забезпечує надійність її реалізації в усій повноті і охоплення значної кількості виконавців.

Друга функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика — **актуалізація певного раніше недостатньо або зовсім нереалізованого потенціалу**. Тут ситуація виглядає аналогічно до попередньої функції. Демократія тяжіє не стільки до швидкого і максимального розкриття певного потенціалу в одному напрямі, скільки розробку усіх напрямів можливих актуалізацій.

У цьому демократія набагато ближча за своєю природою до суті культури, яка є різноваріантною. Будь-яка культура є органічним поєднанням елементів свідомості, реальної поведінки та інших чинників. У філософському контексті культура постає не як окрема сфера суспільного життя, а як суспільство в цілому — є вираженням досягнутого людством рівня історичного прогресу. Її гуманістична сутність найбільш глибоко розкривається через пізнання соціальних функцій. Ще радянські дослідники підкреслювали багатофункціональність культури як соціального феномену, виокремлюючи *пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну, ціннісно-орієнтаційну функції*. Але багатофункціональність реалізується по-різному. При тоталітаризмі один з напрямів розвитку культури брав на себе усі функції. За демократії не лише за кожною функцією закріплюється своя індустрія, але кожна з них має конкурентну реалізацію.

За демократичного суспільства важко уявити, щоб якийсь суспільний потенціал виявився забутим або недоречним. З іншого боку, потенціал розробляється знову ж ситуативно, залежно від кон'юнктури: повільно і малими силами або швидко і більш вагомими засобами. Але ентузіазм опанування певного потенціалу не набуває характеру фанатизму і екзальтації, властивого тоталітарним режимам. Саме через це деякі напрями культури залишаються тривалий час недооціненими, але інколи не втрачають можливості актуалізуватися навіть

після смерті їх першовідкривачів. У цьому сила демократії — потенційно вона завжди може набагато більше, аніж демонструє. Натомість тоталітарні режими, схильні до показної надмогутності, на практиці нерідко виявляються «колосами на глиняних ногах». Так, організаційні успіхи держави Гітлера німецький дослідник оцінює як надмірно перебільшені і міфологізовані¹. І, навпаки, слабка організація воєнної кампанії демократичних країн у перші роки другої світової війни у процесі її розгортання набула досконалого і системного характеру.

Варто зазначити, що ситуація з реалізацією культурного потенціалу є не випадковою, а закономірною для демократії. Адже за трьома основними напрямками: культури тіла, культури душі, культури духу — існує система взаємної підтримки і піклування. Саме демократія послідовно реалізує соціальні програми підтримки фізичного добробуту, які винайшли, але до кінця не розгорнули тоталітарні режими. Більше того, соціальні програми демократії поширювалися не лише на виробничу силу суспільства, вони послідовно охоплювали усі соціально вразливі групи — від інвалідів і людей похилого віку до етнічних меншин і людей з особливими культурними запитами. Не «економили» на соціальних програмах, культивуючи нетерпимість до меншин, не закликали «затягнути тугіше пояси» (а фактично за тоталітаризму їх затягували і без будь-яких додаткових закликів). Адже у демократичному суспільстві непопулярними заходами можна недорахуватися голосів на наступних виборах. Демократія, на відміну від тоталітаризму, культивує не стан постійного психологічного напруження і «ривка», а навпаки, — психологічний комфорт і раціональне докладання зусиль: немає надмірного ентузіазму, але й крайнього виснаження після «стахановщини». У духовній сфері демократія максимально покладається на особистість. Однак зворотнім боком такого лібералізму нерідко виявляється поширення штампів масової культури як продуктів «швидкого духовного споживання». Але він ніколи не стає войовничим

¹ Броскат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху. — К., 2009.

утискувачем високої духовної культури, що постійно відбувається за тоталітаризму. Терпимість і толерантність є взаємними — як з боку масової культури щодо елітарної, так і навпаки.

Третя функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика — **залучення і відтворення певних технологій досягнення успіху**. Такі технології демократія продукує масово, хоча успішні вони не відразу. Механізм конкуренції надає рівні можливості для реалізації будь-яких, навіть нетрадиційних підходів. Якщо тоталітаризм тяжіє до звуження засобів досягнення успіху, покладаючись на надтехнології і нехтуючи усім, що видається необов'язковим, то демократія дає змогу паралельно випробовувати різні засоби, нехай і не завжди забезпечуючи належну державну підтримку. Приватні зусилля інколи виявляються навіть більш потужними ресурсно, аніж державні можливості¹. Широке залучення джерел фінансування і організації дозволяє паралельно розвивати традиційні і модернізаційні проекти, а конкуренція швидко дає дорогу інноваціям.

Четверта функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика — **накопичення і збереження певних ресурсів**. Оскільки за демократії ресурси накопичуються не тільки державою, а усіма членами суспільства, то й реалізацією цієї функції демократія значно випереджає тоталітаризм. Накопичення культурних цінностей і за демократії може мати дещо викривлені форми у вигляді «суспільства споживання». Воно переслідує мету не кращої творчості, а кращого використання. Однак «хвороба зростання» не перевищує здорової основи демократії, яка орієнтує на повагу до будь-яких результатів праці, що мають характер приватної власності. Через залежність від виборчих механізмів здобуття влади демократія віддає перевагу збереженню добробуту і спокою своїх громадян на відміну від тоталітарних режимів, які неминуче в пошуці зовнішніх ворогів втягують свої країни у війни і піддають невиправданому ризику

¹ Парсонс Т. Публічна політика. Вступ до теорії і практики аналізу політики. — К., 2006.

здоров'я і життя членів свого суспільства. За демократії війни розпочинаються вкрай проблематично — ніхто не хоче воювати, якщо можна домовитися.

П'ята функція, яку повинне реалізовувати управління культурою і якій має відповідати успішна культурна політика — **формування і підтримка певної символічної системи**, яка виступає універсальною для даної спільноти. Саме тут демократія, безумовно, програє тоталітаризму, оскільки припускає значний культурний і ідеологічний плюралізм, тобто широкий вибір універсальних символічних систем. Наприклад, у сучасних європейських демократичних суспільствах доволі мирно співіснують християнство та іслам, які ворогували століттями. Проте на Близькому Сході й нині на цьому ґрунті не припиняються воєнні сутички. Кожна з названих символічних систем є самодостатньою і не потребує одна одної. Однак у демократичному суспільстві один і той самий соціальний світ вони визначають по-різному. Хоча не лише релігія, а й будь-яка інша символічна система втрачає свою пояснювальну силу, якщо поруч з нею співіснують рівнозначні конкуренти. Однак демократія більше опирається на технології, ніж на пояснювальні схеми. Якщо громадянське суспільство сильне, воно може дозволити собі розкіш мати слабку державу або не обожнювану державну ідеологію.

Тривалий час після здобуття незалежності в українському суспільстві зберігалися очікування, що на зміну радянській ідеології прийде інша — сильніша, що саме вона здолає стару. Сьогодні вже не чекають на появу «наукового націоналізму» на зміну «науковому комунізму», як це було на початку 90-х років XX ст. Зараз кризу ідеологій розглядають не як нормальне для демократії явище, а як ознаку недолугості вітчизняної демократії. Насправді, демократія не знає таких

«переможних» ідеологій, які продукує тоталітаризм. Демократичні ідеології більш раціональні, прагматичні і технологічні. Вони втрачають свою містифікуючу силу, яку їм надає тоталітаризм.

Підводячи підсумок, можна зауважити, що управління культурою за демократії більше покладається на саморозвиток громадян, аніж за тоталітаризму. Ідеологічним пріоритетом стає забезпечення ідеологічного плюралізму і толерантності як запорука неформальної і бездумної, а раціональної і творчої участі громадян у політичному житті суспільства.

Але політична активність рядових громадян і представників управлінського апарату залежить від рівня культури управління та особливо — від моральних засад суспільства, які, зокрема, знаходять своє вираження у політичній етиці. Справжня соціальна демократія неможлива за межами системи моральності, складовою якої виступає політична етика. Саме завдяки її можливостям у суспільстві забезпечується злагода і стійкий соціальний мир.

Без сумніву, управління засобами і можливостями публічної дискусії — основа і суть будь-якої демократії. Характерними їх елементами є наявні суперечності, неконсенсус та опозиція. Ще Ю.Габермас доводив, що консенсусна модель політичної демократії є доповненням конфліктної моделі суспільного життя. Саме

Ю. Габермас

поняття «узгодження», «злагода», «згода», «мир» вказують на наявність суперництва, протиборства, розбіжності і боротьби. Тому демократична модель суспільного розвитку не заперечує наявності конфліктів, а навіть їх потребує.

Інша справа, що для отримання користі від конфліктів необхідне управління ними, спрямування їх у потрібне русло. Це практикується як тоталітаризмом, так і демократією, але використовуються різні методи управління конфліктами. Демократія не відкидає необхідності застосування сили проти небажаючих дотримуватися демократичних «правил гри» та поважати закон і порядок. Концепція демократії наполягає розв'язувати найгостріші конфлікти засобами «ненасильницької боротьби», тому що консенсусна теорія демократії — зворотній бік системи політичного і соціального плюралізму¹.

Особливості демократичних перетворень в Україні підкріплюються поліетнічним складом населення, тобто це необхідність звернення до практики встановлення множинної ідентичності, яка неможлива за тоталітаризму (згадаймо русифікацію народів Сталіним). Така множинна ідентичність, тобто визнання громадянами належності одночасно до декількох спільнот, можлива у ситуації множинних модернів. Західний теоретик Ш.Айзенштадт запровадив концепт «множинна модерність»². Існує не одна стандартна траєкторія у напрямі модерну, а декілька. «Стартовою точкою концепції Ш.Айзенштадта про множинні модерни є ідея про релігійні фундації цивілізації, які функціонують у існуючій ортодоксально/гетеродоксній діалектиці як динамічне модернізуюче цивілізаційне ядро й модерних суспільств та їх міжцивілізаційної варіації»³.

¹ Пазенок В. Політична культура і демократія // Філософія політики. Хрестоматія. — Т.4. — К., 2003.

² Eisenstadt S. Comparative Civilizations and Multiple Modernities. — Leiden, 2004.

³ Spohn W. Eisenstadt on Civilizations and Multiple Modernity. // European Journal of Social Theory. 2001.

Множинний модерн полягає у припущенні існування паралельних спільнот, наприклад, фіксованих цивілізаційних блоків, що існують паралельно. У такій перспективі невелика дистанція відділяє нас від зіткнення цивілізацій, тобто відстані між демократичними і тоталітарними ідеологічними пріоритетами у сфері управління. Постколоніальні дослідження та культурно-антропологічні теорії культурних зіткнень показують значний прогрес усвідомлення культурної зумовленості цієї управлінської проблематики (концепція «переплетених модернів¹). Українському суспільству належить усвідомити свою цивілізаційну та культурну багатовимірність, щоб стати дійсно демократичним.

Ш. Айзенштадт

Сучасне українське суспільство, якщо використовувати критерії розвинутої демократії, досі перебуває в «переддемократичному» стані, або на першому етапі створення реальної, «здорової» демократії, який відзначається нестійкістю, наявністю багатьох конфронтуючих тенденцій². Осмислення власних «протодемократичних» ідей і практик з одночасним опануванням світовим (європейським) досвідом демократичних перетворень, їх творче використання потребує активного осмислення і зміни стилю управління, зміни самої культури управління в ідеологічних пріоритетах.

Не варто недооцінювати ідеологічного потенціалу управління культурою за демократії. Справа полягає не лише у деідеологізації сфери культури на відміну від тоталітарного суспільства. Деідеологізація є неодмінною передумовою демократичних процесів. Розвиток культури за демократії потребує не однієї ідеології, а ідеологічного

¹ Therborn G. Entangled modernities // European Journal of Social Theory. 2003. — 6(3): 293–305.

² Пазенок В. Політична культура і демократія // Філософія політики. Хрестоматія. — Т.4. — К.: Знання України, 2003. — С.421-423.

консенсусу, тобто дотримання усіма ідеологіями певних спільних цінностей: толерантності, критичної раціональності, спрямованості на збереження культурного розмаїття тощо. Ідеологічний консенсус має стати основним політико-ідеологічним пріоритетом у сфері управління культурою. Однак консенсус не досягається законом чи іншим державним рішенням. Він напрацьовується тривалою практикою співіснування різних ідеологій в одній системі управління, а саме у конструктивній співпраці прихильників різних ідеологій у сфері управління заради досягнення загальносупільних цілей. Виявлення спільних цілей є напрацюванням ідеологічного консенсусу і потребує міжпартійних переговорів, особистої чесності і порядності тих, хто працює у сфері управління культурою.

Запитання для самоперевірки

1. Яке смислове навантаження несе в собі поняття «культура» в політичній науці?
2. Охарактеризуйте взаємовплив між політикою та культурою.
3. Охарактеризуйте теоретичні підходи до визначення поняття «політична культура».
4. Які типи політичної культури запропонував Г.Алмонд?
5. Які чинники відіграють провідну роль у формуванні певної політичної системи?
6. Дайте визначення поняття «управління культурою».
7. Яку роль відіграє політична культура в управлінні культурою суспільною?
8. Охарактеризуйте специфічні особливості управління культурою.
9. Охарактеризуйте процес та загальні функції управління культурою в умовах тоталітарного суспільства.
10. Охарактеризуйте процес та загальні функції управління культурою в умовах демократичного суспільства.
11. Охарактеризуйте сучасний стан управління культурою в Україні.

СИСТЕМА ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРОЮ

Національна культура визначає загальний рівень розвитку конкретного суспільства і виступає як специфічна система норм, цінностей, що відрізняє одне суспільство від іншого і сприяє його інтеграції, надаючи йому самобутності. Національна культура — це абстракція, яка віддзеркалює стиль життя, все те, що створене людьми, оточує і об'єднує їх.

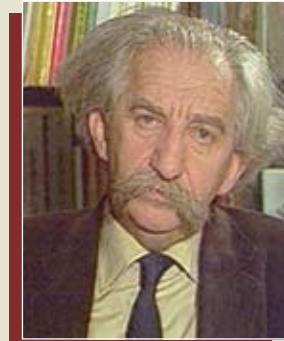
Державна політика у сфері культури залежить від історичних, суспільно-політичних, економічних, етнокультурних особливостей розвитку держави та від стадії розвитку на певному етапі її існування. Вона має спиратися на історико-культурні традиції регіонів і країни в цілому, враховуючи існуючу соціокультурну ситуацію.

До теоретичних і практичних аспектів державної політики у сфері культури звертаються сучасні вітчизняні дослідники: В.Андрущенко, Ю.Богущий, І.Безгін, О.Гриценко, І.Дзюба, С.Дрожина, М.Жулинський, С.Здіорук, О. Колеснік, В.Кремень, В.Литвин, С.Майборода, Ф.Медвідь, М.Попович, М.Розумний, А.Ручка, М.Рябчук, В.Скуратівський, П.Надолішній, Г.Чміль, С.Чукот та інші.

Прихильники *аксіологічного* підходу (А.Арнольдов, О.Боголюбова, М.Гончаренко) визначають культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною в процесі суспільно-історичної практики.

Прихильники *діяльнісного* підходу (Е.Баллер, М.Каган) пов'язують культуру з творчою діяльністю людей і результатами їх діяльності, включаючи і технології її здійснення.

Ю.Лотман розглядає культуру як знакову семантичну систему, форму спілкування між людьми і показником рівня розвитку людини. Культура являє собою якісну характеристику розвитку суспільства й людини.

Ю. Лотман

Після здобуття незалежності та в період переходу від тоталітарного типу суспільства до демократичного Україна зіткнулася з необхідністю модернізації культурної політики, побудови комплексу нових цінностей, норм, заходів і конкретних механізмів державного управління у галузі культури. Структура та завдання культурної політики в умовах того часу представлена сукупністю наступних видів діяльності:

- визначення стратегії і тактики напрямів культурних змін, які сприяють модернізації суспільства;
- виокремлення пріоритетних проблем, що підлягають розв'язанню у певних галузях культури, та визначення відповідних змістовних компонентів і організаційних форм;
- зміну механізмів прийняття культурно-політичних рішень із встановленням постійного зв'язку між основними суб'єктами культурної політики¹.

Головні пріоритети управління культурою відображають історичний шлях суспільства, його духовні настанови і традиції, ідеологічні детермінанти, ментально-психологічні особливості. Проте у більшості західних демократичних держав культурні принципи знайшли відображення у сфері права. Взаємозв'язок культури і права у головних рисах зводиться до двох напрямів:

¹ Орлова Э. Проблемы модернизации в России: культурные аспекты. — М., 1993.

по-перше, — це формування системи правових норм, які б гарантували і забезпечували громадянам умови культурного розвитку, тобто культурних прав: вільне творче самовираження, доступ до культурних надбань, розвиток творчого потенціалу тощо;

по-друге, — це законодавчо-нормативне забезпечення успішного існування і розвитку усієї культурної інфраструктури — її інституцій, індивідуальних митців та їх об'єднань, збереження культурної спадщини тощо.

Україна як молода держава має одночасно розвивати обидва названі вище напрями правового регулювання, створювати цілісні концепції галузей, щораніше були керовані ідеологічно-нормативними чинниками моноідеологічної держави. У перше десятиріччя незалежності підґрунття державної політики у галузі культури було закріплено рядом правових документів.

1992 року було прийнято «Основи законодавства України про культуру», у яких наголошуються:

- ідеї гуманістичних, високоморальних засад у суспільному житті;
- орієнтація на національні і загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритету над політичними і класовими інтересами;
- рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального статусу і національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;
- забезпечення умов для творчого розвитку особистості;
- підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян¹.

Наприклад, у статті 3 «Основа законодавства України про культуру» йдеться про пріоритети розвитку культури: «Пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України», але надалі

¹ Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII : зі змінами і доповн. — Офіц. вид. — Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 21. — С. 294.

окреслюється декілька таких пріоритетів: *«Держава у пріоритетному порядку створює умови для:*

- розвитку культури української нації та культур національних меншин;
- збереження, відтворення та охорона культурно-історичного середовища;
- естетичного виховання дітей та юнацтва;
- проведення фундаментальних досліджень у галузі теорії та історії культури України;
- розширення культурної інфраструктури села»¹.

Ліберально-просвітницький дух документа гарантує свободу творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань. У ньому містяться гарантії культурних прав усіх етнічно неукраїнських груп, але фактично їхня культура не розглядається як частина культури української громадянської нації, про що йде мова в ухваленій на чотири роки пізніше Конституції України.

У Конституції України проголошено найголовніші принципи побудови суспільного життя в цілому та культурного зокрема, описано механізм державної політики у галузі культури, «пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими загальнодержавними програмами, які затверджуються Верховною Радою України (ст. 85 Конституції України)»². Однак для демократичної держави найбільш значущими є не лише легальні механізми дій держави у будь-якій сфері, а права та свободи громадян та їх об'єднань у певному виді діяльності.

Культурні принципи є частиною прав та свобод, що декларує Конституція України. Проте культурні (духовні) права і свободи найменш

¹ Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII : зі змінами і доповн. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 21. — С.294.

² Конституція України / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 — 1996 р. — № 30 — Ст. 141.

систематизовані, хоча вони надзвичайно багатогранні за своєю суттю, змістом, формами і гарантіями. У загальному розумінні права за своєю суттю є мірою духовності, яку гарантує кожній особі держава з урахуванням умов життя і діяльності громадян.

За своїм змістом *культурні (духовні) права і свободи* людини і громадянина — це суб'єктивні права особи в культурній (духовній, ідеологічній) сфері. Вони являють межі дозволеного для кожної особи, її поведінки чи діяльності у сфері духовної культури. За Конституцією України, до культурних (духовних) прав і свобод відносяться: право на освіту (ст.53); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст.54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст.54). Крім того, до культурних (духовних) прав і свобод відносяться право на свободу думки і слова, на вільне вира-

ження своїх поглядів і переконань (ст.34); право на інформацію, тобто право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір (ст.34); право на свободу світогляду і віросповідання (ст.35)¹. Ці права і свободи закріплені Конституцією серед громадянських та політичних прав і свобод, хоча по суті вони є переважно культурними (духовними) правами і свободами.

До культурно-ідеологічних гарантій належить:

- ідеологічне різномаяття суспільного життя, відсутність державної (обов'язкової) ідеології та цензури (ст. 15);
- забезпечення вільного розвитку мов (ст. 10);
- сприяння консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11)².

Однак вже через кілька років розбудови незалежності Україна відчула потребу в оновленні засад, завдань та інструментів державної культурної політики. Наступною спробою стала розробка і затвердження Кабінетом Міністрів України в червні 1997 року Постанови КМУ № 675 від 23.06.1997 з відповідною назвою «Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури».

Засади культурної політики були визначені наступним чином:

- самоцінність, незалежність культури і мистецтва;
- створення єдиного загальнонаціонального культурного простору як одного з найважливіших консолідуючих чинників у справі розбудови української державності;
- забезпечення активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави;

¹ Конституція України / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 — 1996 р. — № 30 — Ст. 141.

² Там само.

- гарантування свободи творчості, забезпечення доступу до культурних надбань, створення умов для творчої й активної участі громадян, особливо молоді, в художній творчості;
- підтримка високопрофесійної мистецької творчості, яка забезпечує якісний рівень національної культури незалежно від політичної чи комерційної кон'юнктури;
- збереження національної культурної спадщини (рухомих та нерухомих пам'яток і цінностей, музеїв, заповідників тощо) як основи національної культури, турбота про подальший розвиток традиційних культур народів та етносів, які живуть в Україні;
- самоврядування базових елементів інфраструктури, основних у національному та регіональному масштабах закладів культури;
- підтримка органами виконавчої влади культурно-мистецьких організацій, об'єднань незалежно від підпорядкування чи форми власності, а також окремих митців;
- створення правових та економічних стимулів для залучення недержавних коштів до підтримки культури й мистецтва»¹.

У документі констатується нагальна потреба у всебічному реформуванні культурної сфери, яке має включати:

1. «Створення нормативно-правової бази у сфері культури, мистецтва, суміжних сферах суспільного життя, що відповідає б сучасним світовим вимогам та сприяла б збереженню українського етносу.
2. Реорганізацію майнових та фінансово-господарських відносин у сфері культури.
3. Заохочення, становлення і зміцнення мережі недержавних, культурно-мистецьких організацій (творчих спілок, фондів, професійних гільдій, виконавських колективів тощо), які забезпечуватимуть розвиток культури шляхом використан-

¹ Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури : затв. Постановою Кабінету Міністрів від 28 черв 1997 р. № 675. — Офіц. вид. — Урядовий кур'єр. — 1997. — 31 лип. — С.9–10.

ня творчих, господарських і організаційно-правових форм її існування шляхом підтримки суспільством і державою.

4. Створення умов здорового протекціонізму щодо вітчизняної культури, національної та культурно-мистецької продукції, забезпечення її конкурентноспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках»¹.

На жаль, дуже мало з окреслених завдань вдалося здійснити за роки розбудови незалежності України. До того ж «Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури» насправді не відіграли значної ролі у практичній реалізації державної культурної політики. Одна з причин цього — незрозумілий правовий статус таких концептуальних документів.

Від часу ухвалення «Основ законодавства про культуру» та Конституції України було прийнято низку законів, які так чи інакше регулюють окремі ділянки сфери культури. 1995 р. ухвалено закони «Про музеї та музейну справу» та «Про бібліотеки»; 1997 р. — «Про благодійництво та благодійні організації» та «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», які, попри окремі недоліки, разом зі ст. 7.11 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» у редакції 1997р. вперше запроваджують реальні податкові пільги для неприбуткових організацій. У 1997-1999 рр. також ухвалено закони «Про кінематографію», «Про охорону культурної спадщини», «Про вивезення і ввезення культурних цінностей», «Про регулювання гастрольної діяльності».²

Окремі питання функціонування культурної сфери регулюють закони «Про авторське право і суміжні права» (1993), «Про туризм» (1995), «Про видавничу справу» (1997), «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (1997).

¹ Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури : затв. Постановою Кабінету Міністрів від 28 черв 1997 р. № 675. — Офіц. вид. — Урядовий кур'єр. — 1997. — 31 лип. — С.9-10.

² Гриценко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі : [монографія] / Олександр Гриценко. — К : УЦКД, 2000. — 228 с.

Але інтереси сфери культури у цих законах враховано мало.

Питання сфери культури регулювалися Указами Президента України. Ними було ухвалено (1994, 1995) «Положення про Національні заклади культури» відповідно було надано статусу «національних» визначним державним закладам культури. Була впроваджена система державних стипендій для підтримки обдарованої молоді й визначних діячів культури.

Але нормативні акти або регулюють лише виняткові галузі, або мають серйозні недоліки. Це доводить тезу багатьох дослідників про те, що «загалом правове забезпечення культурної сфери залишається незадовільним»¹.

З цим пов'язана певна кількість культурних галузей, в яких одночасно відбувалася трансформація. Вони були змушені еволюціонувати від монокультурного до інформаційного, постсучасного суспільства у глобальному світі. Можна виокремити кілька ключових елементів сучасної культурної трансформації в Україні:

1. Ідеологічна трансформація (тобто трансформація систем цінностей).
2. Економічна трансформація культурної галузі (тобто впровадження ринкових відносин та приватного підприємництва у деяких секторах культурної сфери, яке відбувалося паралельно з постійним скороченням бюджетного фінансування державних культурних закладів).
3. Правова та адміністративна трансформація (найбільшим її проявом стало узаконення культурних прав і свобод, а також створення юридичних підстав для існування недержавних культурних інституцій; натомість нових механізмів державної підтримки культури не сформовано).
4. Технологічні зміни в культурних індустріях: зростання недержавних електронних медіа, фонограмної індустрії, Інтернету тощо.

¹ Гриценко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі : [монографія] / Олександр Гриценко. — К : УЦКД, 2000. — 228 с.

5. Трансформація щоденних культурних практик українців, спричинена як суспільно-політичними (розвал тоталітаризму та його ідеологічно-культурної спадщини), так і технологічними інноваціями (бурхливий розвиток домашньої аудіо- та відеоапаратури, персональних комп'ютерів, Інтернету тощо).

Саме *ідеологічна трансформація* має першочергове значення у розвитку сучасної української культури, адже вона відображає базові культурні цінності і одночасно є джерелом подальшого розвитку культури.

Як було зазначено вище, головні нормативні акти нашої держави проголосили *ідеологічний плюралізм і свободу* як один з базових критеріїв державного будівництва в нашій країні. Згідно концепції демократичної держави, суспільство, перш за все, саме повинно визначити, які цінності та форми організації життя для нього прийнятні. Ця ідентифікація може здійснитися за умови підтримки державою ідеологічної конкуренції. Тільки в такий спосіб можливо ефективно контролювати тенденції розвитку в суспільстві, коли кожне соціальне угруповання зможе адекватно зрозуміти і в прийнятній формі висловити свої інтереси. Ідеологічна конкуренція безпосередньо сприяє становленню корпоративних, групових, класових, етнічних інтересів відповідних соціальних угруповань при умові стабільного функціонування політичної системи держави. У демократичних країнах ідеологія впливає саме на політику, а не на державу в цілому.

За умов демократії будь-яка ідеологія не може бути панівною на рівні всієї держави, бути частиною державного апарату, проте без ціннісних орієнтирів у культурі складно будувати довгострокову державну політику, а без певних світоглядних цінностей неможливо орієнтуватися у політичній та історичній ситуації. Отже, не можна говорити, що сучасні демократичні держави є цілком деідеологізованими. Умова деідеологізації держави як основа побудови відкритого демократичного суспільства не означає вихід держави з ідеологічного процесу національно-культурного відродження і що ідеологічна конкуренція стає безконтрольною. В організаційному плані

деідеологізація та ідеологічний плюралізм означає недопущення існування ідеологічних підрозділів у структурах влади.

В умовах України ідеологічний плюралізм є не лише засобом прояву формальної демократичності та «загравання із Заходом», а й об'єктивною необхідністю, викликаною історичною долею нашої держави та її реальною полікультурністю. Український соціум за багатьма параметрами потрапляє під категорію «багатоскладового суспільства». Суспільства, яке розмежоване «сегментарними суперечностями» (регіональними, етнонаціональними, мовними, расовими, релігійними тощо). У суспільствознавчих науках цей перелік об'єднуються під поняттям «багатоскладовості». О.Лісничук визначає підстави віднесення України до категорії багатоскладового суспільства:

- а) регіональне розмаїття, поляризація «Схід — Захід»;
- б) криза національної ідентичності;
- в) подвійна ідентичність;
- г) невизначеність у конституційному полі проблеми корінних народів.¹

Однак багатокультурність — це не лише етнічні аспекти. Адже існують інші аспекти культурного плюралізму — наприклад, релігійні. Стереотипні уявлення про православ'я як традиційну і мало не єдину віру в Україні дедалі менше відповідають дійсності. На Заході України нині домінує греко-католицька конфесія, зростає вплив римокатолицької церкви. По всій Україні, особливо у великих містах, чимало прихильників протестантських конфесій (баптистів, адвентистів тощо), в Криму — ісламу. Єврейське населення поступово звертається до іудаїзму. Загальна картина ускладнюється і внутрішньоправославними проблемами (суперечками між церквами). Серед молоді певної популярності набувають східні релігії — наприклад, кришнаїзм. Нові релігійні реалії значною мірою обумовлюють нову багатокультурну реальність, яка досі недостатньо досліджена. Отже,

¹ Лісничук О. В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: дис. канд. політ. наук — К., 2000.

українське суспільство є полікультурним, але не гармонійним. Нині в Україні створені та активно діють понад 780 національно-культурних товариств. Ряд громадських організацій мають статус всеукраїнських та об'єднують товариства, що представляють національні меншини різних областей і регіонів.

Світоглядний плюралізм, розмаїття політичних партій, релігійних конфесій — характерні ознаки сучасного українського суспільства. З одного боку, полікультурність, суспільно-політичне, релігійне розмежування українського соціокультурного

простору постають як важливі характеристики його демократичності, як практичний вияв свободи, а з іншого — як фактор, що спричиняє деконсолідацію суспільства, породжує «вузлові точки» напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнокультурній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Якщо в державі є більше ніж одна культурна група, то в межах такої моделі можуть виникати конфлікти — як між культурними групами, так і між устроєм нації та розбудовою демократичного суспільства в ній. В історії було багато випадків (Франція, Бельгія, Канада), коли на території однієї держави фактично знаходилися дві (або більше) нації

Діалог- автономія-толерантність-плюралізм- полікультурність-персональна відповідальність за доручену справу.

Усі різні- усі рівні

зі своїми лідерами. Кожна з них стикалася з проблемою прийняття чи неприйняття її національної культури. Всі такі країни рано чи пізно обрали модель держави — нації. Тим самим вони визнавали наявність більше ніж однієї культурної і національної ідентичності у державі.

Сучасний російський філософ В. Малахов з цього приводу вважає: «Віра в те, що державно-політична спільнота є міцною лише тоді, коли спирається на етнокультурну однорідність, — один з найтрагічніших забобонів ХХ століття. Політика, спрямована на форсування гомогенності суспільства, неминуче пов'язана з насильством, тому часто має зворотний результат»¹.

Такі приклади стали розповсюдженими супутниками етнічного життя перших років існування пострадянських республік. Тому зрозуміло прийняття принципів ідеологічного та культурного плюралізму в культурній політиці України.

Як і більшість суспільствознавчих термінів, поняття ідеологічного, культурного або етнокультурного плюралізму — неоднозначне. У вузькому розумінні воно є характеристикою політичної системи, тобто наявності в ній ексклюзивних інституцій, через які здійснюється висловлення і задоволення прав та інтересів етнокультурних груп.

Найширше трактування культурного плюралізму пов'язане з його ототожненням із етнокультурною гетерогенністю. Тоді цей термін переважно виступає як дескриптивне поняття на відміну від *мультикультуралізму*, в якому дослідники завжди вбачають нормативне навантаження².

Тлумачення мультикультуралізму дає авторитетний британський довідник із теорії культурної комунікації: «Мультикультуралізм/мультикультурність — визначення (вивчення) суспільства як такого, що містить численні відмінні, але взаємопов'язані культурні традиції і практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами

¹ Малахов В. «Скромное обаяние расизма» и другие статьи. — М., 2001.

² Бондарук С. О. Парадокси мультикультуралізму: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання.// Науковий вісник Волинського державного університету. Серія : Суспільні науки. — 1999. — № 11. — С. 51–53.

цього суспільства. Із мультикультурного суспільства випливають два основні наслідки:

- переосмислення уявлень про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтегрування передбачає перетворення на «невідрізнену» частку домінуючої культури;
- переосмислення поняття культурного різноманіття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування (power relations) між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини між сильними (домінуючими) та слабкими (пригнобленими) культурами, а не просто стимулювати «інтерес до екзотичного»¹.

Мультикультуралізм продуктивний саме як методика, взята за основу культурної та соціальної (у т.ч. освітньої) політики. У цьому аспекті детальний аналіз підходів до управління культурною різноманітністю суспільства здійснено хорватським культурологом С.Драгоєвичем. На його думку, нове етнічне й культурне різноманіття сучасних західних суспільств породжене багатомільйонною еміграцією в 60-80-ті роки XX ст. із країн «третього світу» і Східної Європи. Воно сформувало певний «виклик» узвичаєним культурним та освітнім інституціям і навіть системам цінностей національних держав Заходу. Однією з найвпливовіших концепцій «управління культурною різноманітністю» стала концепція мультикультуралізму, яка, за С.Драгоєвичем, «означає, що державні освітні й культурні органи мають визначати політику, конкретні заходи та ініціативи, які б надавали можливість різним культурам розвиватися поруч у межах однієї країни»².

Ідея цієї концепції — створення державою рівних можливостей розвитку для меншин і подолання ієрархії культур — від домінуючої

¹ Hartley J. Multiculturalism // Key Concepts in Communication and Cultural Studies [T. O'Sullivan, J. Hartley e.a. (eds)]/ — London, 1994.

² Dragojevic S. Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications.// CULTURELINK. — 1999. — Vol. 10. — № 29. — 137 p.

до «непрестижних» та зовсім «неперспективних». Негативним її аспектом вважається «статичність», оскільки наголос робиться не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні існуючих культур.

Більш динамічною вбачається концепція інтеркультуралізму, що стала популярною з 80-х років XX ст.. В ній робиться наголос саме на забезпеченні активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, на їхньому взаєморозумінні та взаємозбагаченні. Окрім вищезгаданих концепцій С. Драгоєвич розглядає ще два підходи:

Транскультуралізм: цей термін виник на межі 80-90-х років XX ст. унаслідок глобалізаційних процесів у ході двох дискусій: а) про «європейську ідентичність» і систему цінностей, що формується на наднаціональному рівні; б) про суть так званих «транснаціональних культурних орієнтацій» на загальноєвропейські та глобальні культурні ринки. «Культурний плюралізм» або плури — чи полікультурність передбачає повагу і підтримку всіх існуючих у суспільстві культурних потреб та способів життя не лише культур етнічних і мовних меншин, але й традиційних селянських, сексуальних субкультур, культури

інвалідів тощо». Такий культурний плюралізм вбирає в себе так звані «три плюралізми» (плюралізм форм власності, плюралізм ринку, або вільна конкуренція, та політичний плюралізм, тобто багатопартійність. Це ідея популярна у Східній Європі з часів демонтажу «реально існуючого соціалізму¹».

Визначення мультикультуралізму дещо збігаються з поняттям полікультурності, яке є більш уживаним та прийнятним для України².

Ці поняття дуже близькі, і популярна в наш час доктрина мультикультуралізму починала свою історію в США саме як концепція культурного плюралізму. Ще в часи першої світової війни вона з'явилася як антитеза концепціям «плавильного казана» й асиміляції. Частина сучасних дослідників багатокультурності вважають її пом'якшеною, а тому — більш прийнятною формою мультикультуралізму³.

Загалом же і культурний плюралізм (множинність культур, а точніше, — суспільних груп, що є їх носіями), і мультикультуралізм (різноманітність культур, що співіснують у складних суспільствах) можуть як описувати стан культурної гетерогенності, так і приписувати норми та правила співжиття за таких умов. В іншому випадку кожне з цих понять підноситься до рівня нормативної вимоги щодо визнання етнокультурної різноманітності, виступає в ролі принципу, що лежить в основі політичної організації суспільства та державної етнокультурної політики. При цьому категорія культурного плюралізму завжди містить у собі конотацію політично віддзеркалених відмінностей, які впливають на формування політичних інституцій та публічну політику держав⁴.

Поняття плюралізму є найбільш відповідним для аналізу культурної багатоманітності українського суспільства, яка у регіональному

¹ Dragojevic S. Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications // CULTURELINK. — 1999. — Vol. 10. — № 29. — 137 p.

² Гудзик І. П. Поліетнічність країни та формування позитивного образу співвітчизника. Полікультурна освіта в Україні: міжнар. наук.—практич. конф. — К., 1999.

³ Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. — К., 2005.

⁴ Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика. // Агора. — Випуск 4 : Україна: подолання розбіжностей — розвиток особливостей. — К., 2006.

вимірі має виразне політико-культурне та ціннісне забарвлення. Прийнятність терміну «культурний плюралізм» обумовлене відсутністю у ньому категоричного припису (як це переважно буває при вживанні терміну «мультикультуралізм») концентрувати увагу саме на збереженні відмінностей, інколи на шкоду єдності, інтеграції та цілісності суспільства.

Питання збереження цілісності суспільства стає наріжним у полікультурних державах і дуже актуальним для сучасного розвитку України. Концептуальне осмислення кількісних даних підтверджує, що українське суспільство в етнокультурному вимірі — помірно гетерогенне, а з точки зору відмінностей у політичній культурі регіонів воно поляризоване¹. Загалом, йому властивий багатовимірний культурний плюралізм. Тому етнонаціональна політика, спираючись на досвід багатонаціональних, багатоетнічних і регіонально поділених держав, повинна запобігати культурному розколу за мовними, етнічними, територіальними характеристиками. Її найголовніші завдання полягають в «*інтеграції різних, але рівних*» на засадах спільних громадянських цінностей і патріотизму та формування загальноукраїнської національної ідентичності².

Такі теоретико-методологічні принципи управління культурою надаються профільними організаціями та форумами і відповідають провідній міжнародній практиці. Загалом роль культури як складової людського розвитку з погляду сучасних міжнародних інституцій визначається у чотирьох напрямках, які забезпечують піднесення цієї ролі:

- а) збереження культурно-історичної спадщини;
- б) доступ до культурних надбань та практик;
- в) розвиток творчого потенціалу суспільств;
- г) сприяння культурному різноманіттю в сучасних суспільствах³.

Останньому положенню найчастіше відводиться провідна роль.

¹ Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. // Агора. — Випуск 3 : Україна — регіональний вимір. — К , 2006.

² Там само.

³ Гриценко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі. — К., 2000.

Так, у підсумковому документі міжнародного форуму з культури й розвитку (Оттава, червень 1998 р.) національним урядам пропонується: «Урядам слід взяти на себе зобов'язання бути провідниками культурного різноманіття, а не уніформізації, і адекватними заходами підтримувати різноманіття культур в їхніх країнах. Культурне різноманіття є фундаментальним правом людини, тому держави повинні забезпечувати його збереження й розвиток».

Незважаючи на відносний занепад культурної сфери в Україні, особливо у частині фінансового і правового регулювання, державні діячі намагаються втілити означені принципи у вітчизняній культурній політиці. Зокрема, згідно позиції Міністра культури та туризму України В. Вовкуна (2007-2010) «цінною частиною єдиної культурної спадщини українського суспільства є культури всіх етносів, національних меншин, що здавна населяють Україну. Турбота про збереження культур і мов усіх етнічних груп та корінних народів належить до важливих завдань державної політики. Передбачені законом заходи повинні сприяти перетворенню потужного культурного потенціалу, яким володіє наша країна, на культурний капітал»¹.

Щоб перетворення у сфері культури почали діяти, потрібна цілісна програма на державному рівні. Між тим, навіть після набуття Україною незалежності культурна політика зазнає якихось змін, але не на краще. На перший погляд, вона цілком відповідає ідеї культурного відродження, яка національно-демократичними силами розглядається як необхідна умова відродження національної самосвідомості та створення суспільних умов для досягнення незалежності. Найважливішим вважалося законодавче вирішення проблеми державного статусу української мови, повернення історичної державної символіки, відновлення «національних» церков — автокефальної, православної та греко-католицької. Але закони починають працювати тоді, коли знайдено механізми, що приводять їх до дії.

¹ Вовкун В. Національна культура — це і є національна ідея. // Дзеркало тижня. — 2008. — № 27 (706). — 19 липня–1 серпня.

На тлі затяжної економічної та соціальної кризи розмови про відродження культури досить швидко перейшли в розмову про її порятунок і виживання. На культуру повинен виділятися порівняно високий відсоток національного доходу. Насамперед, це повинна робити держава — Україна, чия культура і мова в умовах імперсько-шовіністичної політики СРСР була на межі зникнення. В державних програмних документах владних структур бракує звернень до сакрального змісту поняття національно-культурного відродження, відтворення духовності та менталітету українців. Хоча саме в час розбудови незалежності є актуальним саме практичний досвід європейських держав у надзвичайно важкій роботі захисту культури в умовах вільного ринку. Така ситуація сталася навіть не з вини влади (хоча й для неї сфера культури є одним з найголовніших дієвих чинників легітимації та політичного ладу), а з вини самої творчої еліти, яка сьогодні неспроможна формувати будь-яку самостійну колективну думку і заявити про себе як про свідому конструктивну силу. Державна незалежність для національно-демократичних сил стала головною і єдиною священною метою, самоціллю, яка у більшості випадків не була підкріплена реальними планами політичної, економічної та ідеологічної трансформації українського пострадянського суспільства.

Сьогодні стає цілком очевидним, що труднощі і прорахунки в здійсненні соціально-економічних, політичних перетворень, недоліки у вирішенні багатьох проблем суспільного життя в період становлення ринкових відносин та перетворення культурного потенціалу в культурний капітал в Україні полягають зовсім не в тому, що реформи є недостатньо розробленими чи не відповідають потребам людини і всього суспільства. Значною мірою вони зумовлені саме тим, що для успішного здійснення реформ в українському суспільстві поки що не вистачає сформованої системи відповідних світоглядних і ціннісних орієнтацій, зрілої національної самосвідомості, які формуються, передусім, завдяки державній політиці у сфері культури і виступають головними чинниками економічного, політичного і духовного відродження України.

Приклад демократичних країн зі складною структурою культурних відмінностей показує, що навіть найліберальніші держави дбають про права меншин; займаються політикою національного будівництва, створенням культурного ядра політичної нації, включаючи підтримку та закріплення єдиної офіційної мови; створюють і поширюють національні міфи і символи як складову процесу формування політичної нації та загальнонаціональної ідентичності.

В Україні певний культурно-ідеологічний вакуум на тлі ідеологічного плюралізму відбився на несистемності реформ та нестабільності політичного процесу в перші роки незалежності. Адже від стану та спроможності культурних орієнтирів, концепцій розвитку значною мірою залежить взаємозв'язок між економічними і політичними трансформаціями¹. Після зруйнування старого компартійного механізму ідеологічно-культурної обробки населення поки що не створено нового цілісного механізму вироблення та здійснення державної культурної політики. Навіть не сформована нова національна ідеологія, яка б висвітлювала погляди не тільки політичних еліт, а й широких суспільних верств.

Нинішнє українське суспільство — це «складне перехідне суспільство, яке вимагає системи базових цінностей, визначених економічних і соціокультурних орієнтацій. Тому надзвичайно важливою проблемою виступає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі *національної ідеї*»².

Наприклад, В. Лісовий, відзначає, що вислів «національна ідея» застосовується, в основному, у трьох основних значеннях:

- 1) цим висловом позначають важливу для суспільства ідею будь-якого змісту, щодо якої існує згода більшості громадян; ідею розглядають як таку, що сприяє громадянському єднанню;
- 2) ідею нації як таку;

¹ Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика // Агора. — Випуск 4 : Україна: подолання розбіжностей — розвиток особливостей. — К., 2006.

² Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї. // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 1999. — С. 91–94.

3) особливості національної свідомості; з нею пов'язане позначення національного ідеалу («мрії»), призначення нації тощо.

Для буття нації, на думку вченого, важлива не тільки, а часто не стільки наявність деяких об'єктивних особливостей у культурі чи політичній історії, скільки те, в чому самі люди вбачають свою особливість, свою відмінність від інших націй. Це самоусвідомлення має своїм важливим складником певні ціннісні орієнтації і волю — тобто «діяльне утвердження себе як колективної «особистості»¹.

У цьому сенсі ще І.Франко зазначав суть національної ідеї саме в її складності як «синтезі бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших до досягнення бажань та змагань далеких, таких, що лежать поза межами можливого... Такі ідеали можуть поставати, можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести цих людей до найбільших зусиль, до найтягших жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях».²

Сучасний дослідник М.Розумний зауважує, що у найважливішому і найзагальнішому вияві національна ідея постає для рефлектуючої свідомості як ідея нації, вважаючи при цьому, що зміст слова «нація» властивий праісторичній колективній свідомості, яка завжди поділяла світ на «своїх» і «чужих». Для визначення сутності національного важливе значення має «національний образ», який часто виступає як «національна мрія». Цілісність образу України була передумовою творчості Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, Л.Українки та інших, кожен з яких створив «свою Україну». Однак принципом організації такої цілісності є ідея.

На певному етапі цілісність має визначитися як самість. Для пробудження національного організму до життя необхідно, щоб у аморфній структурі образу з'явилося ядро, довкола якого на новій основі організуються смислові поля національної культури.³

¹ Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? // Націоналізм: антологія. — К., 2006.

² Франко І. Поза межами можливого. // Вивід прав України. — Львів., 1991.

³ Розумний М. Національна ідея та її самозаперечення // Сучасність. — 1996. — № 3. — С. 58–63.

Національна ідея — це феномен, що на відміну від політичних ідеологій має більш широкий — культурний характер. Відомий український суспільствознавець та історик В.Липинський «поняття культури» визначав через її «націєтворчу» та «націєохорончу» функцію». «Сума певних суспільних цінностей — що в боротьбі за існування себе оправдали та в досвіді поколінь показали себе для самозбереження тієї групи (що їх створила, себто народу, нації) найкращими — творить те, що ми називаємо культурою»¹.

Дискурс, що точиться більше десяти років довкола «національної ідеї», «ідеології держави», передбачає не державно-кланову, етногрупову чи класову ідеологію, а, як зазначено в Конституції України, «суспільне життя має своїм підґрунтям економічну, політичну та ідеологічну багатоманітність і жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов'язкова» (ст. 15). Конституційний принцип політичного плюралізму

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. — К., 1995.

не суперечить існуванню в суспільстві консолідуючої національної ідеї, яку б сприйняло все населення, «бо ніхто в світі, — за словами С.Вовканича, — не відкидає її як визнаний духовно-ідеологічний феномен розвитку державності»¹.

Таким чином, національна ідея втілена в ідею державотворення і відображає ціннісно-нормативні патерни взаємостосунків держави й громадянського суспільства, мас і еліт, соціальних груп з державою та між собою. Цю тезу конкретизує В.Воловик: «...ідеологія державотворення постає як сукупність теоретично обґрунтованих альтернативних ідей і поглядів, що виражають ставлення до існуючої системи державного устрою та її можливих змін, які сприйняті як правильні і потрібні співгромадянами конкретного суспільства, утвореними ними соціальними шарами і групами, що певною мірою беруть участь у практичній реалізації цих ідей і поглядів»². Інші сучасні українські дослідники Г.Кривчик та В.Бараєв зазначають роль національної ідеї саме у збереженні культурної унікальності та поступу нації. «Під автентичною національною ідеєю слід розуміти саме комплекс теоретичних положень і розумово психологічних феноменів, які, з одного боку, відображають дійсний процес формування нації, а з іншого — сприяють йому»³.

Одночасне втілення національної ідеї у культурному та державно-політичному полях дозволяє розглядати її як можливий принцип управління культурою. Більше того, національна ідея та національна культура як сфера її практичного втілення можуть і повинні стати могутніми соціальними чинниками, які здатні вирівнювати і згладжувати закономірні регуляторні неспроможності ринкової економіки (ринкового господарювання) та влади (держави).

¹ Вовканич С. Українська ідея: пріоритет інтелекту людини і нації // Схід. — 1998. — № 7. — С. 37–45.

² Воловик В. Основні фактори становлення ідеї державотворення / В.Воловик // Віче. — 2001. — С. 22–31.

³ Кривчик Г. Національна консолідація як умова державотворення в Україні. Ч. II // Актуальні проблеми державного управління — Д., 2006. — № 3. — С. 24 — 37.

ви — як регулятора ринкових і конкурентних відносин), формувати оптимальну і самобутню національну модель господарювання й адміністративного управління, які базуватимуться на ментальних особливостях, ідейно-культурних, економічних і політичних традиціях суспільства.

Тому формування національної ідеї належить не лише до соціально-політичної, морально-етичної і культурної сфер суспільного життя. Воно безпосередньо пов'язане з проблемою ефективного забезпечення пропорційного і сталого суспільного розвитку, з формуванням у суспільстві системи внутрішніх (ціннісних, культурних, морально-етичних) і зовнішніх (нормативно-правових, адміністративних, економічних) регуляторів, які урівноважать інтереси різних індивідів і соціальних груп та стануть механізмом вироблення й реалізації загальносуспільних інтересів.

Національна ідея стає ідеологічним ядром для формування стратегії суспільного розвитку, необхідним ціннісним та ідейно-культурним змістом, який наповнює діяльність органів влади та інститутів громадянського суспільства в Україні, створює для них потужні нематеріальні стимули й орієнтири та відчуття власної місії, забезпечує високий рівень їх організаційного розвитку і менеджменту. Відтак, національна ідея стає соціальним алгоритмом, комунікативною мовою у діалозі і плідному партнерстві державного, приватного і громадського секторів.

Однак проблема полягає не тільки у відсутності усталених методів і механізмів державного впливу на формування і реалізацію національної ідеї, а переважно в тому, що державна влада, створена на тлі радянського моноідеологічного режиму та однопартійної політичної системи, до цього часу, захопившись ідеєю «політичного плюралізму» не усвідомила державотворчої ролі національної ідеї як фундаменту, на основі якого повинно формуватися громадянське суспільство. До цього часу чисельні загальнодержавні і регіональні програми не знайшли суспільної підтримки і відгуку у свідомості громадян та виявилися приреченими на забуття.

Український дослідник В. Дрешпак тему національної ідеї визначає як «ідеологічний супровід» державних та регіональних програм, під яким розуміється широкий спектр технологій, що базуються на комунікативних підходах і мають на меті обґрунтувати для широкої громадськості та ключових політичних гравців необхідність упровадження цих програм і заручитися їх підтримкою на етапі реалізації¹.

Більшість сучасних українських науковців не відкидають важливість та необхідність втілення національної ідеї як провідного чинника побудови державної політики усередині держави і у світі в цілому. Проте багато дискусій точиться навколо її наповнення, адже базові цінності повинні не лише формулюватися, а й бути прописані у стратегічних документах, перекладених на мову конкретних політичних дій, стати базою державної політики як комплексу практичних заходів. З цього приводу ще М. Драгоманов підкреслював, що «національна ідея сама по собі не є ліками на всі лиха громадські... Питання політичні, культурні, соціальні мають свої задачі, зрештою, настільки ж важні, як і національні, і для котрих національності можуть бути тільки ґрунтом і формою варіацій»².

Отже, питання змісту національної ідеї та наповнення її певними цінностями, які мають стати основними принципами управління культурою та українською державою, — є актуальними та невирішеними ні в теоретичному, ні в практичному плані. З одного боку, «Українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенціально гуманістично-орієнтованої національної ментальності українського народу, базується на глибокому усвідомленні приналежності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, у формуванні уявлень про її типові риси, історичні й духовні цінності, етнічну територію та мову. Важливою рисою української національ-

¹ Дрешпак В. Символ у контексті соціально-психологічних методів державного управління. // Актуальні проблеми державного управління. зб. — Д., 2007. — Вип. 3 (29). — С. 20–29.

² Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу. — К., 1991.

ної ідеї є укоріненість її в історичному минулому, піклування про історичну долю нації в теперішньому часі, а значить — розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, поступу українського народу»¹.

З іншого боку, відомий західний політолог А.Степан, досліджуючи національну державу і державу-націю, доводить, що саме друга модель має бути в основі нової національної ідеології та відповідної моделі для Української держави як такої, що визнає плюралізм культур, мов, етносів².

Досвід формування і реалізації національної ідеї на вітчизняному ґрунті в зарубіжних країнах свідчить про необхідність модернізації національної ідеї, зміст якої полягає в збереженні і стабілізації на конституційних засадах здобутої державності. В.Скуратівський та В. Трощинський виділяють три підходи до визначення світоглядно-орієнтаційних засад сучасної української національної ідеї³. Згідно першого підходу, в її основу має бути покладена ідея прав і свобод людини, згідно з другим — український націоналізм, згідно з третім — адекватне поєднання загальногромадянської й етнічної складових.

Перший підхід за всіх переваг не вирізняє самобутність українського народу — трактування поняття свободи відбувається у різних народів по-різному.

В. Скуратівський

В. Трощинський

¹ Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї. // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 1999. — С. 91–94.

² Stepan A. Ukraine: Improbable Democratic «Nation—State» But Possible Democratic «State — Nation» // Post-soviet Affairs. — 2005. — Vol. 24. — Oct-Dec — № 1. — P. 279–308.

³ Скуратівський В. Гуманітарна політика в Україні. — К., 2002.

Другий підхід передбачає боротьбу українського народу за власну державність. Однак оскільки націоналізм в Україні не має глибоких культурних і економічних коренів і не відіграє консолідуючої ролі в суспільстві, швидше навпаки, то цілком очевидно, що така ідеологія не може бути основою української національної ідеї.

Найбільш перспективним видається третій підхід, згідно з яким національна ідея має стати саме тим ядром, навколо якого повинна інтегруватися поліетнічна спільнота, що є джерелом і синтезом стратегічних дій держави. Однак в управлінні етнонаціональними процесами національна ідея повинна виступати в якості системоутворюючого чинника державної політики у сфері національних відносин.

В.Брюховецький з цього приводу зауважує: «вирізняючи та формуючи національну ідею для України, необхідно шукати не тільки ті «больові точки», що роз'єднують нас, а й «точки дотику», що об'єднують. Адже найважливіше завдання національної ідеї саме для України — це не лише забезпечення гідного життя людей (це само собою зрозуміло для будь-якого народу), а, насамперед, — згуртування нації, яка упродовж досить тривалого часу була розірвана¹».

М.Патлах серед багатьох національних цінностей та інтересів, що можуть стати основою об'єднуючої національної ідеї, виділяє пріоритетні:

- забезпечення суверенітету держави;
- створення цілісної системи національної безпеки;
- безконфліктне входження України до міжнародного суспільства як рівноправної держави;
- створення стабільних умов для розвитку стосунків із країнами, в яких вона має власні інтереси;
- охорона конституційного ладу;
- гарантування прав національних меншин;
- розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобут-

¹ Брюховецький В. Передмова // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. — К., 2007.

ності громадян усіх національностей, що становлять народ України;

- подолання економічної кризи;
- забезпечення внутрішньополітичної стабільності суспільного життя;
- розроблення державної ідеології¹.

Враховуючи державні інтереси, в Україні можна запропонувати такі принципи формування національної ідеї; *мультикультуралізм* (принцип культурної політики полікультурного суспільства); *принцип культурної демократії*; *заохочення культурної самосвідомості за умов відмови від нав'язування самосвідомості*; *збереження і розвиток мовного різноманіття*; *спрямованість культурної політики на розвиток творчості*; *орієнтація на національні і загальнолюдські цінності*; *визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури*².

Саме такі цінності — складові національної ідеї — можуть бути покладені у принципи управління розвитком культури в Україні. Проте сучасні реалії глобального середовища диктують нові вимоги до ефективного управління у сфері культури. Перед національною культурою в цілому та державою у галузі управління постає завдання протидії руйнівним та суперечливим недержавним ідеологічним впливам.

Глобалізація економічної та політичної активності супроводжується хвилями трансформації у сфері культури, процесом, що називають «культурною глобалізацією», або конвергенцією глобальної культури³.

Культурна глобалізація перекреслює ототожнення національної держави з національно-державним суспільством, зіштовхуючи транскультурні форми комунікації і життя, уявлення про відповідальність і етнічну приналежність, про те, якими бачать

¹ Патлах М. Національний інтерес як важлива детермінанта національного виміру суспільства./ М. Патлах // Нова парадигма . — Запоріжжя, 2000. — Випуск 18. — С. 114–122.

² Дрожжина С. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Д., 2005.

³ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. — Луганськ., 2002.

С. Хантінгтон

себе й інших окремі групи й індивіди¹. Отже, глобалізація, безперечно, несе певні загрози та виклики для розмивання та уніфікації унікальних національних культур.

Для України можливість стати полем і пасивним об'єктом для реалізації національних ідей інших націй підсилюється у зв'язку з її геополітичним становищем. «Специфіка геополітичних координат України, — зауважує Ф.Рудич, — полягає в її належності одночасно до двох регіонів — Європи та Євразії, причому в обох Україні належить периферійне положення»². Американський політолог С. Хантінгтон також розглядає Україну як державу, що локалізована на порубіжжі між двома протилежними цивілізаціями, примирення яких не передбачається.

Розглядаючи Україну як нову державу, що прагне посісти належне місце в Європі, дослідники відзначають україн суперечливий і негативний феномен — «зникнення» України з глобальної та інтелектуально-культурної арени наприкінці 90-х років XX століття³. Песимістичні політики зазначають, що Україна стратегічно запізнилася із формуванням «нації» та «держави» у період об'єднання консолідованих єдностей (зрілих націй) у глобальне ціле. Натомість сучасна Україна більш схожа на матеріал для побудови інших: модерної російської, американської, канадської та ізраїльської спільнот. Для України йдеться «не про спосіб зайняти місце в центрі світу в єдності суперництва і

¹ Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию. — М., 2001.

² Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносини // Персонал. — Приложение №5 (10) «Украина в современном геополитическом пространстве». — 2000. — № 2 (56). — С. 7–14.

³ Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001.

співробітництва, а про те, щоб не дати відсунути себе на периферію і не посісти програвної позиції на узбіччі глобального світу¹.

Зростаючий вплив на культурний та державно-політичний процеси в нашій державі мають зовнішні суб'єкти, зокрема, впливові у культурному сенсі держави та міжнародні організації. У контексті сказаного вище виділяються західний і східний (російський) чинники, що мають відповідне концептуальне та інституційне наповнення.

Нагадаємо, що вестернізація включає в себе передачу західного ліберально-демократичного досвіду організації суспільства, що спирається на потужні економічні та військово-політичні ресурси Заходу, здійснює вплив на формування та підсилення саме демократичних елементів української суспільної свідомості та політичної культури. Але зворотним боком західного впливу (вестернізації) є глобалізація з її космополітичним началом, що розчиняє культурно-національні особливості і сумнівно впливає на націо- і державотворення.

Незважаючи на здебільшого позитивне ставлення до інтеграційних та прозахідних спрямувань України, у вітчизняних наукових колах дослідники, що вбачають необхідність пошуку заходів проти глобальних та неоліберальних впливів на українську культуру, тому що «за часів радянського тоталітаризму діяли відповідні партійно-ідеологічні настанови й цензура. А нині весь життєвий простір заповнив неоліберальний тоталітаризм. На тлі масового поширення генетично модифікованих харчових продуктів особливої шкоди людині завдає інфікована інтелектуальними вірусами інформаційна продукція і деструктивне квазімистецтво, яке продукує і поширює моделі національного виродження. Такими способами суспільну свідомість вихолощують від високих ідеалів і критеріїв моральності²».

З іншого боку, йде проникнення впливу зі Сходу, що носить переважно реакційно-консервативний характер і проявляється у

¹ Колодко Г. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. — К., 2002.

² Шокало О. Український культурно-інформаційний продукт — важливий чинник самовідтворення й саморозвитку нації // Мандрівець — 2007. — № 6. — С. 89 — 92.

просуванні неокомунізму, російського варіанту християнства (православ'я), ксенофобії і вестернофобії, етатизму й авторитаризму як моделей державного устрою. Слід зважати на високий асиміляційний потенціал російської культури, тривалий період деукраїнізації в культурній сфері, історичні особливості взаємин України та Росії. Однак західний та російський чинники є проявами геополітичного суперництва на глобальному та субрегіональному рівнях і між ними існує гостра конкурентна боротьба: культурна та ідеологічна.

Британський теоретик Е.Сміт підкреслює важливість культурних феноменів у процесі такої боротьби на тлі глобалізації. Він наголошує, що після введення принципу «культурного плюралізму» розширились рамки «політичного плюралізму» суверенних країн у процесі зарахування їх до міжнародної спільноти. На додаток до територіальної юрисдикції та політичного суверенітету, держави повинні проявити певну культурну єдність і солідарність у мові, релігії, традиціях та інституційній і культурній історії. Процеси глобалізації зробили значний внесок у міжнародний культурний плюралізм. Вони полегшили впровадження країнами національної культури через державну систему освіти та дають змогу кожному члену суспільства брати участь у політичному процесі, що робить помітнішою різницю між національними культурами. Отже, процеси глобалізації не ведуть до зменшення впливу націоналізму чи розмивання структури націй, а, навпаки, сприяють поширенню цього впливу і заохочують нації до більшої активності і самобутності¹.

Ситуація ускладнена тим, що Україна, як зауважує О.Дергачов, не має природного місця на міжнародній арені. І для неї важливий реальний зв'язок із зовнішнім світом, що сьогодні розвинений негармонійно і потребує істотних змін. Сприйняття України світовою спільнотою ґрунтується на вкрай суперечливих досягненнях її незалежного розвитку, непевних геополітичних орієнтирах, системі цінностей та пріоритетів, що їх сповідує політична еліта. Національна

¹ Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. — К., 2004.

ідея не має реальних зв'язків із культурою українського суспільства, а різні варіації на тему «національної ідеї» виправдовують олігархічно-клановий перерозподіл влади і власності та не служать об'єднанню суспільства спільними цінностями.

Отже, глобалізація в цілому і окремі зовнішні культурні та ідеологічні впливи можуть створювати деструктивний ефект для розвитку вітчизняної культури. Відповіддю на це має стати підтримка української ідентичності та віднаходження змісту національної ідеї у сучасних умовах. Це, насамперед, усвідомлення, що в культурі, як і в інших галузях, глуха оборона проти глобалізації — уніфікації — комерціалізації не є виходом, потрібне активне засвоєння її механізмів та пристосування до умов глобалізації.

Недостатня інтегрованість регіонів і суспільних груп у загальнонаціональний контекст, їхня орієнтованість на вузько-регіональні чи

закордонні культурні індустрії позбавляє цілісності національний культурний простір, робить його вразливим для зовнішнього втручання. Національний культурний простір можна вважати єдиним і цілісним, якщо, по-перше, існують розвинені спільні системи символів (мова, система цінностей, національна культурна спадщина), що є комунікаційною базою всього суспільства. По-друге, культурні потреби суспільства задовольняються завдяки національним виробникам культурного продукту та національним каналам культурної комунікації. По-третє, відсутність значних груп у суспільстві, які б стабільно перебували поза сферою національних комунікаційних каналів (мереж), тобто належали до іншого національно-культурного простору. Порушення цілісності національно-культурного простору обумовлює істотні відмінності у системах цінностей, ідейних орієнтаціях, у джерелах культурної та суспільної інформації, які виникають між населенням окремих регіонів країни чи суспільними групами за релігійними, мовними та іншими ознаками.

Отже, забезпечення цілісності і повноти українського культурного простору має бути віднесене до пріоритетних завдань культурної політики. Засобами такого забезпечення в Україні мають стати:

- вдосконалення і дотримання медіального законодавства;
- розвиток загальнонаціональних мереж телебачення і радіомовлення;
- державний протекціонізм щодо національних культурних індустрій з метою нарощування присутності українського культурного продукту на ринку та в культурному споживанні всіх регіонів України;
- популяризація національної культурно-мистецької спадщини як чинника формування національної свідомості;
- усунення постколоніальних культурних рецидивів через активну інтеграцію української культури в європейський і світовий простір;
- поєднання протекціонізму щодо національних культурних індустрій із забезпеченням відкритості вітчизняної культури, її різно-

маніття, а також цілісності національного культурного простору України¹.

Сьогодні долю людства все більше визначають глобальні процеси. Для України головним питанням є знаходження власного місця в цих процесах, вирішення глобальних проблем сучасності за умови збереження власної ідентичності, балансу між загальнолюдськими і національними цінностями, тобто збереження національної культури, визначення її пріоритетів і національної ідеї, які б не ізолювали Україну від зв'язків із зовнішнім світом і слугували внутрішній консолідації суспільства. Тільки за цих умов наша держава зможе відігравати гідну роль на міжнародній арені та набутти високого міжнародного авторитету. Отже, глобальна доля України залежить від її здатності знайти свій шлях і модель розвитку, варіант інтегрування в систему світового співтовариства як самостійного, впливового і авторитетного суб'єкту².

Додамо, що провідними рисами української культури як засобу збереження цілісності української нації є поєднання цінностей унікальної самобутності українців із толерантністю, демократизмом, що притаманні їм історично. Для держави у сфері управління культурою ці принципи повинні бути трансформовані у конституціоналізм, рівність перед законом, відмову від пригноблення інших етнічних культур, перегляд механізмів державного та приватного фінансування культурної галузі у бік суттєвого збільшення. Українська культурна еліта повинна зосередити увагу та зусилля на проблемах, вирішення яких допоможе подолати хронічне відставання української культури від інших розвинених культур. Це дасть змогу конкурувати з ними в тих багатьох сферах суспільного життя, де присутність української культури є майже непомітною.

Світовий досвід свідчить, що держави, які у кризові періоди свого розвитку проводили зважену, послідовну політику у сфері

¹ Культурна політика в Україні: аналітичний огляд. — К., 2007.

² Зовнішня політика України: здобутки і проблеми. — К., 2007.

культури, у найкоротші терміни з мінімальними втратами досягали значних успіхів у проведенні економічних, політичних і соціальних реформ (наприклад, Японія, Німеччина) і швидко піднімалися до рівня високорозвинених країн. І, навпаки, недбайливе ставлення до культури прирікає суспільство на жалюгідне існування і відставання від цивілізованого світу. Отже, нації, які постійно на державному та суспільному рівнях захищали свою культуру, зараз мають зворотній позитивний ефект — культура захищає їх у глобальному світі.

Запитання для самоперевірки

1. На яких чинниках базується і розвивається державна політика у сфері культури?
2. Як характеризується українська культура і культурна політика на сучасному етапі?
3. Назвіть ключові чинники трансформаційних процесів в Україні.
4. Дайте визначення поняття «культурний плюралізм».
5. Дайте визначення поняття «мультикультуралізм».
6. Що відображають головні пріоритети управління культурою?
7. Назвіть базові принципи культурної політики в Україні.
8. Що є проблемою соціокультурної ідентифікації українського народу?
9. Охарактеризуйте принципи формування національної ідеї.
10. Охарактеризуйте вплив глобалізаційних процесів на сферу культури сучасного українського суспільства.
11. Охарактеризуйте основні пріоритети управління культурою в Україні.
12. Охарактеризуйте механізми реалізації пріоритетів управління культурою в Україні на сучасному етапі.

Григорій Нестор

H · BVRGKMAIR

НАПРЯМИ ТА ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Основною тенденцією процесу управління культурою в суспільствах нового типу є їх демократизація. Саме вона повинна надати можливості вільному розвитку культурі та мистецтву і разом з тим, виходячи з поняття «демократії» та «свободи», забезпечити відповідальність творця культури за ті зміни, що відбуваються у цій галузі.

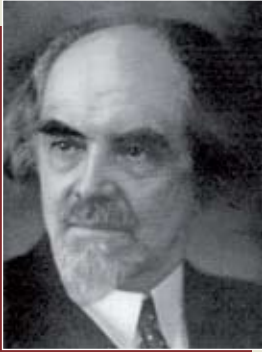
У сучасному суспільстві, яке увійшло в третє тисячоліття, відбуваються складні багатогранні процеси в соціальному, економічному і духовному житті країн, націй, етносів і народів. Перед людством постало завдання досягнути таємниці світу, природи та буття, розв'язати проблеми планетарного масштабу — екологічної та ядерної безпеки, боротьби з хворобами століття, як то рак, СНІД, формування єдиного інформаційного поля та виходу на новий рівень сучасних досягнень цивілізації та культури.

Універсальними вимогами успішного демократичного просування є: утвердження і розширення сфери приватної власності та формування ринкових відносин; створення середнього класу й умов для соціальної мобільності; вкладання широких інвестицій в освіту і науку; формування громадянського суспільства, гарантування прав людини і створення системи їх захисту; політичний плюралізм; розгалуженість системи вільної політичної комунікації. Для внутрішніх

передумов демократизації існують культурні чинники — це розповсюдження цінностей міжособистісної довіри, підтримка демократичних інститутів, особистісних прав і свобод, а також політична та ідейна терпимість, участь у громадянській культурі. Еволюція і життєздатність демократії передбачає появу і закріплення демократичних орієнтирів серед широкої громадськості. Існує певний взаємозв'язок між політичними інститутами і політичними цінностями та орієнтирами у процесі демократизації. З одного боку, існування і функціонування демократичних інститутів здійснює свій вплив на розвиток і розповсюдження демократичних цінностей, незважаючи на їх недосконалість і незадовільне функціонування. З іншого, — існують переконливі свідчення того, що наявність у суспільстві демократичних цінностей у свою чергу здійснює вплив на нові демократичні інститути, що «прищеплюються» суспільству.

На початкових етапах демократичне перетворення в пострадянських країнах являло собою результат внутрішньоелітних процесів, а політична культура «громадянського» типу практично ніде не виступала як передумова демократизації. Як підтверджують соціологічні дослідження, такі існуючі виміри громадянської культури, як: почуття особистої політичної значущості, тобто реальної причетності до політичних подій і здатність так чи інакше впливати на них; терпимість до чужих поглядів і позицій; політична толерантність; підтримка індивідуальних прав і свобод; довіра до існуючих політичних інститутів та інші, — практично не розповсюджені в українському суспільстві.

Залишковий принцип ставлення до культури з боку суспільства і влади, негативний вплив тоталітарного минулого на культурне середовище, невідповідність діяльності культурних установ сучасним вимогам, відсутність чіткої програми підтримки культурних індустрій, недостатнє фінансування, декларативний характер законодавчих актів, інформаційна дискримінація культурної галузі призвели до того, що культура опинилася на периферії державних інтересів. Таке становище потребує зміни парадигми управління культурою.

М. Бердяєв

Об'єктивно зазначені процеси гостро зумовили необхідність глибинних трансформацій стилю та форм мислення, перехід від корпоративної, блокової свідомості людства до розуміння єдності життя на Землі, системного, інтеграційно-синтетичного аналізу соціальної та духовно-культурної практики і на основі цього — прогнозування та творення майбутнього. Методологічною парадигмою сучасної діяльності людини має стати *творчість*. Значення творчості у структурі

людської діяльності буде зростати в міру перетворення середовища існування із природного в техногенне. Формування нової соціально-економічної та політико-ідеологічної реальності перебуває в прямій залежності від міри, з якою ці процеси будуть пронизувати стратегію творчо-синтезуючої діяльності, наскільки в них будуть панувати принципи гуманізму, здорової критичності, соціальної свободи, плюралістичності думок, високої моральної відповідальності.

Творчість за своєю сутністю і внутрішньою логікою переплітається з свідомістю, мисленням, пізнанням, критикою, практикою, передбаченнями і соціальними ідеалами. Ставлення до проблеми творчості в різні часи мало неоднозначний характер. На початку ХХ ст. була зроблена спроба створити окрему науку про творчі процеси мислення — *еврилогію*. У її започаткування зробили значний внесок М.Бердяєв, С.Грузенберг, Б.Лезін, В.Енгельмейєр, Т.Райнов, Л.Ферсман та ін. Тридцять років тому у радянській марксистсько-ленінській філософії про творчість майже не йшлося, а панувала марксистсько-ленінська теорія відображення, яка була парадигмою тодішньої культури, науки та державної політики в цілому. В останні два десятиріччя з соціальними процесами, які відбувалися в суспільстві, ставлення до проблеми творчості змінилося, і це переорієнтувало дослідження на духовні процеси і особистісне світосприйняття.

Сутність природи творчості в теоретичній літературі тлумачиться неоднозначно. Так, словник В.Даля визначає поняття «творити» як «давати буття, створювати, виробляти, породжувати, творити розумом, створювати науково або художньо»¹. Академік В.Енгельмейєр наділяє творчими функціями живу природу та розглядає творчість як одну із фаз життя, рух від старого до нового.

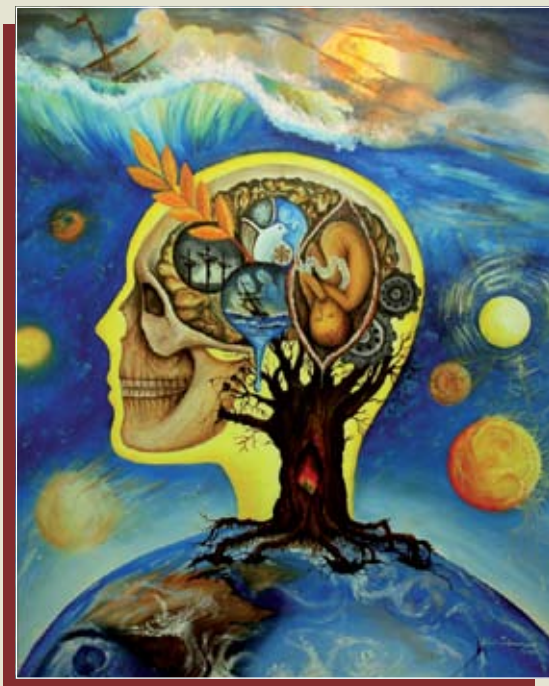
Творчість, творча діяльність розглядається як діяльність, унаслідок якої народжується щось якісно нове, що вирізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. **Творчість** — процес усвідомлений, цілеспрямований і, як правило, передбачуваний. Вона властива людині у будь-якій сфері її доцільної діяльності. Отже, основою творчості є її взаємодія і взаємовідносини з діяльністю. В переважній більшості концепцій «творчість» розглядається як певна форма, атрибут діяльності². Інтелектуальна діяльність і творчість притаманні лише людині, — адже мислити та творити може лише людина, і суб'єктом творчої діяльності стає саме вона.

Водночас, творча діяльність є поняттям більш широким, аніж інтелектуальна діяльність. До поняття «*результати творчої діяльності*» чи просто «*результати творчості*» або «*творчі результати*» належать будь-які результати творчості людини. *Результати інтелектуальної діяльності* — це також *результати творчої діяльності*. Інтелектуальна діяльність і творча діяльність — це, безумовно, результат розумової діяльності. В такому аспекті ці два види діяльності збігаються. Однак не всяка розумова діяльність є інтелектуальною чи творчою. Людина може працювати розумово, але творчого результату не досягти. Творчість, унаслідок якої з'являється щось нове, властива далеко не всім³. Результатом творчої діяльності є щось абсолютно нове, тобто — це суспільно-історична унікальність. Результат має бути новим, оригінальним, він не може бути

¹ Толковый словарь живого великорусского языка. — Т.4.— М., 1998.

² Філософія. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін. — К., 2003.

³ Право інтелектуальної власності. / О.П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін. — К., 2007.

повторенням уже відомого, тому що з'являється саме внаслідок творчої діяльності, тобто результату завжди властива новизна.

Досліджуючи проблему творчості і творчої діяльності з позиції синергетики, російський дослідник Ю.Шаронін виділив характерні риси творчого мислення: багатоваріантність, різноманітність підходів, випадковість, хаотичність. Базовими характеристиками творчої особистості вважаються: активність, відкритість, уява, морально-ціннісні орієнтації, відповідальність, свобода самовираження, реалізація, задоволеність діяльністю¹.

¹ Шаронин Ю.В. Психолого-педагогические основы формирования качеств творческой личности в системе непрерывного образования: Синергетический подход. — М., 1998.

Нині творчість проявляється у різноманітних формах і має гетерогенний характер. У суспільстві спостерігається прагнення зрівняти в правах творчість різних рівнів. Цей аспект стосується художньої творчості, мистецтва (творчість у галузі літератури, кіно). Гетерогенність творчості визначається за різними основами:

- результатами, масштабами творчості;
- видами людської діяльності: виробничої, науково-технічної, дозвіллево-побутової, художньої, культурно-ідеологічної тощо;
- суб'єктом творчості: індивідуальною, колективною, етнічною, професійною тощо, суспільством як суб'єктом творчості; людством як суб'єктом творчості та людською цивілізацією як суб'єктом творчості;
- світоглядно-соціальними і методологічними засадами;
- об'єктивними політичними, економічними, культурними умовами.

Для більшості дослідників притаманне розуміння культури як інтегральної характеристики, конструктивного ставлення людини до навколишнього природного та соціального світу і до самого себе¹. У даному визначенні увага зосереджена на домінантній ролі соціального середовища у житті людини. Без цілісного суспільства жодна культура не могла б розвиватися². Сучасна людина живе у певному соціокультурному середовищі, яке є визначальним у формуванні духовності особистості, осмислення нею входження у світ діяльності, творчості та спілкування.

Соціокультурне середовище має подвійну сутність: з одного боку, соціально активні особистості творять середовище, з іншого, воно теж впливає на них як природний організм, який є соціальною

¹ Бадан А. А. Зіставлення національних та глобальних культурних норм: Захід і Україна // Теорія і практика управління соціальними системами. — Х., 2003. — № 2. — С. 75–86.

² Дзос В. О. Гуманітарна політика як відповідь викликам сучасного суспільного розвитку // Мультиверсум. Філософський альманах. — К., 2005. — № 46. — С. 191–199.

і саморегуючою системою, який еволюціонує й змінюється¹. Процеси духовного розвитку людини і середовища зумовлені принципово зміною економічних, політичних, соціальних і духовних передумов. Сучасному українському соціокультурному середовищу властиві багатокультурність, неоднорідність, тенденції до глобалізації, плюралістичність, демократизація тощо. Таким чином, соціокультурне середовище є визначальним полем реалізації культурної політики держави². Зазначені риси накладають свій відбиток на реалізацію державної політики в галузі культури, на її фактичне існування та функціонування в суспільному полі.

До ХХ ст. культура була втіленням вищого сенсу, який розчленовував і організовував реальність. Її завданням було моделювання світоустрою і проектування на реальність. Культура, окрилена вищим сенсом, була потужною перешкодою ентропійним (невизначеним, інваріантним) процесам, які відбувалися в природі й суспільстві. Зовнішній світ вибудовувався відповідно до законів людського мислення, яке розглядалось як «божественна іскра». У рамках того чи іншого культурного зрізу прослідковувався певний порядок понять, з яких можна було зрозуміти, що вважається священним у цій культурі, а що — гріховним; що треба розуміти як добро, а що, навпаки, вважати злом³. У такій культурній політиці головним фактором творчості було відтворення цінностей, які панували у певному суспільстві. Творчість була підпорядкована певним канонам.

Політико-культурний зміст сучасної демократії започаткований ідеями лібералізму, які орієнтують на забезпечення незалежності особистості, гарантування її громадських прав і свобод. Свобода слова і думки, індивідуалізм, рівність, повага до закону, толерантність, помір-

¹ Корецька А. Соціальне середовище як об'єктивний чинник формування особистості в контексті державотворення // Вища освіта України. — 2003. — № 1. — 66–71.

² Дзос В. О. Гуманітарна політика як відповідь викликам сучасного суспільного розвитку // Мультиверсум. Філософський альманах. — К. : Центр духовної культури. — 2005. — № 46. — С. 191–199.

³ Якимович А. Культура утраченных различий, или об итогах XX столетия // Знание — сила. — 1992. — Май-июль — № 5–7. — С. 120–129.

ність орієнтацій, що має на увазі неприйняття революційних та екстремістських настанов, — це все складники сучасної демократії¹.

В умовах сучасної демократії важливим є досягнення свободи як цілісності самої особистості, самої людської екзистенції. Лише досягнувши, що означає бути вільною особою у межах свого власного буття, можна рухатись у напрямку свободи. Теоретичний і практичний аспекти свободи не повинні бути цілковито відірваними один від одного, інакше буде втрачений самий її сенс. А теоретичні висновки повинні підтверджуватись буттям і реалізацією свободи в умовах свідомої самореалізації.

Ж.-П. Сартр

Говорячи про дію як про вільну дію, видатний теоретик свободи, філософ-екзистенціаліст Ж.-П.Сартр, наголошує на питанні вибору, або вільного вибору людини. Свобода обирати — одна з найрозповсюдженіших загально-побутових розумінь свободи. І поняття «вибору» в розумінні «свободи» неодноразово підкреслюється французьким філософом. Вибір, — це те, що обумовлює людську свідомість та діяльність. Вибір — це постійне (коли буденне, коли урочисте) здійснення свободи людиною. Сама структура вибору доволі ускладнена, включаючи в себе взаємні та контраверсійні моменти, об'єднуючи в собі сукупність мотивів, причин, цілей, вольових установок та рішень. Свобода в даному випадку полягає в тому, що ми обираємо².

¹ Авксентьев А.Л. Конфликт ценностей в украинском обществе эпохи демократического транзита // Конфликты в обществах, что трансформируются: Сборник научных статей (за материалами XI Харківських політологічних читань). — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2001. — С. 134–143.

² Слободянюк Л. Цілісність свободи та відкритість можливостей // Вісник Львівського університету. — Серія : Філософські науки. — 2003. — Вип. 5. — С. 183–190.

Свобода творчості — це принцип, відповідно до якого автор має право вільно вибирати напрям своєї творчості, теми, предмети для опису, застосовувати будь-які образотворчі засоби і художні прийоми, які він вважає необхідними для досягнення творчої мети. Свобода творчості розглядається як прояв фундаментального принципу свободи слова, що припускає право кожного на вільне висловлювання своїх думок. Він базується на відсутності будь-яких обмежень на теми або образотворчі засоби, дає можливість самовираження автора, тобто не позбавляє суспільство достовірно художніх творів. Таким чином, можливість творчості без обмежень цінніша, ніж політичні або моральні принципи, для дотримання яких свободу творчості іноді обмежують.

Для демократії як форми суспільного устрою характерними є не лише свобода вибору як базова характеристика, а й свобода як право та рівність у реалізації прав кожним з громадян. Загальна декларація прав людини та міжнародні пакти — «Про громадянські та політичні права» (1966 р.) і «Про економічні, соціальні та культурні права»

(1966 р.) складають основу взаємозв'язку між культурою і правами людини. Хоча ЮНЕСКО дало більш точне визначення зв'язку між культурою і правами людини вже значно пізніше — у «Загальній декларації про культурне розмаїття» (2001 р.) і в «Конвенції про охорону і заохочення розмаїття форм культурного самовираження» (2005 р.). У них було наголошено на можливостях культури у процесі реалізації цих прав. У статті 2.1 Конвенції від 2005 р. сказано: «Охорона і заохочення культурного розмаїття можливі тільки тоді, коли гарантовані права людини й такі основні свободи, як свобода вираження думок, інформації та комунікації, а також можливість для окремих осіб вибирати форми культурного самовираження. Ніхто не може використати положення цієї Конвенції для утиску прав людини і основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і гарантованих міжнародним правом, або для їхнього обмеження»¹.

Зв'язок між культурою і правами людини, а отже, центральне місце культури у всебічному людському розвитку є основою для державної відповідальності. Тобто культурна політика повинна подолати відстань від нерозвинених здібностей до повноцінних здібностей і діяльності. Якщо культура є складовою свободи та розвитку, то державні інституції мають знайти закони, стратегії, програми та проекти, які б гарантували громадянам можливість повноцінного людського розвитку завдяки культурі і через культуру².

Нагадаємо, що у своєму динамічному розмаїтті культура розширює можливості вибору і дає кожній людині більшу свободу. У статті 3 Декларації ЮНЕСКО про культурне розмаїття чітко наголошено: «Культурне розмаїття розширює варіанти вибору, відкриті кожній людині як засіб можливого досягнення більш за розумового, емоційного, морального і духовного існування». Це визначення відносить культурне розмаїття до визначення свободи, запропонованого лауреатом

¹ Паскуаль-і-Руїс Ж. Довідник з питань участі громадян у формуванні культурної політики європейських міст. — К., 2007.

² Там само.

Нобелівської премії у галузі економіки 1998 р. А.Сеном, як процесу, що розширює можливості вибору. Згідно його визначення «свобода означає поліпшення життя, яке ми провадимо, і свобод, якими користуємось, іншими словами, розширення свобод, які маємо підстави цінувати, щоб життя стало багатшим і більш вільним, щоб ми змогли стати більш наповненими соціальними особистостями, реалізуючи власну волю як здатність поміркованого вибору та взаємодіючи зі світом, у якому живемо, і впливати на нього». Позитивна свобода є «внутрішньо важливою як найголовніша мета розвитку», тобто державної політики. Культурна свобода розвивається в людині у процесі, що поєднує емоції з критичним знанням і кожному людину з суспільством та її територією¹.

У сучасних розвинутих демократичних країнах світу відбувається утвердження культури як суспільної сфери, що ґрунтується на свободі самовираження, критичному мисленні, розмаїтті, участі у творчості. Цю сферу живлять діячі культури і митці, а також громадяни через своє культурне самовираження.

При створенні української держави було визначено її демократичний напрям і демократизацію усіх сфер державної політики. Важливим стало розроблення відповідних нормативно-правових засад для реалізації демократичних прав та свобод, зокрема, свободи творчості. Конституція України проголошує свободу творчості у ст. 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди за винятками, що передбачені законом.

Згідно з ч. 1 ст. 210 Цивільного кодексу України (далі — ЦКУ), особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законо-

¹ Паскуаль-і-Руїс Ж. Довідник з питань участі громадян у формуванні культурної політики європейських міст .— К., 2007.

давством, є: здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 270 ЦКУ, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості визнається особистим немайновим правом. Згідно зі ст. 309 ЦКУ, фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Зазначені загальні положення цивільного законодавства відображаються у спеціальному законодавстві, яке регулює діяльність у галузі творчості та культури. Згідно з «Основами законодавства про культуру» від 14.02.1992 р. № 117-XII, політика держави у сфері культури спрямована, зокрема, на забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості¹.

За статтею 2 цього документа основними принципами культурної політики в Україні зокрема є: гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань, забезпечення умов для творчого розвитку особистості за умов утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян. Згідно зі ст. 5 «Основ», громадяни у сфері культури мають право на свободу творчості. Відповідно до ст. 6 «Основ» держава гарантує свободу творчості, вільний вибір видів культурної діяльності. Втручання у творчий процес, цензура у сфері творчої діяльності не допускаються. Це означає, що людина може творити у будь-якій галузі діяльності все, що їй забажається. Проте обмеження творчості встановлюються законом — творчість не може бути антисуспільною, аморальною, спрямованою проти людства².

¹ Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII : зі змінами і доповн. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 21. — Ст. 294.

² Там само.

Ж.-П.Сартр визначає відповідальність людини як особливий вид буття. Відповідальність постає необхідним двійником людини, супутником свободи, продовженням і, що найважливіше, завершенням, здійсненням свободи. Враховуючи, що Сартр людину визначає як свободу, то логічним продовженням буде «людина як відповідальність». Відтак, відповідальність розкривається не лише як відповідальність за себе, але і як відповідальність за світ тієї людино-реальності, яку кожен творить сам. Відповідальність за ситуацію, за творення її фактичності. Відповідальність за думку і за дію в даній конкретній ситуації зокрема. Відповідальність за свій світ (у своєму світі людина завжди вільна й відповідальна)¹.

У діалектичному зв'язку свободи та відповідальності виокремлюються базові види відповідальності, притаманні творчій діяльності в умовах демократії:

- економічна відповідальність;
- правова відповідальність;
- суспільна відповідальність.

Демократію пов'язують з ринком як базовим принципом економічної діяльності. Отже, свобода митців та діячів культури розглядається як зворотній бік економічної відповідальності. Творча, інноваційна, діяльність розуміється як діяльність, що близька підприємницькій, тобто діяльність на власний розсуд і ризик з метою отримання прибутку. У концепціях ліберально-демократичного спрямування результати творчості трактуються у якості «культурного продукту», на який існує попит. Однак в історії культури частими є випадки, коли результати творчості визнавались шедеврами тільки після голодної смерті самого митця. Отже, питання підпорядкування мистецької творчості ринковим потребам є досить складним. З одного боку, під призначенням культурної індустрії деякі митці розуміють відповідне підпорядкування мистецтва ринку і зміну естетичних цінностей на комерційні, а націо-

¹ Слободянюк Л. Цілісність свободи та відкритість можливостей // Вісник Львівського університету. — 2003. — Вип. 5. — С. 183–190.

нальної, індивідуальної культури — на масову. З іншого, ці процеси виступають як зростання творчих можливостей митців і забезпечення їх потрібними засобами для отримання чітких перспектив щодо ролі культури в економіці. Отже, культурна політика може бути пов'язана з економічною у ставленні до культури як до економічного об'єкта в суспільстві. Ринково-орієнтована модель культурної політики, на думку А.Візанда, має такі особливості:

- культура, як і інші складові суспільного життя, регулюється ринком;
- культурна політика переважно орієнтована на забезпечення подальшого економічного розвитку;
- традиційні бар'єри між високою і масовою культурою стають неістотними;
- головним терміном культурної політики у цій моделі є «менеджмент культури», що ґрунтується на ідеях «змішаної культурної економіки» та комерційного спонсорства;
- важливу роль у формуванні культурної політики відіграє еліта, насамперед, мистецька. Її діяльність забезпечують експерти — маркетологи та бізнесмени.

Обмеженнями ринково орієнтованої моделі культурної політики є:

- художня та культурна діяльність, які вимагають постійного фінансування, але неспроможні довести свою економічну доцільність (навіть через непрямі ефекти) і видаються безперспективними;
- переважає критерій рентабельності. Через це свобода митців може бути придушена, оскільки їм важко самостійно знайти спонсорів, тобто партнерів з подібними інтересами;
- міжнародна культурна активність переважно спрямована на обмежену кількість країн (як у випадку ЄС). Причому активність насамперед стосується індустрії розваг і контролюється транснаціональними, в основному, американськими корпораціями;

- інтереси аудиторії та громадськості часто недооцінюються, а це веде до розбалансування ринку як в економічному плані, так і у вартості змісту продукції;
- експертні органи виконують лише формальні функції, а влада менеджерів, яка мало цікавиться змістом художньої творчості, може виявитись надто сильною.

А. Візанд прогнозує зміну ролі держави в моделі культурної політики ринкового типу, посилення процесу інтернаціоналізації культури, оскільки ринок поступово замінює державу у справі її фінансування. Тому припускається, що у майбутньому держава повинна стати джерелом інновацій і забезпечувати культурі гнучке фінансування з різних фондів, а населенню — культурні послуги, орієнтовані на конкретного клієнта¹.

Економічна відповідальність митця або діяча культури передбачає перетворення результату його творчості на культурний продукт та економічний ризик у разі його неконкурентноспроможності, а також пріоритетність менеджерського підходу, який раціоналізує творчість, і у певному сенсі позбавляє творчість її сакральної екзистенціально-вольової складової. Нині культурна індустрія, незважаючи на національні кордони, автентичні традиції та унікальні цінності, все більше потрапляє під вплив глобального ринку .

Свобода творчості як цивільне право знаходиться у діалектичній єдності з обмеженнями, обов'язками і відповідальністю щодо її здійснення. **Правова відповідальність** полягає у тому, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Особа, здійснюючи цивільне законодавство, повинна дотримуватися моральних засад суспільства. Така практика існує у більшості демократичних держав. Зокрема, в Україні актом, який обмежує творчу діяльність, є Закон України

¹ Востряков Л. Культурная политика: основные концепции и модели // Экология культуры. Информационный бюллетень. — 2004. — № 1 (32). — С. 79–108.

«Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. № 1296-IV. Державне регулювання і контроль обігу продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль, — це визначені законом і прийняті на його основі нормативно-правові акти порядку й умов обігу відповідної продукції та контроль за ними, вироблення правових механізмів і встановлення прав та обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій усіх форм власності по забезпеченню захисту суспільної моралі. У статті 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» остання визначена як система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних, духовних і культурних

цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадянський обов'язок, совість, справедливість¹.

У Законі України «Про театри і театральну справу» від 31.05.2005 р. № 2605-IV припускається обмеження або заборона публічного виконання чи публічного показу театральної постанови, а також інших видів її використання: публікації інформаційних та рекламних матеріалів про театральну постановку у випадках, якщо публічне виконання чи публічний показ творів театального мистецтва використовуються для закликів до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганди війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

Статтею 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (у ред. Закону від 12.01.2006 р. № 3317-IV) визнається неприпустимість зловживання свободою діяльності телерадіоорганізацій. Забороняється використання телерадіоорганізацій для: поширення відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, яка охороняється законом; закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди; необґрунтованого показу насильства; пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження; трансляції програм, відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися; розповсюдження і реклама порнографічних матеріалів та предметів;

¹ Белкін М. Л. Держава та свобода творчості в світлі рішень Європейського суду з прав людини. // Актуальні питання цивільного та господарського права. — 2008. — №5. — С. 6-15.

пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування; поширення інформації, яка порушує законні права та інтереси фізичних і юридичних осіб, посягає на честь і гідність особи; здійснення інших вчинків, за якими настає кримінальна відповідальність¹.

Таким чином, свобода творчості тісно взаємопов'язана з *суспільною мораллю, релігією і державною політикою за принципом терпимості*, а отже, тягне за собою суспільну відповідальність митця. Моральні і релігійні принципи включають у себе обмеження певних тем і засобів виразу: заборона на вживання певної лексики, образи, заборона на оголення тіла, на опис сексуальних дій, заборону на образливі для релігійних громад вислови у безлічі релігій тощо.

Культурна політика охоплює всі сфери суспільного життя, а не тільки культуру, і знаходить своє відображення в Основному Законі України і перспективних планах розвитку кожного населеного пункту. Питання культурного законодавства набагато ширші ніж питання мистецького вираження і творчості, а тому постає необхідність знаходження визначальних механізмів для підтримки й розвитку соціальної відповідальності, а також визначення способів забезпечення і доступності культури, права на її вираження і тлумачення, на розвиток та збереження.

Отже, суспільна відповідальність митця полягає не тільки в збереженні базових для більшості суспільства (як головної категорії демократії) цінностей, а має бути націлена на виправлення суспільних вад, допомагати встановленню у суспільстві високих ідеалів свободи, справедливості, рівності, гуманізму, навіть якщо ці цінності суперечать настановам існуючого режиму. Творчість повинна відображати реальні соціальні проблеми та одночасно містити певний суспільний ідеал. Основна колізія соціальної творчості полягає в

¹ Белкін М. Л. Держава та свобода творчості в світлі рішень Європейського суду з прав людини / М. Л. Белкін, О. Р. Копієвська Ю.Л. Белкіна // Актуальні питання цивільного та господарського права. — 2008. — №5. — С. 6–15.

тому, що без ідеального проекту майбутнього і активності митця вона неможлива. Проте в обох випадках проявляються найбільш негативні наслідки. Так, тоталітарні режими досить вміло спрямовували літературу, кінематографію, живопис на підтримку та легітимацію своєї політики. Це призводило до переміщення зв'язку «творчої свободи — відповідальності» із площини індивідуального, ціннісно-морального вибору у площину державної регламентації культурної політики.

Тоталітарна спадщина є об'єктивною умовою процесу демократизації культурної політики в Україні. Тому необхідним є переосмислення ролі культури в державі. Суспільство, яке проголосило орієнтир на демократичний розвиток і ринкову економіку і задекларувало соціальну політику та конституційні права громадян, повинно наповнити їх реальним змістом: духовними, історичними та культурними надбаннями української нації. Довести їх до рівня визнаних цінностей у сучасному європейському та світовому контексті. Українська нація має розвиватися через культуру, освіту і піднесення морального стану суспільства.

Питання демократизації в Україні пов'язані з проблемами націотворення, відродження та популяризації культурно-історичної пам'яті українського народу, формуванням та захистом єдиного національного культурного простору. Українською державою було започатковано нові принципи культурного державотворення: відхід від державного тоталітаризму у сфері культури до часткового збереження державного патерналізму розвитку культури, а також ринкових та демократичних перетворень у динаміці культурних процесів українського суспільства. В культурній політиці України принципам державотворення відповідає модель партнерства. Базові засади культурної політики здійснюються відповідно до основних принципів культурної політики ЮНЕСКО та Ради Європи.

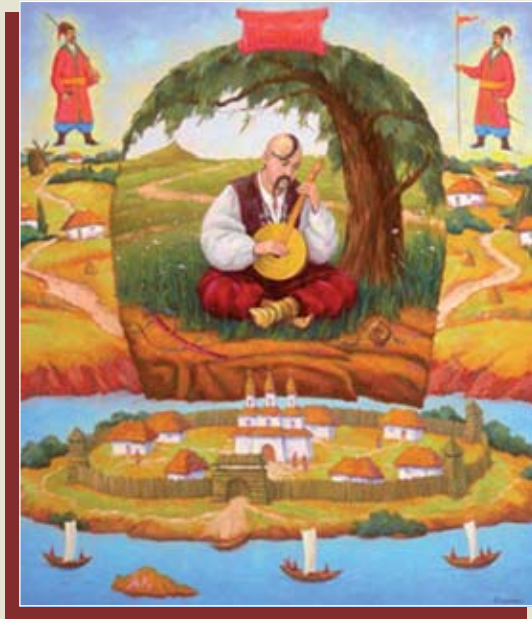
До стратегічних пріоритетів культурної політики цих міжнародних організацій (ЮНЕСКО і Ради Європи) належить *культурна самобутність*. Вона виражається у сукупності неповторних і незамінних

цінностей, традицій і форм вираження народу, за допомогою яких він репрезентує себе у світовому співтоваристві. Тобто, це збереження матеріальної і духовної культурної спадщини, а також врахування культурних цілей у стратегії розвитку кожної країни.

У контексті особливостей історичного розвитку нашої держави — завдання збереження історичної спадщини, з яким стикається більшість держав сучасного світу, визначені як *відновлення історичної пам'яті*. Однак проблема демократизації культурної політики держави ускладнюється питанням національно-культурної інтеграції. Україна, що довгий час зазнавала періодів бездержавності, повинна відновити історичну пам'ять не лише в культурній політиці, а й у формуванні ідентичності сучасних українців як основи для консолідації та згуртованості української нації. Феномен внутрішньої згуртованості нації досі залишається нерозгаданим. Існує думка, що здатність нації до саморозвитку та самоорганізації значною мірою забезпечується її внутрішніми імпульсами¹. Проте процес прискорення кристалізації нації стає результатом цілеспрямованих зусиль з боку держави, яка здійснює стратегію єднання та консолідації суспільства за допомогою відповідної державної політики.

У перехідний період одним із шляхів розв'язання складних завдань є звернення до історичних надбань попередніх генерацій, до історичної пам'яті народу, до культурно-історичного досвіду загалом. Історичній пам'яті належить особлива роль у процесі національної ідентифікації. Типологія, обсяг, наповнення, географія різних проекцій історичної пам'яті громадян України ще недостатньо освоєні вітчизняною наукою. Хоча цей сегмент колективної свідомості все частіше потрапляє у поле зору науковців. Феномен «історичної пам'яті» ще не став предметом активного дослідження, та й сама історична пам'ять не набула статусу філософської чи соціологічної категорії. Вже з античних часів у художній літературі та публіцистиці мислителі постійно відзначали дивовижний дар людини — її пам'ять. Адже пам'ять — це те,

¹ Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. — К., 2002.

без чого немає людської особистості, людського суспільства, людської історії. Історична пам'ять є духовно-практичним феноменом, який саме й утворює історичну свідомість, входить в останню як один з важливих її компонентів¹. Зафіксована у різних формах людського знання, в культурних стереотипах, символах, міфах, історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Узагальненість в уявленнях і оцінках історичного процесу спроможна консолідувати суспільство. Коли окремі групи суспільства мають різні, а то й протилежні погляди на своє минуле, історична пам'ять є дезінтегруючим чинником, породжує у громадян несумісні погляди на перспективи держави і нації.

¹ Кравченко П.А. Історична пам'ять як відтворення духовно-практичного досвіду // Філософські Перипетії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — Х., 2000. — № 486. — С.133–138.

Історична пам'ять українців травмована століттями бездержавності, колонізації та культурної асиміляції. Сучасний її стан можна охарактеризувати як кризовий. Виявами цієї кризи є співіснування у колективній свідомості різних проекцій українського минулого. Їх, як мінімум, дві: власне українська та проімперська, яка містить малоросійський, східнослов'янський та радянський компоненти. Однак ці проекції історичної пам'яті не є компліментарними, а в окремих проявах і відверто антагоністичними. Дану типологію історичної пам'яті пропонує Я. Грицак. Сучасна пострадянська Україна є полем битви між двома версіями української історії — це радянська версія та українська традиційна версія¹. Щоб стати демократичною європейською державою, Україні потрібно стверджувати саме українську традиційну версію. Перспективи розбудови української політичної нації потребують відродження культури і традицій, передачі пам'яті поколінь, примирення суспільної думки навколо «болючих» тем української історії².

У становленні національної ідентичності українці долають непростий шлях «зламу» стереотипів, деміфологізації поглядів на своє минуле, вчаться оцінювати національну історію «своїми», а не «чужими» категоріями.

Врешті-решт трансформація колективної свідомості матиме позитивний результат, тобто вона «націоналізує» історичний наратив, утвердить у суспільстві спільний погляд на українське минуле, а відтак допоможе нації об'єднатися навколо перспектив свого майбутнього.

У світовій історії існує безліч прикладів того, як у процесі творення держав-націй формувався суспільний запит на конструювання національного історичного наративу, який поступово віддзеркалювався у суспільній свідомості. Поняття «конструювання історії» з середини ХХ ст. міцно увійшло до дискурсу європейської історіософії. Конструювання

¹ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. — К., 2004.

² Зерній Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1 (2). — С. 71–76.

власної історії розглядається як фундаментальна потреба суспільств та позитивний інструмент їхньої ідентифікації. За теорією Р.Козеллека — видатного німецького історика та філософа — «...історія є не стільки конструюванням істориків, скільки інтелектуальним конструюванням даного суспільства і для цього суспільства, у процесі якого воно творить свою ідентичність спочатку для себе, а потім і для майбутніх поколінь»¹.

У цьому контексті можна зазначити, що «справжня політична емансипація країни і нації неможлива без емансипації духовної, без унезалежнення культурного й освітнього життя, інформаційної сфери, без рішучого кроку до істинної незалежності»². Однак посткомуністична політична влада в останнє десятиліття ХХ ст. використовувала саме консервативний зміст ідеї національно-культурного відродження. Вона мала вигляд ідейної (ритуальне відвідування офіційними особами святкових вечорів, вистав, презентацій) та ідеологічної підтримки культурницьких рухів і починань, спрямованих на відтворення, тлумачення та інтерпретацію масиву звичаєвих, традиційних, фольклорно-етнічних форм культурного життя. Це мало певну штучність у висвітленні українських традицій та культури, їхню відірваність від суспільної свідомості та повсякденного життя. Тому у перше десятиріччя незалежності українська культура не мала життєвих сил для заміщення радянської ментальності. «Домінантою духовно-інтелектуального життя була догматична одноманітність та самозамкненість. Українська культура з різних боків була штучно замкненою у форми радянської культури й тому становила легку здобич для русифікаційних руйнівних процесів»³.

Після 2004 р. нагальні завдання відтворення та популяризації історичної пам'яті знайшли широке відображення у державній політиці, яка у цей період зазнавала одночасної демократизації та націоналізації. Поста-

¹ Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. — К., 2005.

² Лосів І. Українська культура в умовах російської експансії (1994—2002 рр.) // Визвольний шлях. — Кн. 2. — К. : Основи, 2003. — С. 3—10.

³ Здіорук С. І. Стратегічні аспекти національно-культурної політики України / С. І. Здіорук, Б. О. Параховський, О. Л. Валевський. — К. : Знання України, 1995. — 76 с.

нова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 764 «Про утворення Інституту національної пам'яті» і визначила пріоритетні завдання «реалізації державної політики у сфері відродження та збереження національної пам'яті українського народу», «допомогу у всебічному вивченні історії української нації, зокрема, репресій проти неї тоталітарних режимів», «поширення об'єктивної інформації з історії України в світі»¹.

Цей факт є свідомством входження проблематики «історичної пам'яті» до поля державної політики. Але існує ризик ідеологізації діяльності цих установ, тобто підпорядкування їхньої дослідницько-популяризаторської діяльності нагальним політичним потребам. До того ж, будь-яка державна політика менш гнучка, ніж дії громадянського суспільства, тому існує певний ризик застигання культури і спрямування її до консерватизму. Йдеться не про позитивний консерватизм культурних традицій як єдиної можливості збереження національної спадщини, а про політичний консерватизм ставлення влади до культури, тобто закріплення первинної, недостатньо розвинутої в умовах реальної демократії ідеї національно-культурного відродження. Модель культурної політики перехідного періоду вирізняється тим, що демократичні орієнтири реалізуються через державні структури, які не здатні швидко відійти від командно-бюрократичних методів. Це спричиняє досить суперечливі процеси, які зміщують культуру до націоналістичного фокусу².

Тому можна погодитися з деякими істориками, які вважають хибним висновок про те, що єдиним джерелом формування уявлень про історію є лише держава, яка за допомогою освітньої та культурної політики нібито може і має поширювати «правильні» уявлення та долати «неправильні»³. З наукової точки зору практичної політики така

¹ Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. — К., 2009.

² Драгичевич-Шешич М. Культура: менеджмент, анимация, маркетинг. — Новосибирск, 2000.

³ Грачова С. Пам'ять, контрпам'ять і політика // Часопис «Критика». — 2006. — число 11 (109), листопад. — С. 20–23.

Відновлення
та популяризація
історичної пам'яті

постановка питання некоректна. Адже «феномен історичної пам'яті має структурні елементи, які перебувають поза межами державного впливу. Це духовний досвід поколінь, спогади про буття роду, національні традиції, міфи і легенди, вплив творів мистецтва тощо»¹.

Тому можна приєднатися до позиції, що демократизація культури шляхом лише державної політики як комплексу управлінських дій неможлива. Потрібні відповідні інтенції та дії діячів культури, культурно-самобутніх груп і громадянського суспільства. Перед краєзнавцями, істориками, журналістами, архівістами, літераторами, різними культурно-просвітницькими товариствами, а також перед місцевою владою відкривається широкий простір для конкретних дій національного і культурного відродження. У цьому контексті Г.Шибанов закликає: «Всі, кому не байдужа доля національної духовної спадщини, зобов'язані за покликанням серця і громадянського обов'язку повернути своєму рідному народові його культуру, його історію, щоб не поривався зв'язок поколінь, була гідно увічнена пам'ять тих, хто був незаслужено забутий або викреслений з історії. Не зробивши цього вчасно, ми позбавляємо молоде

¹ Зерній Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1 (2). — С. 71–76.

покоління духовних джерел, без життєдайної сили яких нелегко крокувати в майбутнє»¹.

Відновлення та популяризація історичної пам'яті та демократизація культурної держави, становлення діяльності громадських організацій історико-культурного спрямування набувають усе більшої актуальності. Нині в Україні діє велика кількість громадських організацій, які беруть участь у формуванні суспільної думки, колективних уявлень про історичне минуле країни. У різних формах вибудовується діалог та соціальне партнерство органів державної влади з організаціями у сфері впровадження державної політики історичної пам'яті. Необхідність взаємодії держави з цією частиною громадянського суспільства є актуальним з огляду на відносно високий рівень довіри населення до таких соціальних інституцій. Співробітництво з громадськими організаціями у процесі формування та реалізації державної політики історичної пам'яті здатне додати легітимності діям влади у питаннях репрезентації національної історії.

За офіційними даними Міністерства юстиції України, станом на початок 2009 р. в країні нараховувалося 60479 громадських організацій, серед яких майже 2000 прямо або опосередковано переймаються

Відновлення
та популяризація
історичної пам'яті

¹ Шибанов Г. Історична пам'ять: розірваний ланцюг, який ми повинні надійно з'єднати // День. — 2007. — № 156. — 15 вересня.

проблемами формування історичної пам'яті. Зокрема, це популяризація історії України, проведення комунікативних та просвітницьких заходів з історичної тематики, наукових та культурно-мистецьких заходів — конференцій, симпозіумів, форумів, фестивалів, конкурсів, концертів, виставок; проведення громадсько-політичних акцій — мітингів, демонстрацій, зборів, днів пам'яті тощо, які націлені на привернення уваги до проблем збереження культурно-історичної спадщини; пошукова, дослідницько-краєзнавча робота, збереження історико-культурної спадщини; створення народних історико-краєзнавчих музеїв; видавнича діяльність, створення аудіовізуальної продукції з історичної тематики тощо¹. Зауважимо, що у більшості демократичних країн проблемами розвитку культури опікуються переважно інститути громадянського суспільства: міжнародні та наднаціональні фонди, організації, партнерські мережі. Це підтверджує думка сучасних українських вчених Ю.Богущького та В.Андрущенко: «...у міру розвитку соціуму і культури основну відповідальність за моральний прогрес людини буде перебирати на себе громадянське суспільство»².

Лише у поєднанні зі свободою, творчою, дослідницькою та громадянською активністю ідея національно-культурного відродження має демократичний зміст. За часів кризи радянської тоталітарної імперії вона сприймалась як остаточне підґрунття права на незалежність, самостійну, без посередників, участь у розвитку загальнолюдської цивілізації. Оскільки розпад СРСР відбувся не в межах економічно самодостатніх регіонів, а за національно-територіальними кордонами культурних світів. Національно-культурна ідея набула значення не лише бази геополітичного відокремлення нації, а й природної основи для відкритих, демократичних змагань різних систем, соціальних і культурних цінностей.

Завдання відродження та популяризації історичної пам'яті українського народу ніяк не суперечить тенденції демократизації куль-

¹ Роль громадських організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу.— К., 2009.

² Богущький Ю.П. Українська культура в європейському контексті. — К., 2007.

турної політики та меті формування *національного культурного простору*. Національний культурний простір можна визначити як сукупність сфер суспільно-культурної діяльності, які повною мірою здатні забезпечувати культурні й мовні потреби громадян України. Він охоплює сфери мистецької, культурно-просвітницької, культурно-дозвілєвої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних мас-медіа, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидання та книгорозповсюдження, інших культурно-мистецьких продуктів та послуг, а також суміжні сфери — освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства¹.

Повноцінне життя модерної національної культури потребує загальнонаціонального культурно-комунікаційного простору, що забезпечується функціонуванням спільної мови та мережі ефективних каналів культурних зв'язків, які охоплюють усе суспільство. Під час комунікативного процесу в єдиному мовно-культурному просторі відбувається національна консолідація, утворюється національна ідентичність. Цілісність національного мовно-культурного простору досягається внутрішнім зв'язком його елементів, який охоплює всю територію країни. Тому важливим є рівноправність усіх громадян у доступі до культурних цінностей. Культурний простір повинен утворюватись та існувати не лише у площині «високої», або елітарної, культури, доступній вузькому колу соціальних суб'єктів, він повинен охоплювати усе суспільство.

Важливе значення має суспільна складова в культурній політиці України, оскільки етнокультурна та соціокультурна багатоманітність українського суспільства є джерелом відтворення та утворення культурної самобутності української нації. Таке бачення змушує радикально підійти до вирішення ключової проблеми статичної цілісності культурного простору України. Так, у п. 2.1. Стратегії національної безпеки України зазначено, що вирішення проблеми забезпечення національної єдності Української держави ускладнюється ціннісним

¹ Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку. — К., 2007.

світоглядним розшаруванням українського суспільства, яке обумовлене культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України¹.

Проблему генетичної цілісності культурного простору української політичної нації розглянуто Ю.Зерній. Нею були виокремлені пріоритетні завдання державної політики історичної пам'яті:

- деконструкція комплексу імперсько-радянської історичної міфології;
- реконструкція мегаміфу східнослов'янської єдності;
- конструювання націоцентричних уявлень про минуле;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення державної політики пам'яті з чітким визначенням її суб'єктів та механізмів координації та контролю;
- посилення науково-експертного супроводження державної політики пам'яті та надання їй системного характеру².

Українська дослідниця Т.Злобіна, розглядаючи амбівалентність та інерцію історичної пам'яті, в якій «лінія розмежування проходить між радянською та національною версіями української історії», висуває три основні напрями інтеграції культурного простору України, які вимагають державного контролю:

- подолання радянської та пострадянської інертності культурного простору;
- компромісні стратегії репрезентації історичного минулого;
- контроль за впливом економічних, політичних та релігійних організацій на культурний простір³.

На основі окреслених проблем і запропонованих принципів потрібно розробити концепцію цілісності культурного простору Укра-

¹ Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» №105/2007 від 12 лютого 2007 року // Офіційний Вісник України. — 2007. — № 11 (від 23.02.2007). — С. 7. — стаття 389.

² Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності. — К., 2009.

³ Злобіна Т. Г. Роль культурного простору у процесі становлення української політичної нації.— К., 2008.

їни. Цієї мети можна досягти тільки за допомогою цілісної, продуманої, системно обґрунтованої концепції, оскільки український національний культурний простір не може стати результатом простого накладання локальних культур або їх заперечення й уніфікації.

Культура невіддільна від ідентичності та, як правило, є вираженням національних, регіональних чи етнічних особливостей. Не дивно, що пріоритетом культурної політики часто є національна культура і, зокрема, традиційне мистецтво. На внутрішньодержавному рівні це проявляється у фінансуванні національних організацій — драматичних і оперних театрів, музеїв, галерей тощо та підтримці національних митців та мистецтва. Наприклад, у Швеції дбайливо охороняють самотутню архітектурну спадщину, тісно пов'язану з національною ідентичністю та духовними цінностями. Водночас, зрозуміла гордість за національні надбання має поєднуватися з *відкритістю та повагою до інших культур*. Долучення до міжнародної культури, культурний обмін є важливими елементами насиченого і повноцінного культурного життя нації. Пліуралізм є життєво необхідним принципом культурної політики, адже міжнародні контакти служать важливою протипожею негативним проявам

культурного націоналізму¹. Говорячи про зв'язок культури з історичною пам'яттю, слушно зауважити, що українська національна пам'ять має багато різних аспектів і вона так само, як і держава, поліетнічна.

Одним із факторів сучасного розвитку культури у світі є *культурна різноманітність*. Згідно з «Декларацією Ради Європи про культурну різноманітність», вона виражається у співіснуванні та обміні культурними практиками, а також в організації і користуванні різними службами та продуктами культури. Культурна різноманітність не може існувати за відсутності умов, необхідних для вільного творчого вираження та свободи інформації, присутньої в усіх формах культурних обмінів, зокрема, тих, що здійснюються через аудіовізуальні служби².

Нетотожність ціннісних орієнтацій в Україні передусім викликана неоднорідним складом її населення. Зокрема, аналіз територіально-значущих соціально-демографічних, професійних, економічних і геополітичних факторів наводить до висновку, що існуючі відмінності регіонів України зумовлені різною історичною долею, тривалим і болісним шляхом формування сучасної етнічної території. А їхні межі, народні традиції, геополітичні особливості не завжди збігаються з кордонами адміністративних областей.

Історичний досвід України, полікультурні реалії сьогодення підтверджують, що збереження культурного різноманіття та полікультурна толерантність породжується нагальною потребою в ній. І як не парадоксально, ця потреба виникає в ситуації, коли досягти толерантності дуже важко, адже вона проявляється як реакція на соціальні, політичні, національні виклики у період значних суспільно-політичних, світоглядних трансформацій, переоцінки життєвих цінностей. Тому толерантність стає умовою комунікації соціальних агентів, їх «неагресивної зацікавленості» у діалозі, спілкуванні і спо-

¹ Матарассо Ф. Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики / Франсуа Матарассо, Чарльз Лендрі [пер. С. Яринич, ред. О. Буценко]. – К., 2006.

² Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры / Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – М., 2002.

собом подолання ситуації взаємного несприйняття та мінімізації непорозумінь, конфліктів, зняття гостроти протиріч¹.

Україна в період здобуття незалежності заявила про принцип інтерсуб'єктивності на загальнодержавному і конституційному рівні. Це *принцип суспільного діалогу і плюралізму, який успішно затвердився у світоглядній, політичній і релігійній сферах*. Це допомогло державі обійти гострі конфронтаційні кути багатьох соціальних проблем, пов'язаних з необхідністю співіснування і рівноправного розвитку різних етнічних груп в єдиному поліетнічному просторі. Однак складність економічного становлення, історичний вантаж минулого та стрімке зростання демократичних перетворень зумовили ряд нових протиріч і проблем політичного, ідеологічного та національного характеру. Їх розв'язання може бути здійснене компромісним шляхом, спираючись на національний менталітет українців та історичний досвід людства. Тому в процесі інтеграції культурно-історичного досвіду в єдину національну систему державобудівничих цінностей, об'єднання зусиль політичних партій та рухів, єдності регіональних та етнічних напрямів визначальна роль належить інтерсуб'єктивності. Тобто суспільному діалогу між владою і народом, різними політичними течіями та суспільними групами. Більшість українських сучасних дослідників зазначають, що «потрібно примирити бажання збереження своїх коренів з сильним прагненням до вільного, відкритого, але прихильного цінностям лібералізму і процвітання»².

Говорячи про «мультиетнічне» або «мультикультурне» суспільство, дослідник сучасного етапу розвитку державнацій Д.Шнапер зазначає, що вони не є винаходом американської демократії, ані новою характеристикою західноєвропейських країн, як це стверджують теоретики нового громадянства. Мультиетнічне суспільство

¹ Кравченко П.А. Толерантність як принцип консолідації вітчизняного соціуму // Філософські обрії. — К.; 2000. — № 3. — С.89–103.

Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры / Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. — М., 2002.

вписується у саме визначення нації, яке не виключає існування етнічних груп, але по-іншому ставиться до різних видів членства у групах, навіть якщо вони, як і нація, є продуктом історичного розвитку. Мультикультуралізм суспільного життя — це доведений факт: за визначенням, будь-яка нація складається з людей, народностей, що відрізняються своєю культурою, соціальним середовищем, релігією, національним чи регіональним походженням. Якщо культурні особливості окремих груп можна порівняти із загальними вимогами суспільного життя, іноземці, які приїжджають жити до країни, мають право розвивати і плекати власні культурні традиції як у своєму приватному, так і в суспільному житті за умови, що вони поважають загальноприйняті норми та правила. Це право записано у самому принципі правової держави та сучасної демократії. Громадянські свободи гарантують право на збори, свободу сповідувати власну релігію і використовувати свою мову»¹.

Державна культурна політика повинна попереджувати спроби монополізації національного культурного простору, здійснювати підтримку культури державотворчого етносу та «слабких» культурних груп українського суспільства. Отже, культурне різноманіття українських регіонів, яке є наслідком певних історико-політичних процесів, має бути взяте за основу, на якій будуватиметься стратегія управління культурним простором в інтересах української політичної нації. Підґрунтям цієї стратегії має стати узгодженість (за принципом «різні, але єдині») регіональних ідентичностей, а не уніфікація за мовною, етнічною ознакою². Отже, в умовах руху України до демократії утворення цілісного національного культурного простору можливе лише при вільному доступі громадян до культурних цінностей, збереженні культурного розмаїття та підтримці вільного розвитку культур національних меншин.

¹ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації. — Х., 2007.

² Злобіна Т. Г. Роль культурного простору у процесі становлення української політичної нації. — К., 2008.

Закономірністю культурного простору є тенденція до *розширення*, тобто вдосконалення принаймні трьох складових буття: суспільства, людини і культури. З одного боку, це вдосконалення спрямоване на пошук міри в обраній галузі мистецької діяльності, з іншого — це прагнення, щоб усі «суперечливі тенденції, різноманітності і багатоманітності» стали «причиною і джерелом набуття цілісності і єдності»¹.

Культурний простір будь-якого суспільства необов'язково збігається з кордонами держави. Він може бути ширший за них у разі успішної політики культурної експансії або за рахунок великого числа носіїв національної культури, що проживають за межами держави, але зберігають та розвивають її культуру. Культурний простір може бути меншим за територію держави, коли культурно-інформаційна державна політика не може охопити весь соціум і суспільно-регіональні групи. Громадяни стають активними діячами або пасивними споживачами культурного продукту інших держав, насамперед сусідніх, входять до їхнього культурного простору. Останнє є найсильнішим ризиком для України, де цілі регіони перебувають під культурно-інформаційним впливом сусідніх держав. Насамперед це стосується східних регіонів, де культурний простір складають російське телебачення і преса, російськомовна література і театральні вистави.

Отже, в Україні тенденція до розширення культурного простору закономірно повинна мати, щонайменше, три важливих завдання:

- 1) збільшення кількості власного культурного продукту;
- 2) включення більшої кількості культурних надбань із зовнішнього середовища;
- 3) інтеграція до наднаціональної спільноти.

Кінцевим результатом державного управління розвитком цілісності культурного простору України має бути переведення його до

¹ Видгоф В.М. Целостность эстетического сознания: деятельностный подход (Опыт философского анализа). — Томск, 1992.

самовідтворення. За таких умов стає можливою *ефективна інтеграція у європейський і загальносвітовий культурний простір*, що визначено однією з пріоритетних ініціатив у царині соціокультурних та етнонаціональних процесів в Україні¹. З іншого боку, цілісність та самовідтворення культурного простору є запорукою органічного входження української нації у світову спільноту, необхідність якого диктують глобальні процеси. Базовим принципом успішного входження України до найбільшої спільноти повинні стати відповідність українського культурного простору глобальним викликам у цілому та європейським вимогам зокрема.

Глобалізація, утвердження інформаційного суспільства, ринкових відносин і дедалі відчутніша демократизація в Україні поступово охоплюють усі складові суспільного організму і потребують відповідного культурного забезпечення. Сьогодні країни з високо розвинутою ринковою економікою характеризуються високим рівнем освіти, науки і культури, що, в цілому, обумовлює і сам рівень цивілізованості суспільства. Там, де усвідомлюють значення і роль цих чинників, приділяють їм значну увагу і беруть за основні вектори державної політики, відбувається залучення цих держав до національних економік, запровадження у якості плацдарму для побудови інноваційних моделей розвиток таких економік. Приклад Японії, Південної Кореї, країн Південної Азії, Фінляндії свідчить про надзвичайний економічний прорив, який відбувся на результатах їх творчої діяльності навіть з мінімальною кількістю або взагалі відсутністю власної сировини та енергоресурсів².

У суспільствах, де поважають науку, культуру, мистецтво, люди живуть краще. Адже досягнення інтелектуальної діяльності зумовлюють рівень виробництва, культури, освіти тощо. Не викликає сумніву, що досягнення культури мають пріоритетне значення і можуть бути

¹ Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики. — К., 2008.

² Орлюк О. П. Управління інтелектуальною власністю // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності — 2009. — № 1. — С. 18–22.

використані у будь-якій сфері діяльності людей. Науково-технічні досягнення формують рівень і характер виробництва. У свою чергу, інтелектуальні досягнення у сфері художньої літератури, мистецтва і культури в цілому формують моральні засади суспільства, його світогляд, ставлення до навколишнього середовища, тобто ті засади, які називаються людськими цінностями і які визначають духовний світ людини і суспільства.

Отже, у глобалізованому світі, де успіх забезпечується знаннями та інноваціями, більшість держав глибоко усвідомили роль культури. Тому постає життєво-необхідне завдання набуття культурою такого самого визнання в інших суперечливих і конфліктних питаннях, які визначають не лише міжнародні стосунки, а й внутрішню політику. У демократичних суспільствах перед народними обранцями постає складне завдання узгодження діаметрально

протилежних цінностей, які виражаються засобами культури, і прийняття зважених і неупереджених рішень. Але у швидкоплинному світі все змінюється, тому такі рішення неминуче виявляються тимчасовими. Відтак, особливого значення набувають механізми прийняття рішень, тобто інструменти загальнонаціонального демократичного діалогу про культурні цінності. Головними характеристиками такого діалогу є толерантність і плюралізм, повага і співчуття, тобто культурні цінності, що є основою демократії¹.

У контексті сучасних глобальних змін міжнародна організація ЮНЕСКО акцентує увагу на основних аспектах культурної політики:

- культурна політика в усіх країнах світу повинна мати за прерогативу захист культурної спадщини (як матеріальної, так і духовної);
- культурна політика має бути спрямованою на економічне забезпечення культурної індустрії, яка охоплює будь-яку мистецьку творчість, видавничу справу, радіо, кіно й відео, нові засоби масової інформації тощо;
- культурна політика має всебічно сприяти процесу творчості, тому мистецтво перебуває в серцевині культурного сектору, а творчість покладено в основу мистецтва.

Головними тенденціями, що безпосередньо визначають напрями змін у культурній політиці, є глобалізація та інформаційна революція. Ці процеси взаємопов'язані та не можуть існувати один без одного. Глобалізація не можлива без розвитку інформаційних технологій, так само як інформатизація не може охоплювати тільки певні розвинені держави — інформаційний простір має бути всюди. Тому культурна політика сучасної держави не може бути лише внутрішньою, вона має бути, насамперед, *зовнішньою*.

Імпліцитно культура пронизує всі етапи зовнішньополітичного аналізу: соціокультурні умови, систему національних цінностей,

¹ Матарассо Ф. Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики.— К., 2006.

рівень політичної культури і соціально-психологічні особливості політичної еліти та національної дипломатії, що загалом можна охарактеризувати поняттям культурного потенціалу — *ресурсу зовнішньої політики*. З огляду на специфічні риси національних культур, міжнародні відносини в їх сутнісно-духовному плані є сферою взаємодії різноманітних культур для задоволення національних потреб та інтересів. Отже, з одного боку, культура і є продуцентом соціально-економічних та політичних структур, а з іншого, вона ж і детермінує можливі досягнення держави в міжнародних відносинах та стає своєрідним «штурманом» у процесі прийняття окремими особистостями міжнародно-політичних рішень.

У системі зовнішніх зв'язків України важливе місце у процесі усвідомлення національних інтересів посідають культурні цінності, які й визначають можливі напрями культурної експансії, де пріоритетними

виокремилися Росія та країни СНД, Захід та ісламо-тюркський напрям¹. З початку ХХ ст. і, особливо, після подій «помаранчевої революції» ключовим зовнішньополітичним пріоритетом визнано *європейську інтеграцію* при збереженні дружніх культурних відносин з Росією та розвитком відносин із країнами Азії, Африки та Латинської Америки. Євроінтеграційне спрямування України потребує державної підтримки на рівні політичних рішень, ефективного міжкультурного діалогу, законодавчого забезпечення і спрямованого впливу владних структур на усвідомлення суспільством нових можливостей життєдіяльності. Розширення Європейського Союзу (ЄС), пов'язане зі зростанням спільного ринку, з новою і старою течією міграції, новими торговельними зв'язками, освітою, глобалізацією, збільшенням контактів між культурами, релігіями, етнічними групами та мовами.

¹ Здіорук С. І. Стратегічні аспекти національно-культурної політики України. — К., 1995.

Справедливо зазначити: незважаючи на загальну складність та інваріантність визначення, культурне поле містить ті провідні виміри, що формують та уніфікують не лише національний, але й глобальний стратегічний розвиток. Йдеться про три взаємопов'язані сфери соціальної діяльності, де відмінні суспільства, і, як наслідок — їх зовнішня діяльність може бути структурована за відповідним напрямом — політичним, стратегічним чи організаційним. У контексті зростаючого культурного різноманіття світу розвиток міжкультурних повноважень чи забезпечення міжкультурного діалогу є фундаментальним. Для реалізації цієї мети й посилення заходів із розширення та зміцнення міжкультурного діалогу необхідно:

- по-перше, розпізнати і поширити цей процес;
- по-друге, обмінятися досвідом і найкращими практиками, що проілюструють спроможність, цінність та ефективність міжкультурного діалогу.

Стосовно ж певної концептуальної схеми щодо культурної співпраці, то вона, на думку Л.Губерського, є складовою частиною такого поняття, як «міжнародний імідж». Йдеться про поширення й утвердження образу України як надійного і передбачуваного партнера. Однак з огляду на обмежені фінансові та кадрові ресурси це питання радше віддаленої перспективи ніж сьогодення.

Як зазначено в «Стратегії національної безпеки України» від 12 лютого 2007 р.¹, Україна сама потерпає від «негативного зовнішнього інформаційного впливу, не кажучи вже про недостатні обсяги вироблення національного інформаційного продукту». Входження України у світовий культурний простір як самостійного суб'єкта стає не лише завданням державної політики у галузі культури, а й стратегічним пріоритетом розвитком держави загалом.

¹ Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» №105/2007 від 12 лютого 2007 р. // Офіційний Вісник України. — 2007. — № 11 (від 23.02.2007). — С. 7. — стаття 389.

Низька конкурентоспроможність національного культурного продукту на світовому ринку виробництва і збуту культурної продукції загрожує трансформацією національного культурного простору України у так звану «буферну зону» інокультурної продукції. Нині культурна продукція є однією з основних форм міжкультурного обміну, засобом інокультурної експансії і протистояння. Стимулювання розвитку національних культурних індустрій як стратегічний напрям державної культурної політики України дасть можливість збільшити участь України у міжнародних культурних обмінах. Цей стратегічний напрям державної культурної політики повинен відбуватися паралельно з підтримкою некомерційного сектору національної культури.

Крім того, процес культурної інтеграції України у світовий культурний простір передбачає консолідацію носіїв української культури, які живуть за межами нашої держави. Завдяки своїй інтеграції у світ вони, помітно поширили у світовому культурному просторі духовно-інтелектуальні набути української культури. І цей цивілізаційний внесок багатьох поколінь українців ще належить осмислити й оцінити. Активне залучення закордонних набутиків української культури до процесу націотворення дає можливість уведення їх ресурсу в єдине українське національне духовно-інтелектуальне поле. Українська держава має взяти під свій патронат усі культурні ініціативи українських закордонних громад, долучаючи їх до єдиного процесу українського культуротворення.

Водночас українці з-за кордону зобов'язані брати активну участь у формуванні питомого інформаційно-культурного простору. Поширювати українські культурні надбання в країнах свого поселення, активізуючи присутність української культури у світовому культуротворчому процесі. На думку українського культуролога О.Шокала «національна стратегія культурного саморозвитку має забезпечити залучення до української культурної спадщини й до всеукраїнського процесу культуротворення тієї частини української людності, яка перебувала й перебуває за кордоном і донедавна була відгородже-

на від материкового мовно-культурного простору стіною політико-ідеологічної ізоляції¹.

Таким чином, можна виділити наступні напрями культурної політики, які стимулювали б ефективну інтеграцію України у світовий культурний простір:

- демократизація культурної політики України, сприяння реалізації як активних (творчо-діяльнісних), так і пасивних (споживацьких) прав та свобод українських громадян;
- відкритість до міжкультурних обмінів за всіма стратегічними напрямами зовнішньої політики (насамперед із країнами Європи та Росією);
- державна підтримка участі українських організацій у міжкультурному діалозі (у тому числі сприяння розвитку міжнародних громадянських ініціатив);
- сприяння консолідації груп-носіїв української культури (у т.ч. діаспор українців) та їхня підтримка на міжнародному рівні;
- стимулювання якості українського культурного продукту в рамках глобального культурного простору;
- концептуально-обґрунтоване, систематичне та активне втілення заходів з покращення міжнародного іміджу України.

¹ Шокало О. Український культурно-інформаційний продукт — важливий чинник самовідтворення й саморозвитку нації // Мандрівець: всеукраїнський науковий журнал. — 2007. — № 6. — С. 89 — 92.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте роль демократизації державної політики у сфері культури.
2. Дайте визначення поняттям «творчість», «творча діяльність».
3. Охарактеризуйте поняття «свобода творчості».
4. Охарактеризуйте особливості ринково-орієнтованої моделі культурної політики за А. Візандом.
5. Охарактеризуйте процес «відновлення історичної пам'яті» в Україні.
6. Охарактеризуйте процес формування національно культурного простору.
7. Назвіть закономірну тенденцію культурного простору.
8. Назвіть основні аспекти культурної політики за визначення міжнародної організації ЮНЕСКО.
9. Назвіть головні тенденції, що обумовлюють зміни в сучасній культурній політиці.
10. Назвіть основні напрями інтеграції України у світовий культурний простір.

Золоте Речення.

H - BYRGKMAIR.

ПРОБЛЕМА НАЛАГОДЖЕННЯ ПАРТНЕРСТВА ДЕРЖАВИ З НЕДЕРЖАВНИМ СЕГМЕНТОМ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КУЛЬТУРИ

Розглянувши державне управління розвитком культури, зазначимо, що в сучасних розвинених країнах можна виокремити три головні моделі взаємовідносин держави з культурною сферою: *американську, британську і французьку*. Вони відрізняються одна від одної рівнем державного втручання в процеси підтримки культури, обсягами і механізмами недержавної підтримки культури. **Американській моделі** притаманна децентралізація підтримки культури, тобто провідна роль приватних спонсорів і фондаций, високий рівень приватної господарської ефективності культурно-мистецьких закладів. **Британська модель** передбачає підтримку культури державою за принципом «вितягнутої руки», тобто розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні й напівдержавні інституції. Державні кошти адміністративно передаються незалежним інституціям — радам мистецтв, агенціям, а також керівним радам найбільших національних закладів, які здійснюють їх фактичний розподіл через проведення конкурсів мистецьких проектів або шляхом адресної допомоги культурним закладам. Поряд з бюджетним фінансуванням важливою є роль місцевих органів влади і приватного спонсорства.

Французька модель орієнтована на централізовану підтримку національної культури. Тут контроль державних структур (Міністерства культури, його регіональних представництв) за процесом виділення та розподілу коштів на культурно-мистецькі цілі здійснюється від початку до кінця. Надається підтримка кожній культурно-мистецькій ініціативі (незалежно від масштабів, форми власності, комерційного успіху тощо), якщо ця ініціатива сприяє розвитку національної культури. Допомога місцевих органів влади стає удвічі більшою від надходжень з центрального бюджету, яким фінансується лише кілька найбільших закладів.

Сьогодні в Україні з огляду на соціально-економічні, політичні, релігійні, культурні, національні, мовні та інші проблеми найбільш доцільним є запровадження британської моделі взаємовідносин державних структур зі сферою культури. Саме така модель з її розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні та напівдержавні інституції дозволить державі залишатися об'єднуючою ланкою в полікультурному суспільстві. Крім того, це дозволить залучати кошти не тільки з державного бюджету, але й пожертвування і спонсорську допомогу як додаткові ресурси для бюджетів організацій культури. Водночас установам культури буде гарантована свобода від бюрократичного втручання, а культурна політика почне враховувати творчу діяльність окремих осіб і всього населення. Проте у контексті створення ефективної для українських реалій моделі управління культурою не виключається можливість використання елементів двох інших моделей.

Зазначимо, що розвиток сфери культури зумовлений не тільки державними, але й недержавними інститутами — різними підприємствами недержавної форми власності, громадськими організаціями, а також окремими благодійниками. Натомість держава повинна активно співпрацювати з недержавним сектором, який не тільки істотно впливає на розвиток культури, але й бере активну участь в управлінні її розвитком. Завдяки недержавному сегменту сьогодні можуть існувати, розвиватися і здійснювати власну діяльність не тільки поодинокі митці, але й художні та творчі колективи. Цьому

сприяють благодійні внески приватних осіб, фінансування конкретних культурних програм на кошти від підприємницької діяльності, пожертви на проведення спеціальних заходів: благодійних концертів, виставок, аукціонів, а також гранти вітчизняних та закордонних організацій і фондів. Допомога розвитку культури з боку недержавного

сектору передбачає залучення негрошових ресурсів. Наприклад, у вигляді безоплатно переданих закладу культури витратних матеріалів і канцелярських товарів, обладнання, надання приміщення або різних безкоштовних послуг. У деяких випадках надзвичайно корисним може виявитися залучення людського ресурсу, а саме волонтерів, які працюють в установах культури як члени піклувальних рад, штатні і тимчасові співробітники, консультанти, експерти тощо. Але на особливу увагу заслуговують механізми підтримки культурно-мистецьких проєктів, які функціонують на підставі конкурсного надання грантів, а також різних форм благодійництва: спонсорства, меценатства, фандрайзингу, патронажу тощо.

Згідно з законом України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійною виступає недержавна організація, головна мета функціонування якої — здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. У свою чергу, благодійною є безкорислива діяльність організацій, яка не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності.

Благодійництво — добровільна безкорислива пожертва фізичних і юридичних осіб у наданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги. Специфічними формами благодійництва є *меценатство і спонсорство*.

Меценатство — добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у формі матеріальної, фінансової та іншої підтримки набувачів благодійної допомоги. А **спонсорство** — це добровільна неприбуткова участь фізичних та юридичних осіб у матеріальній підтримці благодійної діяльності з метою популяризації винятково свого імені (назви), торгової марки¹.

Незважаючи на спільні риси, спонсорська і меценатська діяльність істотно відрізняються одна від одної. Якщо меценатська діяльність не має на меті отримання прибутку, то спонсорська діяльність є ефективною складовою комунікації рекламного характеру. Вона спрямована на підвищення іміджу фірми, вирішення конкретних PR-завдань, просування марки на ринок, підтримку контактів з клієнтами. Крім того, спонсорство передбачає дотримання партнерських стосунків між спонсорами та набувачами благодійної допомоги. Натомість меценатство ґрунтується на милосерді та співчутті, а відтак не завжди може забезпечити надійну допомогу.

Спонсорська підтримка інноваційних проектів у галузі культури пояснюється не альтруїзмом, а конкретною комерційною зацікавленістю підприємця, хоча саме завдяки спонсорським внескам здійснюються сміливі та цікаві культурні проекти.

В основу благодійництва як виду співпраці між культурою та бізнесом покладено загальнолюдські цінності, принципи добра та справедливості. Меценатський потенціал залежить від моральних резервів суспільства, від духовності кожної особистості, від суспільних традицій благодійництва.

В європейських країнах, наприклад, у Великобританії, використовують інші форми благодійництва, які сприяють розвитку культури. Зокрема, такі як *ін-кайнд* спонсорство (допомога «натурою»), фандрайзинг, пожертвування, патронаж тощо.

¹ Закон України Про благодійництво та благодійні організації // Відомості Верховної Ради, 1997. — № 46.

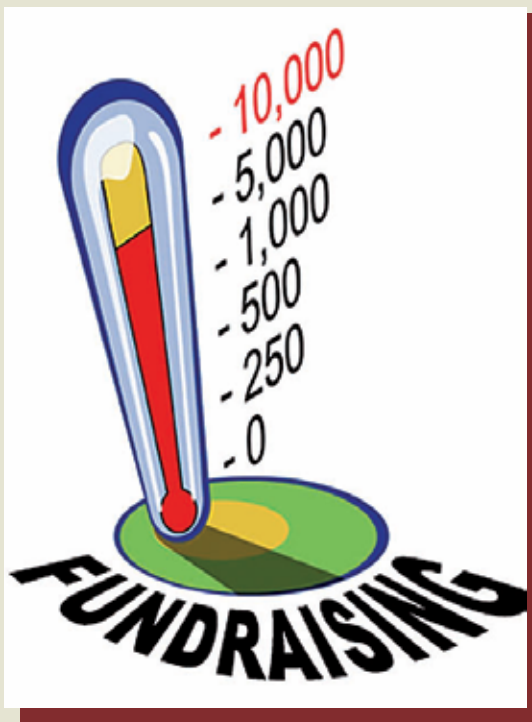
Ін-кайнд спонсорство — це надання закладам культури продукції або послуг за зниженими цінами або безкоштовно. Тобто, якщо продукція чи послуги надаються за ціною, нижчою від собівартості, різницю слід вважати спонсорським внеском, що оподатковується за загальними правилами, тобто спонсорською діяльністю.

Підтримка — загальний термін, який використовується для позначення будь-яких позитивних взаємовідносин між бізнес-підприємством та організацією в галузі культури.

Фандрайзинг — загальний термін, яким позначають діяльність із залучення коштів з боку фізичних та юридичних осіб, благодійних трастів на засадах патронажу або благодійних внесків.

Пожертвування — кошти, надані закладам культури фізичними або юридичними особами, які не потребують відшкодування комерційного доходу. У Великій Британії пожертвування не оподатковуються і можуть оформлюватися як Gift Aid (дарунок, допомога).

Патронаж, як і пожертвування, — це кошти на культурні заходи від фізичних або юридичних осіб, що не потребують відшкодування за комерційний внесок.

Специфічною формою благодійництва у сфері культури на Британських островах є корпоративне членство. Це схема, за допомогою якої бізнес-організація сплачує річний внесок в обмін на різні привілеї, що надаються протягом року. Наприклад, квитки на заходи, запрошення на прийоми, безкоштовні програми, використання приміщень чи обладнання. Корпоративне членство не вважається спонсорською діяльністю, і податкові органи можуть трактувати його як «витрати на розваги» (представницькі витрати), а отже, не оподатковуватися.

Водночас «збір грошей для добродійності не обмежений однаковими заходами або святами. Багато фірм щоп'ятниці оголошують день добродійності. Цього дня співробітники змінюють строгий офісний костюм на легковажні джинси, яскраві сорочки з розкритим коміром, шорти (якщо, звичайно, дозволяє примхлива англійська погода). За це задоволення вони платять 1-2 фунти, які йдуть на обрану ними добру справу. Здавалося б, гроші невеликі, але ж, як кажуть, з миру по нитці! До речі, керівництво фірм, які запровадили такі добродійні п'ятниці, не скаржаться на падіння продуктивності праці. Навпаки, вони знімають втому, що накопичилася до кінця тижня, а відчуття того, що всі спільно роблять щось значне для людей, народжує той самий «командний дух», який так важливий для успішної роботи будь-якого підприємства»¹.

Отже, у практиці західного бізнесу, а віднедавна і в Україні, широко використовуються різні спонсорські заходи для формування позитивного іміджу компаній. З одного боку, під час надання допомоги представники таких компаній наголошують, що тим самим виконують свій соціальний обов'язок перед громадськістю. А з іншого — інформація про спонсорські програми, засновані стипендії, меценатську діяльність має довгострокове стратегічне завдання і приносить користь організаціям передусім у вигляді привабливого іміджу компанії, що формується в очах пересічних громадян.

¹ Хор Е. Благотворительность как образ жизни // Европа, 2004. — № 42, сентябрь.

Спонсорство відрізняється від інших видів підтримки тим, що забезпечує сферу культури коштами в обмін на безпосередньо очікувану користь, насамперед, у формі реклами. Тому сьогодні спонсорство — один із привабливих і поширених засобів формування іміджу серед успішних компаній в Україні, незважаючи на те, що переважна більшість українців знає, що для комерційних структур найважливішою причиною виділення коштів для підтримки благодійних проєктів є рекламування своєї діяльності. Крім того, такі акції повинні покращити ставлення населення і державних органів до діяльності компанії як соціально-відповідальної комерційної організації.

Отже, саме спонсорство цілком відповідає сучасним уявленням про добродійність. Проте спонсори вкладають гроші переважно в комерційні проєкти. Український глядач вже звик, що будь-яке масове шоу або програма на телебаченні організовується і відбувається за підтримки спонсорів. На перший погляд необізнаним споживачам може здатися, що це — також меценатство. Але спонсорування різних соціально-культурних заходів використовується

Мистецькі заходи за участю спонсорської підтримки

для формування іміджу, вирішення завдань з паблік рилейшнз та просування бренду на ринок. Воно постає ефективною комунікацією рекламного характеру, а не меценатством у його основному значенні. Саме тому один із сучасних теоретиків PR С. Блек зазначив, що спонсорство — це одна з форм підприємницької діяльності, головна мета якої полягає в діях на благо не тільки самого спонсора, але й тих, хто отримує цю допомогу. Тому таку діяльність слід розглядати як окремий елемент маркетингу для створення належного іміджу підприємства або приватної особи-спонсора¹. Отже, спонсорська діяльність підприємства, яке пропонує певну благодійну допомогу, може бути тісно пов'язана з комерційною практикою і навіть сформуватися як окремий напрям його роботи.

Рекламний характер, якого набуло сучасне спонсорство, все більше спонукає сучасних благодійників шукати нові форми благодійної допомоги. Останнім часом підприємці, які намагаються по-справжньому знайти себе в ринковій економіці, переходять від спонсорства до впровадження соціально-відповідальної підприємницької діяльності. Головною причиною такого якісного переходу постає зацікавленість вітчизняних підприємців не стільки в отриманні якомога більшого прибутку, скільки у збереженні своєрідної легітимації та примноженні власних статків. Хоча, з одного боку, бізнес зацікавлений лише в реалізації власних інтересів (і це цілком природньо), головний з яких — прибуток, а з іншого — соціальна відповідальність (етика бізнесу), яка зосереджує увагу на реалізації інтересів інших людей і громади, де функціонують ці підприємці². Отже, акценти у взаємовідносинах з приватним сектором поступово зміщуються у бік добровільного саморегулювання. Водночас приватний сектор поволі переходить від безсистемної доброчинності до більш складних, стратегічних форм взаємодії з громадськістю й уря-

¹ Блек С. Введение в паблік рилейшнз. — Ростов н/Д., 1998.

² Хобта Л.Ю. Повернути українському меценатству й благодійництву цивілізаційні традиції // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. — К., 2004. — С. 488-491.

дом. Державним структурам у такій взаємодії відводиться не тільки роль арбітра, але й активного учасника двосторонньої співпраці, ініціаторами якої покликані стати саме громадські організації та підприємство. «Перші (державні структури), функціонуючи, здебільшого, на засадах грантування з боку міжнародних донорських структур, закордонних приватних фондів і міжнародних програм технічної допомоги, усвідомлюють необхідність залучення місцевих ресурсів для власного розвитку. Другі (підприємці) все глибше розуміють свою причетність до соціальних потреб громади, а також роблять ставку на значну рентабельність свого бізнесу у контексті його суспільної користі. Крім того, діловій еліті стає очевидним, що громадський сектор, який достатньо зміцнів за роки незалежності, реально здатен генерувати значні економічні переваги¹.

Соціально-відповідальна діяльність підприємців, переважно спрямована на підтримку національно-культурних акцій і проектів, спортивно-фізкультурного руху, сприяє економічному розвитку і допомагає у вирішенні соціальних проблем. У різних акціях, підтриманих

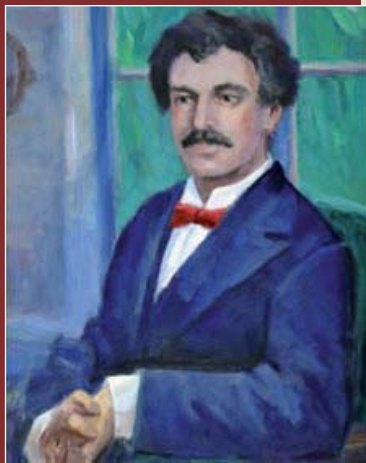
¹ Чередниченко А. Українське меценатство поступається спонсорству: Дещо про історію благодійництва та сучасну неспроможність та безкорисливість // Хрещатик. — 2003. — 14 травня. — с.12.

Сім'я Сими́ренків

Лазар Бро́дський

Степан Яхне́нко

корпоративними спонсорами, досить часто беруть участь і державні структури, органи виконавчої влади. Зокрема, співорганізатором культурних благочинних акцій часто є Міністерство культури і туризму України. Таке співробітництво державних структур, бізнесових компаній і громадських організацій є виявом партнерської підтримки розвитку культури.

Проте вітчизняну державну підтримку розвитку культури неможливо порівняти з допомогою, яка надається цій сфері в інших країнах. Щорічні відрахування на доброчинність у США — сотні мільярдів доларів. Близько 70% таких коштів — внески приватних осіб, яких вшановують переважно морально — увічнюють імена, викарбовують на граніті назви компаній, зазначаючи навіть мінімальні суми добродійних внесків. Адже меценатами завжди стають за покликом душі. Прізвища багатьох українців — Терещенків, Сими́ренків, Яхне́нків, Бро́дських — стали відомі усьому світу завдяки підтримці розвитку культури, медицини, освіти, а не лише з огляду на їхні

статки. І як не прикро констатувати цей факт, але нині заможних людей, які допомагають тим, хто цього справді потребує, в нашій державі дуже мало.

Серед тих, хто впевнено продовжує шлях українського меценатства, — Віктор Пінчук, Сергій Тарута, Рінат Ахметов, Олександр Фельдман, Дмитро Андрієвський, Анатолій Толстоухов, Сергій Тігіпко, Петро Порошенко, Володимир Філіппов та інші. У такому порядку назвала їх прізвища газета «Дело», яка опублікувала перший в Україні рейтинг «Кращі меценатські програми України». У ньому брали участь 65 програм, які профінансували в 2008-2009 рр. 25 вітчизняних меценатів, причому всі ці проекти були реалізовані в культурній сфері.

Сучасні українські меценати здебільшого витрачають кошти на підтримку образотворчого мистецтва, розвиток культурного середовища регіонів, а також на патронат юних талантів. Такий інтерес пояснюється тим, що у більшості меценатів є художні колекції. До власного захоплення вони ставляться як до арт-інвестицій, а отже, зацікавлені у створенні сучасного цивілізованого арт-ринку в Україні. Заходи з підтримки юних талантів і розвитку культури в різних регіонах є більше добродійними, ніж меценатськими. Проте вітчизняні

Сергій Тарута

Олександр Фельдман

Сергій Тігіпко

Петро Порошенко

меценати неохоче займаються реставрацією замків, класичною музикою, літературою і кінематографом. На ці ділянки культурного життя українські меценати виділяють кошти переважно лише тоді, коли їх дуже про це просять.

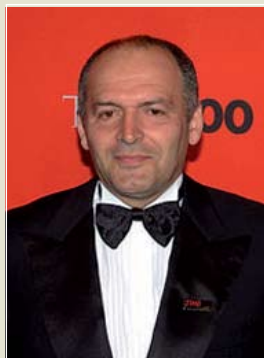
Під час оцінки меценатської діяльності в Україні були визначені особливості українського меценатства. Основною з них стало взяття на себе місії держави в умовах кризи, коли країна перестає підтримувати культурні ініціативи. Іншою особливістю «меценатства по-українськи» — є крайнощі, в які впадають інвестори проектів, починаючи від повної публічності та закінчуючи абсолютною таємницею. При опитуванні меценатів менше половини визнали можливим публічно відкрити суму витрат на меценатство. «Головна причина такої закритості — у відсутності державної і суспільної підтримки, вважає Любов Паливода, президент Добродійного фонду ТЦК. — Держава не передбачає податкових пільг, а в суспільстві негативно ставляться до заможних людей»¹. Третя особливість меценатства в нашій країні — це відсутність довгострокових стратегій у більшості меценатських проектах, тобто одноразовість. Для більшості вітчизняних меценатів так само, як і для спонсорів, важливим чинником їх діяльності є створення позитивного соціального іміджу за рахунок вкладення коштів у сферу культури. Мабуть тому за меценатство іноді видають звичайне спонсорство.

А з іншого боку, меценатство в Україні все більше набуває системного підходу, переходить від стихійної допомоги до запланованих меценатських проектів. «Таку практику, властиву бізнесу, започаткували в цій сфері Віктор Пінчук і Рінат Ахметов. Їх досвід реалізації меценатських проектів більшість експертів оцінили як такі, що мають інноваційний і високий соціальний ефект. Причому обидва працюють в абсолютно різних галузях. Для Віктора Пінчука — це сучасне образотворче мистецтво, тобто мова, зрозуміла в будь-якій країні світу. Рінат Ахметов серйозно взявся за реставрацію культурно-археологічних

¹ Лучшие меценаты Украины // Дело, 2009. — 14 декабря.

заповідників»¹. А Сергій Тарута, який «є переконаним прихильником того, що меценатство повинно бути в душі і більше йти від серця, а не служити PR-інструментом з популяризації кого б то не було»² вклав значні кошти у виставкову діяльність. Засновник Добродійного фонду мистецтв, президент компанії «Інтеко» Володимир Філіппов створив і патрує єдиний в Україні приватний театр «Київ модерн-балет». Сьогодні його пов'язують з найцікавішими експериментами і сміливим баченням всесвітньовідомих театральних сюжетів, оновлених формами сучасного танцю. Робота артистів відмічена багатьма вітчизняними і міжнародними нагородами.

Таких прикладів можна навести чимало. Але вони переважно свідчать про те, що меценатство в Україні — це, насамперед, персональні подвижницькі кроки одних і тих самих особистостей. Щоб зробити це явище масовим, у 1997 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про благодійництво та благодійні організації», який було змінено та доповнено у 2002 р. Проте з того часу в країні відбулися зміни не тільки в

Віктор Пінчук

Рінат Ахметов

Володимир Філіппов

¹ Лучшие меценаты Украины // Дело, 2009. — 14 декабря.

² Гладских Е. Украинские меценаты больше всего тратят на искусство и исторические раритеты / Е. Гладских // Дело, 2009. — 14 декабря.

реальному житті, але й у законодавстві. Тому цей документ вже не відображає всіх реалій життя, не узгоджується з наявними правовими нормами, розробленими для підтримки благодійної діяльності. Наприклад, у статті 20 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» наголошується, що благодійні організації, які існують лише на членські внески і добродійні пожертвування, звільняються від сплати податків та інших платежів до бюджету і спеціальних фондів. Однак у дійсності всі благодійні організації оподатковуються відповідно до податкового законодавства, яке не відповідає згаданій нормі закону. Оскільки меценатами стають переважно ті, хто існує не завдяки членським внескам і добродійним пожертвуванням, відповідно до чинного законодавства їхні пожертвування мають оподатковуватися. Отже, будь-яке меценатство в Україні виявляється справою недешевою. А закону про меценатство в Україні, на жаль, не існує. Ініційований Міністерством культури і туризму України проект Закону «Про меценатство» Верховною Радою досі не прийнятий. Для необхідних зрушень у благодійництві варто негайно ухвалити закон про меценатство, що стане істотним фактором соціального розвитку суспільства. Адже саме меценатська діяльність сприяє доступу населення до культурних цінностей, охороні та збереженню культурної спадщини й історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури; підтримує музеї та музейну справу, допомагає поверненню в Україну національних культурних цінностей, які були вивезені за кордон; підтримує бібліотеки, бібліотечну та видавничу справи тощо. Метою меценатської діяльності є сприяння розвитку культури, мистецтва, науки та освіти в Україні.

Отже, меценатство — важливий чинник підтримки культури, мистецтва, науки й освіти, розвитку творчого, духовного, інтелектуального потенціалу суспільства.

Провідним мотивом для благодійної діяльності став альтруїзм і створення позитивного іміджу компанії в суспільстві. Проте головним гальмом корпоративної філантропії в умовах сучасної кризи виявився брак у бізнес-компаній вільних коштів, відсутність стиму-

люючої фіскальної політики з боку держави та належних правових умов, а також побоювання щодо потенційно нецільового використання наданої допомоги. Перспективи розвитку корпоративної філантропії пов'язують з поліпшенням загальної економічної ситуації, яка призведе до збільшення прибутків компаній, та наявності відповідної державної політики. Остання, в свою чергу, повинна відійти від сприйняття благодійної діяльності бізнес-структур як способу уникнення від податків та приховування прибутків.

Однак крім матеріальних не варто применшувати значення моральних та духовних чинників благодійності. Потребує відновлення історична традиція, коли благодійна діяльність стає обов'язковою для підприємців. Потрібна активізація і зміни у корпоративній психології бізнесу, утвердження у підприємців відчуття особистої відповідальності, усвідомлення того, що бути меценатом — це сучасно й престижно¹.

Розвиток некомерційних організацій культури в Україні спричинив появу нових соціальних технологій і засобів їх реалізації. Досвід участі в різних конкурсах з фінансової підтримки, серед іншого і в рамках програм західних фондів, дозволив некомерційним організаціям культури отримати певну допомогу у формі грантів, а також набути нового досвіду і професіоналізму у використанні фінансових ресурсів.

Грант — це одноразова субсидія, яка надається науковій установі, творчому колективу або певному виконувачу роботи. Він є пожертвуванням того, що має цінність. Але не будь-яка пожертвувана цінність є грантом. Йому притаманна чітка мета, яка однаково важлива і тому, хто надає грант, і тому, хто його отримує.

З 90-х років XX століття в Україні активно розвивається механізм конкурсного розподілу фінансових ресурсів у формі грантів. Спочатку це було використання коштів некомерційних організацій, а згодом і

¹ Купрій В. Бути філантропом престижно // Урядовий кур'єр. — 2005. — 7 жовтня. — С.6.

невеликих виплат із державного бюджету. Зокрема, за рахунок держбюджетних коштів надаються гранти від Президента України молодим митцям для здійснення творчих проектів у галузях театрального, музичного, образотворчого мистецтв та кінематографії. Однак сфера застосування президентських грантів досить обмежена. «Згідно із Законом України «Про гастрольні заходи в Україні» та «Порядком розподілу коштів спеціального фонду державного та місцевих бюджетів на підтримку вітчизняних гастролерів» (затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 січня 2004 р. № 36) на конкурсних засадах підтримуються вітчизняні гастрольні проекти. З цією метою використовуються кошти, отримані від збору за проведення гастрольних заходів, який платять організатори гастрольних заходів за ставкою 3% від виручки з реалізації квитків на гастрольний захід»¹.

Конкурс грантів у сфері культури — це процес, який включає організоване подання заявок на участь у конкурсі грантів, що відповідають затвердженим критеріям, а також безпосередній відбір і

¹ Солодовник В.В. Проблеми нормативного забезпечення фінансування культурно-мистецьких проектів у формі грантів за рахунок державного бюджету // Всеукраїнська науково-практична конференція «Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії». — К., 2007.

фінансування проектів. Участь некомерційних організацій культури і окремих митців у розробці принципів і поширення досвіду конкурсного розподілу ресурсів грантів дає їм можливість брати участь у вирішенні творчих проблем. Залучення представників місцевого бізнесу до партнерства у конкурсах сприяє не лише збільшенню сум, які будуть надаватися, але й активній участі бізнесових структур щодо вирішення проблем розвитку культури.

Конкурсна програма складається з певної послідовності ретельного опрацьованих кроків і процедур. Крім того, конкурс повинен відбуватися на засадах прозорості ухвалюваних рішень і дотримання всіх процедурних питань. Важливими є своєчасне інформування про початок і умови конкурсу, рівний доступ до інформації, консультації та навчання з написання проектів учасників конкурсу, наявність чітких і зрозумілих критеріїв. Організатори конкурсів забезпечують проведення якісної експертизи проектів, збирання та оцінювання результатів, оформлюють договори і своєчасно їх фінансують, готують підсумковий аналітичний матеріал та довідки, своєчасно інформують про підсумки кожного етапу.

Порядок організації і проведення конкурсів вже став достатньо своєчасним і продуманим технологічним процесом. Зокрема, процедура формування, підготовки і проведення культурно-мистецьких програм, заходів, проектів визначається «Порядком реалізації програм та проведення заходів у сфері культури», затвердженим наказом Міністерства культури і туризму України від 8 травня 2007 р. № 429/0/16-07. Проте в документі не передбачено пряме застосування системи грантів для фінансування культурно-мистецьких проектів у зв'язку з тим, що він потребує суттєвого доповнення, тобто питання оцінки ефективності проектів і конкурсів після їх завершення в цілому розроблено недостатньо. Для цього процесу необхідні не лише спеціальні знання і навички. А оскільки це досить витратна діяльність, вона потребує часу і ресурсів. Найчастіше у бюджетах, виділених на конкурс, закладаються адміністративні витрати на його проведення і організацію, але практично відсутні кошти на проведення моніторингу та оцінки ефективності конкур-

су. Проте саме проведення оцінювання дозволило б точніше визначитися з пріоритетами і планувати нові конкурси і ресурси на їх проведення, повноцінно оцінити ефективність ресурсів, що використовуються. Інколи проводиться моніторинг виконання проектів, для чого притягуються інші експертні організації¹.

На підставі існуючого досвіду можна стверджувати, що більш широке застосування системи грантів дозволило б підвищити ефективність використання бюджетних коштів у культурно-мистецькій сфері. Для цього необхідні певні зміни в існуючій правовій базі держави. Грантова програма поза рамками юридичних питань насамперед є механізмом розподілу фінансів. А відтак цілі, які будуть досягнуті завдяки цим фінансам, мають бути обговорені й виокремлені з самого початку надання гранту, хоча це суто «особиста» справа того, хто одержав грант. Але, як правило, цілі грантової програми узгоджуються з комерційними цілями організації, яка виділила відповідні кошти. Нині більшість комерційних компаній, які допомагають у вирішенні проблем розвитку культури, формулюють, швидше, мотиви, ніж цілі програми. Проте навіть мотиви є позитивним показником того, в чому саме зацікавлена організація, що надає гроші.

Проблема пошуку і залучення коштів для закладів культури нині активно вирішується засобами фандрайзингу. Останній передбачає отримання не тільки фінансової допомоги від приватних осіб або організацій на реалізацію соціально-значущих проектів у сфері культури, але й залучення людей та організацій до спільного подолання проблем, наявних у певному закладі культури.

Ключовим механізмом фандрайзингу в сфері культури є ендаумент-фонд, що формується за рахунок пожертвувальних або спеціальних цільових внесків. Його ресурси інвестуються і дають регулярний дохід, частина якого використовується для розвитку установ культури. Внаслідок цільових внесків виникає цільовий капітал — це

¹ Ресурсная книга грантмейкинга (конкурсного распределения средств). — М., 2005. — 64с.

частина майна некомерційного закладу культури, що утворена за рахунок пожертвувачів у формі грошових надходжень. Як правило, ця частина передається закладом культури в довірче управління певної компанії для отримання доходу. Останній використовується для фінансування статутної діяльності організації культури. Наприклад, у США надходження від ендаумент-фондів формують до 30% бюджетів закладів культури. Проте в Україні цільовий капітал може формуватися виключно за рахунок грошових надходжень. Таке обмеження продиктоване, насамперед, міркуваннями прозорості і контролю на всіх етапах формування і використання цільового капіталу.

Водночас його використання вимагає наявності своєрідного «кодексу честі», який передбачає певний ступінь довіри між благодійниками і організаціями культури як партнерами. Власне, процес створення етичного кодексу вже є позитивним досвідом, тому що до участі в його створенні залучаються всі члени організації. Оскільки організація має певний юридичний статус, це обумовлює відповідальність перед людьми. У свою чергу, етичний кодекс допомагає уникнути неприємних моментів у житті організації і дозволяє їй працювати більш ефективно. Натомість у всіх організацій культури кодекси різні, але й існують спільні риси. «Перша —

рада директорів, у якій відсутній конфлікт інтересів. Друга — визнання відвертості й «прозорості». Третя — чесний менеджмент, в якому беруть участь усі члени організації. Четверта — запити до донорів мають бути чесними. П'ята — кошти використовуються тільки за призначенням. Шоста — чесні та відкриті звіти. І, нарешті, головне, — довести свою незамінність у допомозі людям. Коли організація починає створювати такий кодекс, це означає, що вона вчиться добре працювати»¹.

Дослідники сучасної культурної політики України вважають її інерційною не тільки щодо цілей, але й стосовно механізмів реалізації. Адже жодного продуманого реформування практично не відбулося, окремі зміни мали або безсистемний, або стихійний, неконтрольований характер. Попри гучні декларації, реальні цілі, які переслідують нинішні владні структури, зводяться до виховання національно-свідомого і лояльного до своєї незалежної держави обивателя та збереження існуючої культурної інфраструктури і зайнятості в ній. Обидві цілі носять суспільно-політичний, значною мірою кон'юнктурний характер, мають небагато спільного з культурою у «високому» розумінні і на перший погляд не потребують принципово нових механізмів реалізації. Однак за умови динамічних суспільних та економічних змін інерційна культурна політика безперспективна і приречена. Визнаючи нагальну потребу її реформування, слід, перш за все, поставити перед нею нові цілі забезпечення вільного залучення всіх громадян до культурного життя та активної участі в ньому. Культурна політика має забезпечувати розвиток культури як складника загального розвитку суспільства та як частини світового культурного процесу. І, нарешті, її метою є збереження самобутності національних культур»².

¹ Тополева Е., Филлипс К. Как повысить престиж благотворительности? // VIII Региональная рабочая встреча по фандрайзингу. — М., 2000.

² Мицик Л. М. Проблеми трансформації культурної сфери у посткомуністичній Україні // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 29 вересня — 1 жовтня 2000 р.). — К., 2001.

Реалізація наведених цілей у діяльності недержавних закладів культури повинна усунути основні причини, які гальмують їх роботу. Таких причин накопичилося чимало. Основними серед них є:

- культурно-історичні особливості розвитку українського суспільства, в якому донині доброчинність не асоціюється з благородною і престижною справою;
- негативні приклади діяльності деяких доброчинних організацій, які, зловживаючи наданими їм пільгами, нівелюють позитивний імідж доброчинності;
- підміна реального розв'язання проблем їх обговоренням та розходженням слова і діла;
- відсутність яскравих лідерів у сфері доброчинності та їх підміна політиками, бізнесменами, банкірами замість представників доброчинних організацій;
- відсутність налагоджених зв'язків із ЗМІ, що не сприяє адекватному формуванню громадської думки щодо доброчинності.

Для ліквідації зазначених негараздів необхідно об'єднати зусилля держави, недержавних закладів культури, доброчинників — усіх, кому не байдужа доля вітчизняної культури.

Недержавна частина сфери культури майже не має державної підтримки, за винятком кількох колективів і організацій, фінансування яких передбачено окремою графою у Державному бюджеті України. Загального механізму підтримки недержавного сектору сфери культури в Україні не існує. Єдиним винятком є недосконалий і доволі непрозорий та малоефективний розподіл Президентських грантів серед молодих митців, який не має істотного впливу на розгортання загального потенціалу творчої молоді. Незважаючи на наявні проблеми, в українській культурі вже накопичився певний досвід нехай нелегкого, але досить ефективного виживання і розвитку в умовах ринку. Для недержавних закладів культури роздекларовані сучасною реформою принципи не є новими. Вони цілком зрозумілі, оскільки продиктовані самими умовами існування і розвитку. Такими принципами є:

- орієнтація на результат діяльності, а не на саму діяльність;
- спрямованість на споживача разом із скерованістю на виробництво якісного культурного продукту;
- конкуренція за ефективну економію фінансових ресурсів і зниження витрат на виробництво;
- пошуки найбільш ефективних шляхів і механізмів витрачання ресурсів;
- відсутність доцільних шляхів та механізмів донесення власного продукту і послуг до споживача;
- робота в рамках тільки проектного принципу, використання тимчасових проектних команд;
- існування в умовах багатоканального отримання коштів — від держави і місцевої влади, грантодавців, спонсорів тощо.

Все перелічене добре знайоме тим, хто нині працює в структурі недержавних закладів культури.

Цій негативній ситуації сприяло й те, що після початку реформування бюджетної системи України змінилися повноваження і конфігурація структури управління культурою. Розподіл повноважень між центральним урядом і органами місцевого самоврядування в галузі культури полягає сьогодні в розподілі форм власності на культурні установи. А відтак визначені нові відповідальності за їхнє фінансування. Проте питання, на чиєму балансі перебуває певна установа культури, не вирішує хто і за які культурні послуги відповідає, у якому обсязі і якої якості зобов'язаний надати ці послуги за бюджетні кошти. З одного боку, регіональні управління позбулися фінансової залежності від центрального міністерства, а з іншого — переважна більшість закладів культури перейшла у комунальну власність місцевих громад, що практично не змінило підходу до адміністрування галузі. «Центральні органи влади намагаються і надалі тиснути на регіональні управління культури, не заохочуючи їх матеріально і не розробляючи спільних проектів, а місцеві програми культурного розвитку не завжди узгоджуються з національною культурною політикою, насамперед, через її невиразність. Громадськість на цен-

тральному рівні виконавчої влади представлена колегією Міністерства культури і туризму України. Але ця колегія виглядає певним прототипом худради радянських часів, що не виконує функцій громадського органу в демократичному суспільстві, покликаного регулярно інформувати суспільство про реалізацію культурної політики, аналізувати та обговорювати досягнуті результати і відстоювати громадські інтереси з прийняття рішень щодо фінансування окремих проектів чи ініціатив¹.

Певним відголоском минулого слід вважати прагнення Міністерства культури і туризму охопити всі ділянки культурної діяльності в Україні, що виливається у розпорошеність і неефективність зусиль, невизначеність і фінансову незабезпеченість пріоритетів. Перехід на цільові бюджетні програми передбачає зміну структури міністерства та його функціональну спрямованість, тобто координаційну, аналітичну, методологічну, інформаційну та міжнародну діяльність. Визначивши пріоритети загальнонаціонального значення, необхідно передати більшість повноважень у наданні культурних послуг і створення культурних продуктів недержавним організаціям на конкурсних умовах.

Про це красномовно свідчать дані соціологічного дослідження, проведеного Українською Академією державного управління при Президентові України на замовлення Міністерства культури і туризму України. Серед керівників структурних підрозділів з питань культурного розвитку, науковців, працівників культури України 86 % опитаних оцінили сучасний стан розвитку культури в Україні як незадовільний. Одним із головних чинників такого стану учасники опитування вважають низький рівень відповідності інфраструктури культури запитам громадян. Оцінюючи вплив управлінської еліти на вирішення проблем культури, 86% респондентів визнали його недостатнім. Так само негативно оцінені напрями державної політики в

¹ Мицик Л. М. Проблеми трансформації культурної сфери у посткомуністичній Україні // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К., 2001. – С. 50–68.

галузі культури, тобто задоволення державними закладами культури потреб громадян (64% респондентів), збереження культурної спадщини (81%), стан українського інформаційного простору (81%), діяльність недержавних закладів культури щодо задоволення культурних потреб громадян (73%), запобігання поширенню низької масової культури (82%), рівень нормативно-правового забезпечення функціонування сфери культури (78%), готовність органів державного управління до впровадження культурних інновацій (71%). Водночас більшість респондентів і досі покладають усі рішення у сфері культурної політики на центральні та місцеві органи виконавчої влади (62%) та Верховну Раду (57%). Лише 11% опитаних вважають, що вирішувати проблеми функціонування культурної сфери повинні спільно органи державної влади і громадськість. Крім того, причиною створення недержавних організацій у галузі культури більшість (81%) представників цього середовища називають можливість працювати незалежно від державних культурних установ, тобто без нав'язаної «згори» політики. Ці дані наведені згідно з опитуванням, проведеним серед мистецьких недержавних організацій Українським Мистецьким Форумом¹.

Отже, процеси, що відбуваються в культурній сфері України в перехідний період, суперечливі і неоднозначні. Інновації запроваджуються у вкрай несприятливих умовах, тому той самий культурний фактор зумовлює полярні результати. За цих умов нагальною потребою стають радикальні, але водночас виважені і далекоглядні перетворення. Оскільки культура — явище багатовимірне, багаторівневе, поліфункціональне, відкрите і динамічно перемінне, в даний час навряд чи можливо розробити і реалізувати всеосяжну програму реформ у сфері культури, яка буде націлена на переведення її з ар'єргарду в авангард соціального прогресу. Потрібно визначитись із стратегічною концепцією, пріоритетами та етапами реформування з урахуванням суспільно-політичної та економічної

¹ Ключові проблеми та перспективи розвитку культури в Україні. — К., 2002.

кон'юнктури сучасної України. Однак досвід країн Східної Європи свідчить, що ні приватне спонсорство, ні самофінансування найближчим часом не становитимуть альтернативи державній підтримці. Тож мова повинна йти про формування системи «державно-приватного партнерства», вміння самих закладів культури працювати в умовах ринку.

Натомість можна розраховувати на нетрадиційні джерела фінансування (недержавні фонди, міжнародні організації), розуміння і підтримку європейських культурних кіл. Але їх масштаби цілком будуть залежати від правової і податкової політики, а також від зовнішньополітичної кон'юнктури України. Крім того, «трансформаційні процеси в культурі України досі мають надзвичайно слабе фінансове й правове підґрунтя. Чинну законодавчу базу діяльності культурної сфери нині характеризують два істотні недоліки — анахронічність та нецілісність. Функціонування закладів культури регулюється одночасно «залишковим» законодавством радянського періоду (орієнтованим на державну монополію й командну економіку) та новими законодавчими актами, що створювалися для врегулювання діяльності в новому господарському просторі. Цей недолік може бути усунений лише після детального перегляду існуючого законодавства в сфері культури і прийняттям нових актів, які б відповідали сьогодишнім реаліям. Нецілісність правової бази культури зумовлена двома причинами: по-перше, неоперативне реагування на стрімкі економічні й політичні зміни в українському суспільстві і, по-друге, відсутність базового закону, який би визначив принципи та специфіку створення, функціонування та фінансування культурних закладів незалежно від форми власності та напрямку діяльності.

У процесі формування адекватної правової бази культури потрібно враховувати, що культурний розвиток українського суспільства відбувається в умовах взаємодії та діалогу культур. Домінанним стає взаємопорозуміння, на ґрунті якого розгортається спілкування багатьох особистостей. «У глибинній ідеї діалогу культур формується нова культура спілкування. Мислення і буття іншої людини

не тільки заглиблене в кожному з нас, — це інше мислення, інша свідомість, внутрішньо насущне для нашого буття»¹. Різні дослідження з питань взаємодії культур свідчать про те, що зміст і результати міжкультурних контактів здебільшого залежать від здібності їх учасників порозумітися, що головним чином визначається етнічною культурою кожної із взаємодіючих сторін, психологією народів, пануючими в тій чи іншій культурі цінностями. В культурній антропології ці взаємовідносини різних культур отримали назву *«міжкультурних комунікацій»*. Їх слід розглядати як сукупність різних форм відносин і спілкування між індивідами і групами, які належать до різних культур. «Цей процес відбувається як в політиці, так і в міжособистісному спілкуванні людей у побуті, родині, неформальних контактах, тобто на макро- та мікрорівнях. Часто політичні конфлікти порушують і навіть переривають нормальні відносини, особливо у випадках, коли культура використовується як інструмент національного проти-

¹ Вострякова Ю.В. Проблемы познания в диалоговом пространстве современной культуры / Ю.В. Вострякова // Философско-методологические проблемы науки и техники. — Самара, 1998. — С.78-81.

ставлення, консолідації «своїх» і відторгнення «чужих». Однак, обминаючи ці бар'єри і кордони, культурні контакти підтримуються навіть між ворогуючими націями. Коли стихає політичне протистояння, культури знову вступають у повноцінний контакт. Таким чином, на відміну від політики міжнародні культурні зв'язки проявляють значну самостійність щодо державного регулювання і здатні спричиняти зворотній вплив на політику»¹.

Саме з огляду на важливість ролі культурних зв'язків у розвитку націй на Всесвітній конференції з політики в галузі культури, проведеної в Мексикі 26 липня — 6 серпня 1982 року, була прийнята Декларація Мехіко з політики в галузі культури. Вона визначила основні принципи сучасної світової культурної політики. Одним із основоутворюючих принципів став принцип **єдності і розмаїття культури**. Він означає, що світова культура — це наслідок культурної творчості всіх народів планети. Отже, необхідно, по-перше, відмовитися від розмежування культур на «вищі» та «нижчі». По-друге, збереження культури — це обов'язок не тільки народу, який її створив, але й усього міжнародного співтовариства, оскільки творення культури певного народу є частиною світової культури. Тому в своїй діяльності не тільки державні, але й недержавні організації культури повинні керуватися Декларацією Мехіко, яка проголошує: «Міжнародне співтовариство вважає своїм обов'язком зберігати і захищати культурну спадщину кожного народу»². Виходячи з цього положення, ЮНЕСКО розробило і здійснює програму охорони пам'яток світової культури. Зокрема, до таких пам'яток включено й Софійський собор та Києво-Печерську Лавру в Києві. (Хоча в ЮНЕСКО останнім часом виникли претензії до столиці України щодо виконання нею міжнародних зобов'язань). По-третє, збереження й утвердження культури кожного народу не означає культурної самоізоляції. «Культурна самобутність народів оновлюється і

¹ Кучмій О.П. Міжкультурне співробітництво як чинник зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень. — К., 2006.

² ЮНЕСКО. Культура. Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. — К. : Юрінком Інтер, 1997.

збагачується внаслідок контактів з традиціями і цінностями інших народів. Культура — це діалог, обмін думками і досвідом, осягнення цінностей і традицій інших; в ізоляції вона в'яне і гине», — застерігає Декларація Мехіко¹.

Наступний принцип культурної політики — це принцип **культурного виміру розвитку людства**. Він наголошує, що будь-які програми розвитку суспільства — економічні, соціальні, політичні, науково-технічні — повинні обов'язково мати своєю складовою культурний аспект. Адже людина — це початкова і кінцева мета еволюції. Сутність мети полягає не в зростанні виробництва, прибутків і споживання, а в їх впливі на можливості розвитку та вдосконалення людини, у більш повному задоволенні її духовних запитів. Тому необхідно гуманізувати розвиток людства, надати планам і стратегіям розвитку збалансованого характеру.

Найважливішим принципом культурної політики, проголошеним у Декларації Мехіко, є принцип **культурної демократії**. Він ґрунтується на розумінні культури як такої, що належить усьому суспільству, оскільки вона є наслідком діяльності усіх його членів. У Декларації Мехіко підкреслюється, що культурна демократія базується на максимально широкій участі людини і суспільства у виробленні продуктів культури, у процесі прийняття рішень, що стосуються культурного життя, у поширенні і використанні культури. Культурна демократія несумісна з дискримінацією, зі спробами обмежити участь людей у створенні, поширенні і використанні досягнень культури на підставі соціального стану і походження громадян, їх статі, мови, національності, релігійних переконань, приналежності до етнічних груп. Культурна демократія передбачає географічну й адміністративну децентралізацію культурного життя, більш рівномірний розподіл культурних центрів на території країни, наближення їх до потреб населення конкретних регіонів, визначення культурних планів і програм у ході діалогу влади і громадян Мехіко².

¹ ЮНЕСКО. Культура. Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. — К., 1997.

² Там само.

У сучасному світі розвиток культури будь-якого народу і країни не може відбуватися поза рамками міжнародної співпраці. **Міжнародна культурна співпраця** як принцип культурної політики має сприяти взаємопорозумінню народів, створенню у їх відносинах атмосфери поваги, довіри, діалогу і миру. Міжнародна культурна співпраця повинна базуватися на повазі, гідності і цінності кожної культури, на відмові від спроб встановлення будь-яких форм нерівності, підкорення або заміни однієї культури іншою, на рівноцінних культурних обмінах.

Отже, Декларація Мехіко має велике значення. Насамперед, у ній визначені основні принципи культурної політики, привернута увага міжнародної спільноти до складних проблем світового культурного розвитку і механізмів до пошуку їх вирішення. Тому недержавні заклади культури повинні сприяти розгортанню діалогу культур, допомагати їх абсорбції у систему цінностей тієї чи іншої культури, формувати повагу до них, долати стереотипи тощо. Таке спрямування їх діяльності має посилювати взаємозбагачення культур і прискорити входження суспільства через їх досягнення у світовий культурний контекст.

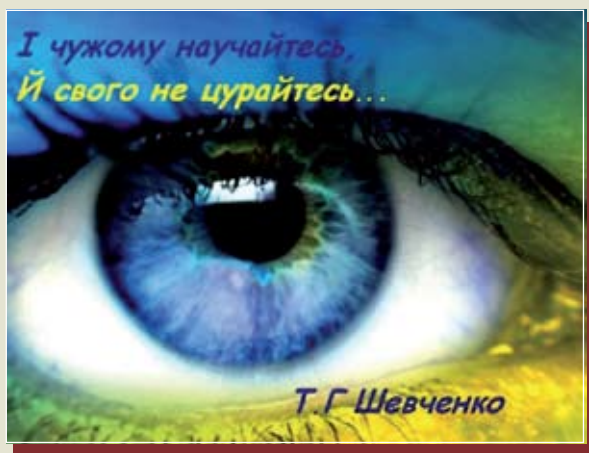
У **міжкультурному діалозі** не тільки на державному, але й на недержавному рівнях розгортається взаємозалежність національних і загальнолюдських цінностей взаємодіючих культур. Водночас однією з основних об'єктивних суперечностей, притаманних культурам усіх народів світу, є суперечність між розвитком національних культур і їхнім зближенням. Тому діалог культур є умовою самозбереження людства, а формування духовної єдності є результатом діалогу сучасних культур. Діалогічність передбачає порівняння національних цінностей і розуміння того, що власне етнокультурне співіснування неможливе без шанобливого і дбайливого ставлення до цінностей інших народів. Обмін духовними цінностями, знайомство з досягненнями культури інших народів збагачує особистість. Чим більше розвинена національна культура, тим більше вона здатна включатися у сферу духовного спілкування з культурою іншої нації, і

тим більші можливостей вона надає для духовного збагачення особистості.

Характер сприйняття залежить як від змісту цінностей культури, так і від комплексу індивідуально-особистісних особливостей сприймаючого. Сприйняття цінностей культури здійснюється на основі порівняння попереднього досвіду і набутого. При цьому пізнання відбувається не тільки на раціональній, але й на ірраціональній основі. Почуття стимулюють розуміння чи перешкоджають йому, встановлюють його межі. Сприйняття інонаціонального здійснюється за допомогою порівняння елементів культури іншої нації з аналогічним у власній національній культурі. «Чужа культура засвоюється тільки в процесі певної діяльності: практичної, навчальної чи іншої. Осмислення нового, його засвоєння неможливе без розумових процесів, пов'язаних з мовою. Мова сприяє взаємному пізнанню націй, засвоєнню культурної спадщини. Людина досягає вищого культурного розвитку тоді, коли велика духовна робота відбувається в ній самій. Але прийти до цього вона може лише завдяки спілкуванню. Пізнання духовної культури іншої нації припускає емоційно-інтелектуальну активність суб'єкта сприйняття, систематичність нагромадження знань про зміст інонаціональних культурних цінностей»¹.

Завдяки взаємодії культур своєрідним чином можуть відбуватися зміни у мові, художній і релігійній практиці взаємодіючих народів, а також їх звичаїв. Посилення міжкультурної взаємодії етносів є характерною ознакою сучасної доби, але залежно від соціальних умов вона може проявлятися по-різному. В одних випадках ця взаємодія стає джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших, навпаки, — яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур. Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечно як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її

¹ Гордієнко Л.Л. Формування кроскультурної грамотності учнів при вивченні іноземної мови в контексті діалогу культур // Вісник Житомирського державного університету, 2004. — № 12. — С.92-94.

самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинання або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструюється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні хоча б урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів¹.

Національна єдність виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність і державно-політичну регуляцію. Це доповнюється створенням відповідної культури — мови, ідеології, норм, звичаїв тощо. Зокрема, національна єдність може утворюватись на засадах спільного історичного досвіду, накопиченого під час боротьби за національну незалежність і національне самовизначення. Відомо, що в постколоніальних країнах національне об'єднання насамперед здійснюється державою. У сфері культури вона також є важливим засобом утвердження єдності. Процеси культурної консолідації нації часто

¹ Аза Л.А. Особливості процесу міжетнічної культурної взаємодії в українському суспільстві // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. — К., 1999.

виявляються двоякими і призводять до зростання міжнаціональних суперечностей у межах однієї держави або між ними¹.

З огляду на це, діяльність недержавних закладів культури має сприяти прискореному формуванню нації і подоланню можливих локальних перешкод. Адже закон диференційованої єдності не означає, що культури можуть втратити свою індивідуальність та змішатися. Навпаки, це підкреслює глибину, винятковість кожної культури. Під впливом цих факторів — сутнісної здатності культур до змішування і природного механізму об'єднання у єдиний неповторний образ — відбувається діалог культур.

Отже, недержавні заклади культури повинні враховувати, що хоча Україна залишається осторонь соціокультурних процесів об'єднаної Європи, в ній поступово відбувається економічна, політична та юридична адаптація до євроінтеграції. Наслідком такого підходу є те, що на відміну від громадян країн-членів ЄС «більшість громадян України не відчувають себе європейцями, не усвідомлюють свою належність до культури й історії європейського співтовариства. Лише третина (32,4 %) опитаних тією чи іншою мірою ідентифікують себе як європейці; понад половини (60,5 %) — не вважають себе причетними до європейської спільноти»². Як зазначає Н. Паніна, «у масовій свідомості дорослого населення України й надалі зберігається високий рівень східнослов'янської відособленості та національної ізоляції. Геополітичні установки, які декларують проєвропейську інтеграцію, дещо знижують рівень ізоляції та ксенофобії, але принципово не позначаються на ставленні до них представників націй, що репрезентують розвинені країни Західної Європи й Америки»³.

¹ Кучмій О.П. Міжкультурне співробітництво як чинник зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень / О.П. Кучмій; Київськ. нац. ун-т ім.Т.Шевченка. — К., 2006. — 20 с.

² Європейська інтеграція України: громадська думка // Національна безпека і оборона, 2007. — № 5.

³ Паніна Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2005. — № 4. — С. 26-45.

Відбувається певне позиціювання української культури не тільки щодо західноєвропейської, але й інших культур народів світу. За даними соціологів, кількість українців, які підтримують приєднання країни до Європейського Союзу, залишається на одному й тому самому рівні. Проте збільшилася кількість прихильників участі України в інтеграційних процесах у межах СНД. Ситуація стосовно проблеми ідентичності означає, що, незважаючи на позиціювання України як європейської держави, Європа та європейці досі є чужими для українських громадян, уособлюючи в собі образ «іншого». Тому для поглиблення процесів євроінтеграції важливою є «розробка концепції європеїзації українського соціокультурного середовища та української національної ідентичності, оскільки саме ідентичність є сферою, в якій можуть з'явитися спільні з Європою ідеї, цінності та зміст.

Європеїзація є однією з найпопулярніших тем європейського наукового простору. Інтерес до неї, звичайно, пов'язаний з поглибленням інтеграційних процесів у межах Євросоюзу та перетворенням його з об'єднання держав на наднаціональне утворення, що стане самостійним суб'єктом міжнародних відносин. Підходи до проблеми європеїзації розглядають у двох аспектах. З одного боку — це політична та інституційна адаптація до євроінтеграції та об'єктивні зміни в економічній сфері країн-членів, а з іншого — це переформування національної ідентичності та створення наднаціональної європейської ідентичності»¹. Отже, ці два вектори функціонування соціокультурного середовища та формування української національної ідентичності повинні стати постійними орієнтирами діяльності недержавних закладів культури.

Розвиток мережі недержавних культурно-мистецьких організацій має спиратися на міжнародний досвід налагодження партнерства держави із недержавним сегментом управління розвитком

¹ Пелагеша Н.Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації // Стратегічні пріоритети, 2008. — № 3(8). — С.60-67.

культури. Для цього необхідно змінити політику централізованого керування культурою на політику демократичного управління, типову для ринкових демократій.

Демократичне управління передбачає визнання самоцінності та самостійності культури й мистецтва, і водночас обов'язок держави зберегти цю самоцінність у ринкових умовах без будь-якого зазіхання на їхню самостійність. Перехід до політики демократичного управління культурою означає для України структурне реформування культурної сфери, тобто:

- створення нової правової бази для культури і мистецтва, яка відповідала б сучасним світовим вимогам та українським особливостям;
- реорганізація державних і регіональних інституцій управління культурою;
- максимальне заохочення з утворення мережі недержавних культурно-мистецьких організацій;
- застосування міжнародного досвіду налагодження партнерства держави із недержавним сегментом управління розвитком культури¹.

У 1998 р. в Стокгольмі на Міжурядовій конференції з питань політики в галузі культури в інтересах її розвитку, яку проводила Всесвітня комісія з питань культури і розвитку, 140 країнами (зокрема, й Україною) був ухвалений План дій. Він містить п'ять рекомендацій державам-членам:

- перетворити політику в галузі культури в один із ключових елементів стратегії розвитку держави;
- заохочувати творчість громадян та їх участь у культурному житті держави;
- нарощувати зусилля зі збереження і підвищення ролі матеріальної і нематеріальної, рухомої і нерухомої спадщини та сприяти розвитку індустрії культури;

¹ Дрожжина С. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Д., 2005.

- сприяти культурному і мовному розмаїттю в межах інформаційного суспільства і для його блага;
- надавати більш значні людські та фінансові ресурси на розвиток культури.

З метою реалізації цього плану європейські країни активізували зусилля зі створення ефективної моделі культурного розвитку, яка б враховувала успішний досвід окремих держав і гармонізувала стандарти, за якими оцінюються здобутки в цій галузі, та законодавство, що регулює культурну політику. В основу нової культурної політики Європи покладено положення Угоди Європейського Союзу, підписаної 1992 року в Маастріхті/Амстердамі, де визначено (стаття 128/151) три головні цілі в розвитку культурної галузі:

- сприяти процвітанню національних культур, примножуючи загальну культурну спадщину;
- заохочувати сучасну мистецьку творчість;
- поглиблювати міжнародну співпрацю.

Культурна співпраця, що підкріплюється відповідною нормативно-правовою базою, визнана основою діяльності Євросоюзу, силою, що служить більш тісному зближенню народів Європи. Згідно з §4 ст. 151 вказаної Угоди, культура має враховуватися при визначенні діяльності та політики в межах ЄС. Отже, культура має сприяти становленню європейського суспільства, розвитку особистості через освіту, утвердженню економічних і соціальних зв'язків між європейськими країнами, створенню робочих місць у Європі і головне — поліпшенню якості життя¹.

На жаль, Україна досі залишається поза орбітою такої діяльності, що суперечить проголошеним намірам інтеграції в європейську спільноту впродовж найближчих років. Терміново необхідне активне втручання в процес регулювання і управління соціально-культурною сферою з метою збереження культурного потенціалу суспільства,

¹ Культурний профіль країни. Об'єднане Королівство // Діалог, 2004. — Січень-березень. — С.5-34.

його подальшої реалізації і примноження. Але розв'язання цих проблем не обмежується внутрішніми межами можливостей державних управлінських структур. Їх потрібно розглядати в контексті спільних проблем соціального управління за участю інститутів громадянського суспільства¹.

Поява нових форм взаємодії державних і недержавних закладів культури та бізнес-сектору суспільства на теренах управління і організації соціально-культурної діяльності — це одна з важливих ознак розвитку громадянського суспільства в Україні. Найважливішою ознакою цієї взаємодії виступає партнерство, тобто конструктивна співпраця організацій, двох або трьох секторів держави, бізнесу і недержавних закладів культури та одночасне вирішення соціально-значущих завдань і налагодження партнерства держави з недержавним сегментом управління розвитком культури.

Партнерство в системі управління соціально-культурною сферою здійснюється в різних напрямках. По-перше, — шляхом переходу від державного до змішаного, багатоканального фінансування культури, яке передбачає державні субсидії, підтримку від приватних спонсорів і власні доходи організацій галузі. Але підтримка культури з боку приватного сектору — лише доповнення, а не заміна державних субсидій. Зобов'язання держави в галузі субсидіювання культури є неодмінною умовою приватного фінансування цієї сфери. По-друге, важливим напрямом налагодження партнерства держави з недержавним сегментом у галузі культури є створення широкого інформаційного простору з метою висвітлення в засобах масової інформації процесів соціального партнерства в Україні, обговорення проблем і перспектив підтримки культури з боку приватного сектору, поширення позитивного досвіду і пропаганду кращих зразків співпраці бізнесу та культури тощо. По-третє, необхідність розгортання наукових

¹ Створення органів, що займаються проблемами культури. Управління у сфері культури. Рекомендація № 119 // Україна в міжнародно-правових відносинах: Всесвітня конференція щодо політики у сфері культури. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.І. Акупенка. — К., 1997.

досліджень, спрямованих на виявлення перспективних тенденцій і моделей налагодження партнерства держави з недержавним сегментом управління розвитком культури, його кількісних і якісних параметрів, регіональних особливостей, а також розробку системи показників ефективності залучення фінансових ресурсів приватного сектору у сферу культури.

Нарешті, повинні бути розроблені законодавчі і податкові механізми стимулювання приватного капіталу, який залучається в соціально-культурну сферу для збереження національних культурних цінностей.

У співпраці організацій культури різних секторів державні культурні установи могли б залучити недержавні заклади культури до виконання цілого ряду завдань: налагодження маркетингових комунікацій; фандрайзингова діяльність; робота з фірмовим стилем; організація і супровід діяльності, спрямованої на культурний туризм тощо. Взаємодія організацій культури різних форм власності може здійснюватися в рамках їх спільної роботи над колективними проектами. Співпраця у проектах і спільна робота могли б сприяти створенню несподіваних, яскравих і взаємокорисних культурних проєктів, а також модернізації управління розвитком культури.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть три головні моделі державного управління культурою. Охарактеризуйте їх.
2. Яка з трьох моделей державного управління розвитком культури найбільш доцільна для застосування в Україні?
3. Охарактеризуйте роль недержавних інституцій у розвитку сфери культури.
4. Дайте визначення поняттю «благодійництво».
5. Дайте визначення поняттю «меценатство».
6. Дайте визначення поняттю «спонсорство».
7. Охарактеризуйте поняття «ін-кайнд спонсорство», «фандрайзинг», «пожертвування», «патронаж», «підтримка».
8. Дайте визначення поняттям «грант», «конкурс грантів». Охарактеризуйте їх.
9. Дайте визначення терміну «міжкультурні комунікації». Охарактеризуйте їх функціонування в Україні.
10. Які принципи було покладено в основу декларації ЮНЕСКО в Мексикі (1982)?
11. Охарактеризуйте процес вироблення моделі управління культурою в Україні.
12. Охарактеризуйте процеси, які відбуваються у сфері культурної політики в європейських державах.

ПІСЛЯМОВА

У навчальному посібнику кандидата політичних наук, доцента кафедри гуманітарних дисциплін Київського національного університету культури і мистецтв І.А. Костири «Сучасні політико-ідеологічні пріоритети управління культурою в Україні» визначені основні поняття і критерії процесу управління культурою, зокрема в Україні. Ці поняття розкриваються через зміст понять «культура» та «політична культура». До сутності поняття «управління культурою» віднесені інститути держави і громадянського суспільства та їх діяльність з урегулювання відносин у духовно-культурній сфері суспільства, а саме сукупність принципів і норм, що визначають їх діяльність, спрямовану на розвиток і розповсюдження культурних цінностей.

На основі теоретичних і практичних принципів авторка виокремлює особливості управління культурою в сучасному суспільстві.

У процесі порівняльного аналізу особливостей управління культурою в тоталітарному та демократичному суспільствах визначено їх зміст та пріоритети. Для тоталітарного суспільства управління культурою — це підпорядкованість культури пануючій ідеології, яка відображається у напрямках, механізмах та формах участі громадян у культурних і політичних процесах. Для демократичного суспільства управління культурою — це підтримка культури, що базується на забезпеченні ідеологічного плюралізму, консенсусу, толерантності і сприяє раціональній, творчій участі громадян у культурному та політичному житті держави.

На думку авторки, вітчизняна сфера культури на сучасному етапі визначається як перехідна і трансформаційна. Цим процесам притаманний тривалий, різнобічний та суперечливий характер. В Україні складність цих процесів відображається у несистемності державних реформ у сфері культури.

Аналіз Конституції та законів України, що регулюють питання культури, освіти, права національних меншин в Україні свідчить про

те, що вони побудовані на цінностях культурного та ідеологічного плюралізму і не суперечать основним ідеям полікультурності.

Культурний та ідеологічний плюралізм, що задекларовані як базові і констатують принципи культурної політики в нашій державі, цілком відповідають духу світових демократичних тенденцій, проте за умов історико-культурної та політичної несталості української нації, повинні доповнюватися національною ідеєю, тобто культурним феноменом, у якому міститься мета, базові цінності, пріоритети суспільного існування та розвитку.

Передумовами для розробки нової моделі управління культурою є національна незалежність України, розвиток демократії, мультикультурність, фрагментованість суспільства, глобалізаційні процеси, що мають як позитивні, так і негативні впливи на українську культуру. Механізмом і основою консолідації українського суспільства повинна стати національна ідея.

Перехід до демократії — не самоціль, а шлях створення цивілізованої стабільної, сучасної системи, здатної до саморозвитку та створення усіх необхідних умов для нормального життя людини. Проблема демократії для України — це проблема формування такої соціальної і політичної системи, яка б забезпечувала управління суспільством за участю народу, надавала можливість заміни влади без насильства, гарантувала б дотримання і захист прав і свобод людини.

В Україні демократизація культурної політики пов'язана з питаннями відновлення та популяризації історичної пам'яті як основи формування цілісної ідентичності громадян та їхньої інтеграції у єдину націю. Відновлення історичної пам'яті, її входження до системи культури як суми повсякденних практик передбачає відповідну підтримку з боку державної політики, проте не обмежується нею. У цьому процесі важливою є активність громадянського суспільства — об'єднання громадян, дії науковців, митців, діячів культури.

Серед завдань державної політики у галузі культури пріоритетне місце мають посісти забезпечення рівних прав громадян у доступі

до культурних надбань, збереження культурного різноманіття, підтримка самобутності культурних та етнічних меншин. Останнє сприятиме не лише цілісності культурного простору України, а і його унікальності, що надає переваги міжкультурному діалогу на глобальному рівні та є перспективним з точки зору інтеграції держави у міжнародний культурний простір, насамперед, європейський.

Реалізація державної культурної політики в Україні має уникати надмірної централізації, одержавлення підтримки культури, а також її послаблення та надмірної відкритості до ринкових та глобалізаційних процесів. Знаходження відповідного балансу між національним і глобальним полягає у підвищенні конкурентоспроможності українського культурного продукту, який має бути унікальним, посиленням творчим та інноваційним потенціалом українського суспільства в рамках демократичних пріоритетів.

Авторка зазначила, що в умовах всебічної демократизації суспільного життя в Україні змінюється змістова наповненість і механізми управління культурою. Суспільство, яке проголосило своїми орієнтирами демократичний розвиток, ринкову економіку і задекларувало соціальну політику та конституційні права, змушене наповнити їх реальним змістом. Духовні, історичні та культурні надбання української нації повинні бути піднесені до рівня цінностей, визнаних у сучасному європейському та світовому контексті. Українська нація має розвиватися через культуру, освіту і піднесення морального стану суспільства. Концепція культурної політики в Україні повинна будуватися в контексті світового розуміння ролі і призначення культури в XXI ст. Основною метою людства є суспільна і культурна самореалізація особистості, її долучення до культури, вільний доступ до культурних цінностей, що є невід'ємним правом кожної людини.

Поява нових форм взаємодії державних і недержавних закладів культури та бізнес-сектору суспільства в процесі управління й організації соціально-культурної діяльності — це одна з важливих ознак взаємодії громадянського суспільства і держави. У цій діяльності важливим стає партнерство, конструктивна взаємодія організацій у вирішенні

соціально-значущих завдань, налагодження відносин держави з недержавним сегментом управління розвитком культури, а також обговорення проблем і перспектив підтримки культури з боку приватного сектору, поширення позитивного досвіду і пропаганди кращих зразків співпраці бізнесу та культури тощо. І головне — організація і проведення наукових досліджень, спрямованих на виявлення перспективних тенденцій і моделей налагодження партнерства; розробка законодавчих і податкових механізмів стимулювання приватного капіталу, який залучається в соціально-культурну сферу для збереження національних культурних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев А.Л. Конфликт ценностей в украинском обществе эпохи демократического транзита /А. Л. Авксентьев, Т. Г. Сычова, Н. Г. Черная // Конфлікти в суспільствах, що трансформуються: Збірник наукових статей (за матеріалами XI Харківських політологічних читань). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2001. – С. 134–143.
2. Аза Л.А. Особливості процесу міжетнічної культурної взаємодії в українському суспільстві / Л.А.Аза // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / Під ред. М.О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України», 1999. – С.607-622.
3. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
4. Арендт Х. Становище людини / Пер. з англ. і вступ. ст. Марії Зубрицької / Х. Арендт. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 254 с.
5. Бадан А. А. Зіставлення національних та глобальних культурних норм: Захід і Україна /А. А. Бадан // Теорія і практика управління соціальними системами : [зб.наук.праць]. – Х., 2003. – № 2. – С. 75–86.
6. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек ; [пер. с нем. А. Григорьев, В. Седельник]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 385 с.
7. Белкін М. Л. Держава та свобода творчості в світлі рішень Європейського суду з прав людини / М. Л. Белкін, О. Р. Копієвська, Ю.Л. Белкіна // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2008. – №5. – С. 6–15.

8. Богуцький Ю.П. Українська культура в європейському контексті : [монографія] / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько. [за ред. Богуцького Ю.П.]. – К. : Знання, 2007. – 679 с.
9. Бойченко І.В. Культура / І.В. Бойченко, Н. Хамітов // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 313.
10. Бойченко І.В. Культура / І.В. Бойченко // Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник. – К.: Знання України, 2002. – С.306-307.
11. Бондарук С. О. Парадокси мультикультуралізму: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання / С. О. Бондарук // Науковий вісник Волинського державного університету. Серія : Суспільні науки. – 1999. – № 11. – С. 51–53.
12. Бросчат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху / Пер. з нім. О.Насика / М. Бросчат – К.: Наука, 2009. – 384 с.
13. Брюховецький В. Передмова / В. Брюховецький // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. – К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 328 с.
14. Видгоф В.М. Целостность эстетического сознания: деятельностный подход (Опыт философского анализа) : [монография] / В. М. Видгоф. – Томск : Изд-во Томского гос. ун-та им. В. В. Куйбышева, 1992. – 153 с.
15. Вовканич С. Українська ідея: пріоритет інтелекту людини і нації / С. Вовканич // Схід. – 1998. – № 7. – С. 37–45.
16. Вовкун В. Національна культура – це і є національна ідея [Електронний ресурс] / В. Вовкун // Дзеркало тижня. – 2008. – № 27 (706). – 19 липня–1 серпня. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3680/63611/>

17. Востряков Л. Культурная политика: основные концепции и модели / Л. Востряков // Экология культуры. Информационный бюллетень. – 2004. – № 1 (32). – С. 79–108.
18. Вострякова Ю.В. Проблемы познания в диалоговом пространстве современной культуры / Ю.В. Вострякова // Философско-методологические проблемы науки и техники. – Самара, 1998. – С. 78-81.
19. Гладских Е. Украинские меценаты больше всего тратят на искусство и исторические раритеты / Е. Гладских // Дело, 2009. – 14 декабря.
20. Глобалізація і безпека розвитку : [монографія] / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.] ; кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
21. Гордієнко Л.Л. Формування кроскультурної грамотності учнів при вивченні іноземної мови в контексті діалогу культур / Л. Л. Гордієнко // Вісник Житомирського державного університету, 2004. – № 12. – С. 92-94.
22. Грачова С. Пам'ять, контрпам'ять і політика / С. Грачова // Часопис «Критика». – 2006. – число 11(109), листопад. – С. 20–23.
23. Грицак Я. Страсті за націоналізмом : [монографія] / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2004. – 330 с.
24. Гриценко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі : [монографія] / Олександр Гриценко. – Київ : УЦКД, 2000. – 228 с.
25. Гриценко О., Стріха М., Солодовник В., Кононенко Є., Різник О. Нариси української популярної культури / Український центр культурних досліджень; Інститут культурної політики / Олександр Гриценко (ред.). – К., 1998. – 760 с.

26. Губерський Л. В. Деякі шляхи забезпечення позитивного міжнародного іміджу України / Л. В. Губерський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 30 (Ч. I). – 2001. – С. 12–15.
27. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л. В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут соціології НАН України; Інститут вищої освіти АПН України. – К. : Знання України, 2002. – 577 с.
28. Гудзик І. П. Поліетнічність країни та формування позитивного образу співвітчизника / І. П. Гудзик // Полікультурна освіта в Україні : міжнар. наук.-практич. конф. [»Полікультурна освіта в Україні: навчальні плани та підручники] : зб. наук. статей. – Київ, 1999. – С. 35.
29. Дергачов О. Небезпека як атрибут державності / О. Дергачов // Політична думка. – 1997. – № 1. – С. 27–34.
30. Дзос В. О. Гуманітарна політика як відповідь викликам сучасного суспільного розвитку / В. О. Дзос // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2005. – № 46. – С. 191–199.
31. Драгичевич-Шешич М. Культура: менеджмент, анимация, маркетинг / М. Драгичевич-Шешич ; [пер. с сербо-хорв]. – Новосибирск : Тигра, 2000. – 227 с.
32. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов. // Вибране / Упоряд. Р. С. Міщук – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
33. Дрешпак В. Символ у контексті соціально-психологічних методів державного управління / В. Дрешпак. // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 3 (29). – С. 20–29.

34. Дрожжина С. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти : [монографія] / С. Дрожжина. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 151 с.
35. Здіорук С. І. Стратегічні аспекти національно-культурної політики України / С. І. Зідорук, Б. О. Параховський, О. Л. Валевський – К. : Знання України, 1995. – 76 с.
36. Зерній Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Юлія Олександрівна Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 71–76.
37. Зовнішня політика України: здобутки і проблеми / [упоряд. В. А. Ребало, Шахов В. А.]. – К. : Знання України, 2007. – 24 с.
38. Ключові проблеми та перспективи розвитку культури в Україні. Аналітичний звіт – К. : Асоціація суспільного прогресу, 2002. – 200 с.
39. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу : [монографія]. / Р. Козеллек ; [пер. з нім.] – К. : Дух і літера, 2005. – 380 с.
40. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика / А. Колодій // Агора. – Випуск 4 : Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – К.: Стілос, 2006. – С. 34–52.
41. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / А. Колодій // Агора. – Випуск 3 : Україна – регіональний вимір. – Київ : Стілос, 2006. – С. 69–91.
42. Колодко Г. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Гжегож В. Колодко. – К. : Основні цінності, 2002. – 248 с. – (Серія : «Сучасна думка»).
43. Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р. – № 30 – Ст. 141.

44. Конституція України: затверджена Законом від 28 червня 1996 р. (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222– IV від 8 грудня 2004 р.) – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
45. Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури : затв. Постановою Кабінету Міністрів від 28 черв 1997 р. № 675. – Офіц. вид. – Урядовий кур'єр. – 1997. – 31 лип. – С. 9–10.
46. Корецька А. Соціальне середовище як об'єктивний чинник формування особистості в контексті державотворення / А. Корецька // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 66–71.
47. Кравченко П.А. Історична пам'ять як відтворення духовно-практичного досвіду / П. А. Кравченко // Філософські Перипетії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія: філософія. – Х., 2000. – № 486. – С. 133–138.
48. Кравченко П.А. Толерантність як принцип консолідації вітчизняного соціуму / П. А. Кравченко, М. Ю. Бабій // Філософські обрії. – К. ; Полтава, 2000. – № 3. – С. 89–103.
49. Кривчик Г. Національна консолідація як умова державотворення в Україні (частина II) / Г. Кривчик, В. Бараєв // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2006. – № 3. – С. 24 – 37.
50. Культура чи імітація культури?: Матеріали парламент. слухань на тему: «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» у Верховній Раді України, 20 квітня 2005 року / Верховна Рада України. Комітет з питань культури і духовності – К. : Парламентське вид-во, 2005. – 160 с.

51. Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры : [сборн. материалов] / составит. : Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – М. : «Издательство Либерия», 2002. – 240 с.
52. Купрій В. Бути філантропом престижно / В. Купрій // Урядовий кур'єр. – 2005. – 7 жовтня. – С. 6.
53. Кучмій О.П. Міжкультурне співробітництво як чинник зовнішньої та внутрішньої політики в умовах державотворчих зрушень / О.П. Кучмій; Київськ. нац. ун-т ім.Т.Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
54. Ленин В.И. Партийная организация и партийная литература /Ленин В.И. // Полн. собр. соч. – М.: Политиздат. – Т. 12. – С. 101.
55. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Вячеслав Липинський [ред. Я. Пеленський]. – К. : Київ-Філадельфія, 1995 – 470 с.
56. Лісничук О. В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. В. Лісничук. – К., 2000. – 200 с.
57. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? / В. Лісовий // Націоналізм: антологія. – 2-ге вид. [ред. Я. Пеленський]. – К. : Київ-Філадельфія, 1995 – 470 с.
58. Лосів І. Українська культура в умовах російської експансії (1994–2002 рр.) / І. Лосів // Визвольний шлях. – Кн. 2. – К. : Основи, 2003. – С. 3–10.
59. Лучшие меценаты Украины // Дело, 2009. – 14 декабря.
60. Малахов В. «Скромное обаяние расизма» и другие статьи / В. Малахов. – М. : Модест Колеров, Дом интеллектуальной книги, 2001. – 176 с.
61. Матарассо Ф. Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики / Франсуа Матарассо, Чарльз Лендрі [пер.

- С. Яринич, ред. О. Буценко]. – К. : «Демократія через культуру»; Британська рада, 2006 – 34 с.
62. Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї / Ф. Медвідь // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1999. – С. 91–94.
63. Мицик Л. М. Проблеми трансформації культурної сфери у посткомуністичній Україні / Л. М. Мицик // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 50–68.
64. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні : [монографія]/ Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
65. Нестерова Т.П. Культура в тоталітарному суспільстві. – Режим доступу до статті: www.history.kemsu.ru/SAPSIB/TEZIS/nester.
66. Нікітін В. Культурна політика в Україні: гуманіт. безпека, мова, освіта / В. Нікітін, М. Кузьменко, О. Кузьменко / Міжнародний центр перспективних досліджень – К. : Оптіма, 2007. – 88 с.
67. Орлова Э. Проблемы модернизации в России: культурные аспекты / Э. Орлова // Теоретические основания культурной политики. – М. : Российский институт культурологии, 1993. – С. 5–23.
68. Орлюк О. П. Управління інтелектуальною власністю / О. П. Орлюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності – 2009. – № 1. – С. 18–22.
69. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII : зі змінами і доповн. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
70. Пазенок В. Політична культура і демократія // Філософія політики. Хрестоматія. – Т.4. – К.: Знання України, 2003. – С. 421–423.

71. Паніна Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2005. – № 4. – С. 26-45.
72. Парсонс Т. Публічна політика. Вступ до теорії і практики аналізу політики / Т. Парсонс. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.
73. Паскуаль-і-Руїс Ж. Довідник з питань участі громадян у формуванні культурної політики європейських міст / Жорді Паскуаль-і-Руїс, Сан'їн Драгоєвич, Філіп Діташмайр ; [пер. з англ. О. Буценко]. – К. : Центр розвитку «Демократія через культуру»; «Оранта», 2007. – 121 с.
74. Патлах М. Національний інтерес як важлива детермінанта національного виміру суспільства / М. Патлах // Нова парадигма : Альманах наукових праць. – Запоріжжя, 2000. – Випуск 18. – С. 114–122.
75. Пелагеша Н.Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н.Є. Пелагеша // Стратегічні пріоритети, 2008. – № 3(8). – С. 60-67.
76. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 26-27 лютого 1998 року / Інститут соціальної та політичної психології АПН України / М.М. Слюсаревський (ред.кол.) – К. : Гнозис, 1998. – 224 с.
77. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / А. Портнов. – К. : НІСД, 2009. – 160 с.
78. Право інтелектуальної власності : [акад. курс] / О.П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; [ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцький]. – К. : Вид.Дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.

79. Работяжев Н.В. Политическая система тоталитаризма: структура и характерные особенности / Н.В. Работяжев // Вестник МГУ. Серия. 12: Политические науки. – 1998. – №1. – С. 3-23.
80. Ресурсная книга грантмейкинга (конкурсного распределения средств). – М., 2005. – 64 с.
81. Розумний М. Національна ідея та її самозаперечення / М. Розумний // Сучасність. – 1996. – № 3. – С. 58–63.
82. Рудич Ф. Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємовідносини / Ф. Рудич // Персонал. – Приложение №5 (10) «Украина в современном геополитическом пространстве». – 2000. – № 2 (56). – С. 7–14.
83. Скуратівський В. Гуманітарна політика в Україні : [навч. посіб]. / В. Скуратівський, В. Трошинський, С. Чукут. – К. : Міленіум, 2002. – 262 с.
84. Слободянюк Л. Цілісність свободи та відкритість можливостей / Л. Слободянюк // Вісник Львівського університету. – Серія : Філософські науки. – 2003. – Вип. 5. – С. 183–190.
85. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Ентоні Д. Сміт ; [пер. з англ.]. – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.
86. Солодовник В.В. Проблеми нормативного забезпечення фінансування культурно-мистецьких проєктів у формі грантів за рахунок державного бюджету / В.В. Солодовник // Всеукраїнська науково-практична конференція «Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії». Вибрані матеріали. Київ, 22-23 листопада 2007 року. – К., 2007.
87. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / Владимир Даль ; [Вступ. статьи А. М. Бабкина, В. П. Вомперского]. – Т.4. М. Изд. центр «Терра», 1998. – ХСVI, 699 с.

88. Тополева Е., Филлипс К. Как повысить престиж благотворительности? / Е. Тополева, К. Филлипс // VIII Региональная рабочая встреча по фандрайзингу. Москва, сентябрь 2000. – М., 2000. – 124 с.
89. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» №105/2007 від 12 лютого 2007 року – Офіц. вид. – Офіційний Вісник України. – 2007. – № 11 (від 23.02.2007). – С. 7. – Ст. 389.
90. Філософія : [Навч. посіб]. – 3-є вид., стер. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2003. – 457 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
91. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України. – Львів : Слово, 1991. – С. 59–77.
92. Хобта Л.Ю. Повернути українському меценатству й благодійництву цивілізаційні традиції / Ю. Хобта // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. – К., 2004. – С. 488–491.
93. Хор Е. Благотворительность как образ жизни / Е.Хор // Европа, 2004. – № 42, сентябрь.
94. Чередниченко А. Українське меценатство поступається спонсорству: Дещо про історію благодійництва та сучасну неспроможливість та безкорисливість / А. Чередниченко // Хрещатик. – 2003. – 14 травня. – С. 12.
95. Шаронин Ю.В. Психолого-педагогические основы формирования качеств творческой личности в системе непрерывного образования: Синергетический подход / Ю. В. Шаронин. – М. : МГИУ, 1998. – 321 с.
96. Шибанов Г. Історична пам'ять: розірваний ланцюг, який ми повинні надійно з'єднати / Г. Шибанов // День. – 2007. – № 156. – 15 вересня – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/188017>

97. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. [пер. з франц.ї Р. В. Мардер]. – Харків : Фоліо, 2007. – 223 с.
98. Шокало О. Український культурно-інформаційний продукт – важливий чинник самовідтворення і саморозвитку нації // Олександр Шокало // Мандрівець : всеукраїнський науковий журнал. – 2007. – № 6. – С. 89 – 92.
99. ЮНЕСКО. Культура. Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 124 с.
100. Якимович А. Культура утраченных различий, или об итогах XX столетия / А. Якимович // Знание – сила. – 1992. – Май-июль – № 5-7. – С. 120-129.
101. Dragojevic S. Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications / Sanjin Dragojevic // CULTURELINK. – 1999. – Vol. 10. – № 29. – 137 p.
102. Eisenstadt S. Comparative Civilizations and Multiple Modernities / S. Eisenstadt. – Leiden: Brill, 2004. – 572 p.
103. Hartley J. Multiculturalism / J. Hartley // Key Concepts in Communication and Cultural Studies [T. O'Sullivan, J. Hartley e.a. (eds)]. – London : Routledge, 1994. – 218 p.
104. Spohn W. Eisenstadt on Civilizations and Multiple Modernity / W. Spohn // European Journal of Social Theory. 2001; 4: P.501.
105. Stepan A. Ukraine: Improbable Democratic «Nation—State» But Possible Democratic «State – Nation» / Alfred Stepan // Post-soviet Affairs. – 2005. – Vol. 24. – Oct-Dec – № 1. – P. 279–308.
106. Therborn G. Entangled modernities // European Journal of Social Theory. 2003. – 6(3): 293–305.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ВИЗНАЧЕНЬ

АБСОЛЮТИЗМ (франц. absolutisme, від лат. absolutus – безумовний, необмежений) – абсолютна самодержавна влада, деспотична форма державного правління, яка ґрунтується на сваволі правителя і за якої досягається надзвичайний ступінь централізації державної влади.

АВТАРКІЯ (з грец. – самовдоволення) – політика й ідеологія, спрямовані на відокремлення економіки однієї держави чи групи держав від економіки інших країн, що має на меті створення замкнутої системи господарювання, зорієнтованої на самозабезпечення. Автократія виражається у вживанні різноманітних заходів щодо обмеження проникнення зарубіжних товарів та іноземного капіталу, створення пільгових умов для розвитку виробництва всередині замкнутої системи.

АВТОКРАТІЯ (з грец. – самодержавність, самовладдя) – система управління суспільством, державою, за якої одній особі належить виключна і необмежена верховна влада. Типовими ознаками автократичного правління є одноосібність владної особи (монарх, цар, феодалний князь), система успадкування влади, особливий характер її легітимності.

АВТОРИТАРИЗМ (від лат. autoritas – влада, вплив) – політична концепція і політична практика, в основу яких покладено зосередження монопольної чи значної більшості влади в руках однієї особи чи групи осіб, а також його виправдання; політичний режим, встановлений або нав'язаний такою формою влади, який занижує або виключає роль представницьких інститутів влади.

АГІТАЦІЯ (від лат. agitatio – приведення в дію, спонукання) – поширення політичних ідей і гасел з метою впливу на суспільну свідомість і настрої народних мас, спонукання їх до цілеспрямованої

активності, політичних дій; один із найпоширеніших засобів політичної боротьби.

«АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС» – евфемізм, який вживається для позначення політичної практики, коли відповідальні працівники установ державної влади використовують своє службове становище, аби впливати на людей, перебіг політичних, економічних, культурних та інших подій, що перебувають поза межами їхнього підпорядкування, повноважень і компетенції.

АДОРНО Теодор (1903-1969) – німецький філософ, соціолог. Представник франкфуртської школи. Виступав з критикою культури і суспільства, а також ідеями «негативної діалектики». Особливе значення для дослідження сучасної культури має введення Адорно і Хоркхаймером у 1940 р. терміну «культурна індустрія», який багато в чому пояснює взаємовідносини Франкфуртської школи з марксизмом: з одного боку, вони заглиблюються у вчення Маркса, а з іншого – розширюють його положення, застосовуючи теорію капіталістичного виробництва в культурі.

АККУЛЬТУРАЦІЯ (з англ. acculturation – неологізм, з лат. cultura – обробіток) – означення одночасно процесу і результату взаємного впливу різних культур, при якому всі або частина представників однієї культури (реципієнти) переймають норми, цінності і традиції тощо від представників іншої культури (донори). Аккультурація застосовується до національних меншин, наприклад, афро-американці змушені пристосовуватися до цінностей, не схожої на їх власну, домінуючої англосаксонської культури.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 1991 – політико-правовий документ, прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Був спрямований на здійснення Декларації про державний суверенітет України. Автори Акта виходили із права на самовизначення народів, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Акт продовжив тисячолітню традицію державотворення в Україні. Прийняття його було прискорено небезпекою, яка нависла над Україною у зв'язку зі спробою дер-

жавного перевороту в СРСР у серпні 1991р. Цим історичним Актом парламент УРСР проголосив незалежність України і створення самостійної Української держави. З прийняттям Акта на території України набули чинності виключно Конституція України і закони України.

АЛМОНД Гебріел (нар. 1911) – американський соціолог і політолог, автор праць із проблем зовнішньої політики, порівняльної політології, теорії модернізації, методології політичної науки та політичної культури. Міжнародне визнання здобув у 60-х рр. XX ст. як один із засновників політичної культурології. Брав участь у створенні концепції громадянської культури. Розробляючи типологію політичних систем, Алмонд створив концепцію політичної культури.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – віра, що людські потреби та інтереси мають в основі моральне і філософське значення; антонім екоцентризму.

БЖЕЗІНСЬКИЙ Збігнєв (нар. 1928) – американський державний та політичний діяч. Вивчаючи проблеми тоталітаризму, охарактеризував тоталітарну систему як високоцентралізоване керівництво елітного руху, що керує в атмосфері примусової одноголосності всього населення всім суспільством.

БЮРОКРАТІЯ (франц. *bureaucratie* – панування канцелярії) – специфічна форма соціальних організацій та відносин у суспільстві (політичних, економічних, ідеологічних тощо), в яких центри виконавчої влади – привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі.

ВИБОРИ – процедура безпосереднього обрання або висунення певних осіб шляхом відкритого чи закритого (таємного) голосування для виконання громадських функцій; один із способів інституювання державної влади; найпоширеніший механізм створення органів та інститутів влади.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – одна з трьох гілок державної влади, що організовує і спрямовує внутрішню і зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини.

ВІДКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО – спільність людей, яка видозмінюється активним втручанням у соціальний порядок і свідомим намаганням реалізувати особисті та групові інтереси, базувати свої рішення на можливостях власного самовизначення; теоретико-світоглядне розуміння традиції, що визнає цінність особистості, її суверенність, обґрунтовує людське буття як вищу і вирішальну основу існування вселюдського, всезагального.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА – комплекс заходів, що охоплює напрями економічної, національної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної, примусової тощо діяльності держави, її структур та інститутів, зорієнтованих на погодження інтересів різних верств населення.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА – один з проявів масової суспільно-політичної свідомості, яка відображає ставлення народу чи певної його частини до влади.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ (від франц. controle – перевірка) – механізм саморегуляції в соціальних системах (групах, колективах, організаціях, суспільстві в цілому), що здійснюється за допомогою нормативного (морального, правового, адміністративного і т. ін.) регулювання поведінки людей.

ГРОМАДСЬКІСТЬ – соціально активна частина суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни. Для громадськості характерні: потреба у спілкуванні; орієнтація на колективну діяльність: пріоритет громадських інтересів перед індивідуальними, активне вираження своєї суспільної позиції тощо.

ГРОМАДЯНИН (з лат. civis) – соціальний тип особи, який характеризується наявністю таких суспільно значущих якостей, як законслухняність, уміння поєднувати власні і суспільні (державні) інтереси, почуття обов'язку щодо Батьківщини (патріотизм).

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних властивостей та культурних і моральних якостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради

спільного блага. Становлення Громадянського суспільства є постійним процесом удосконалення громадянина, суспільства, влади, політики, права, який охоплює всі без винятку сфери життєдіяльності.

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА І СВОБОДИ – основа конституційно-правового статусу громадянина певної держави, яка визначає можливості його участі в політичному, соціальному і культурному житті суспільства.

ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. (1866-1934) – український мислитель і політ. діяч, творець новітньої схеми політології, історії України, кількох конституційних проектів, автор майже 1800 публікацій. Під впливом М. Максимовича, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича та деяких інших українських діячів Грушевський завершив концептуальне обґрунтування політичної історії українства. До підвалин української політичної історії вчений поклав паростки державності, права та культури народу і зробив висновок, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожен з них має своє власне коріння. Український історико-політичний процес у творах Грушевського значно збагачується історією державотворення, історією права, судочинства, культури, освіти, релігії тощо. Політична ідеологія Грушевського не обмежувалась політичною історією. Йому належить, також, значний внесок у концептуальне збагачення таких категорій, як політична теорія, політичний процес, політичні інститути, політична культура тощо.

ГУМАНІЗМ (лат. *humanus* – людський, людяний) – філософський підхід, що в теоретико-світоглядний спосіб поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ – один з найважливіших державних актів у сфері міжнародних відносин, прийнятий Верховною Радою України 1.11.1991 після проголошення суверенітету та незалежності України. Прийняття Декларації прав національностей України безпосередньо пов'язувалося з потребою забезпечення втілення в життя Загальної Декларації

прав людини та ратифікованих Україною міжнародних пактів про права та свободи особистості з утвердженням у незалежній демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп, що проживають в Україні. Нагальна потреба в Декларації прав національностей України пов'язана також з тим, що на території України проживають громадяни близько 130 національностей, які разом з українцями становлять народ України.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ (прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р.) – політико-правовий документ, яким проголошено державний суверенітет України, самостійність, повноту і неподільність влади в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Складається із преамбули, 10 розділів і заключної частини. Згідно з Декларацією Україна як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення. Єдиним джерелом державної влади в Україні є народ України. Народ України – це її громадяни всіх національностей. Державна влада здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

ДЕМОКРАТІЯ – влада народу, народовладдя, що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм, ґрунтується на прагненні забезпечити справедливість, рівність і добробут усіх при розв'язанні проблем і питань суспільного врядування.

ДЕРЖАВА – 1) Сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної у межах даної території влади. У цьому розумінні термін «держава» є тотожним поняттям «країна», «основний суб'єкт міжнародного права». 2) Організація політ. влади, головний політичний інститут, система суспільства, яка спрямовує і організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ – вищі відзнаки держави: закріплені в законодавстві країни офіційні знаки (зображення, предмети), музичні твори, які в короткій формі передають одну або кілька ідей політичного чи історичного характеру та символізують суверенітет держави. В Україні відповідно до ст. 20 Конституції державними символами є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України.

ДИКТАТУРА (від лат. *dictature*) – нічим не обмежена влада особи, класу чи інших соціальних груп у державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим; тимчасовий авторитарний режим (у класичному давньоримському розумінні), який вводиться на строк дії надзвичайних обставин для прийняття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану.

ДІАСПОРА (грец. – розсіяння, розпорошення) – частина етнічної спільноти, що перебуває за межами кордонів країни, народжена внаслідок їх вигнання завойовниками або загрози геноциду, політичних і соціально-економічних чинників, природно-кліматичних катаклізмів.

ДРАГОМАНОВ М.П. (1841-1895) – український політичний мислитель і громадський діяч, основоположник політичної науки в Україні, вітчизняного конституціоналізму, зачинатель українського соціалістичного руху. Прагнув до поєднання лібералізму, демократії, народних і національних ідей, проголошуючи первинність людини, її прав і свобод над державою і суспільством. Саме людина для мислителя – основа соціального устрою, найвища цінність, гарантіями прав якої може бути лише вільна самоврядна асоціація (громада).

ДУХОВНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – вторинна категорія політики, що систематизує процес аксіологічної оцінки політичного життя. Духовність політична формально утворюється та піддається постійній кореляції під час входження людини в політичну сферу. Духовність політична розвивається в процесі сприйняття індивідумом політики.

ЕЛІТА ПОЛІТИЧНА (від франц. *élite* – краще, добірне, вибране) – меншість суспільства, яка становить досить самостійну, вищу, відносно привілейовану групу. Наділена особливими психологічними, соціальними

і політичними якостями, бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

ЕМІГРАЦІЯ (лат. *emigratio* – виселення) – 1) Вимушене або добровільне переміщення людей з країни постійного проживання в інші країни, зумовлене причинами політичного, економічного, військового, етнічного, культурного і релігійного характеру. 2) Сукупність осіб, що переселилися з однієї країни до іншої. Еміграція може мати значний вплив на чисельність і структуру населення відповідних країн.

ЕТАТИЗМ (від франц. *Etat* – держава) – необхідність і виправдання активного втручання держави в економічне, політичне, соціальне і духовне життя суспільства, виходячи з ідентифікації держави як всезагальної цінності, вищого результату і мети суспільного розвитку; активна участь держави в житті суспільства.

ЕТНОКРАТІЯ (від «етнос» – народ, «кратія» – сила, влада) – термін, що вживається в етнополітології для визначення монопольної влади одного етносу в державі. Етнократія, як правило, була поширена в минулому, коли війни між племенами, народами фактично були політикою, що здійснювалась за допомогою певних методів, а саме: дипломатію і переговори заступали зброя, сила, насильство. Переможець встановлював владу від імені народу, що переміг. Це була давня і найпоширеніша форма Етнократії.

ЕТНОКУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА – напрям діяльності держави, невід'ємна складова частина державної культурної політики. В Україні Етнокультурна політика спрямована на відродження і розвиток культури усіх етнокомпонентів українського соціуму (етнічних українців та національних меншин).

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ» – основний правовий документ, що визначає право громадян України на свободу совісті, правові гарантії і можливості його реалізації, а також регулює в Україні відносини держави і релігійних об'єднань. Цей закон, прийнятий Верховною Радою України 23 квіт-

ня 1991 р., визначив обов'язки держави щодо релігійних організацій і останніх – перед державою і суспільством.

ЗАКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, в основі якого є не буття людини як найбільшої цінності, а організоване пригнічення її життєдіяльності і природності, знеособлення й збайдужіння особистості. Показовим для закритого суспільства є: антигуманізм, автаркія, віра в існування магічних табу, культивування племінного духу; тотальність, яка ігнорує особу, робить її рабом колективу.

ІДЕОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА (з грец. поняття, вчення) – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ – 1) правове і організаційне закріплення форм поведінки, відносин, які сформувалися в суспільстві; 2) формування соціальних інститутів; 3) упорядкування, закріплення соціальної взаємодії на основі формалізованих правил, законів, звичаїв, ритуалів; 4) закріплення практики чи галузі суспільних відносин у вигляді закону чи соціальної норми.

ІНСТИТУЦІЯ – установа, звичай, порядок, прийняті в суспільстві.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство постіндустріального типу з характерно вираженою роллю в його функціонуванні інформації, інформаційних структур і технологій управлінських механізмів.

КОМУНІЗМ (від лат. communis – спільний, загальний) – політична ідеологія, що припускає устрій суспільства на основі принципів колективізму, соціальної рівності та соціальної справедливості.

КОНСТИТУЦІЯ (від лат. constitutio – організація, устрій, настанова) – основний закон держави, акт найвищої юридичної сили, який закріплює суспільний і державний устрій держави, основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, символіку держави тощо. Конституція – це закон, який розв'язує засадові

питання державного життя, закладає правові підвалини суспільного буття і має найвищу юридичну силу в країні.

Наявність власної Конституції є однією із суттєвих ознак суверенності будь-якої держави. Основний закон держави – це зібрання правових норм, покликаних принципово, без ідеологічних та кон'юнктурних упередженостей регулювати відносини людей між собою, із суспільством, з державою. Конституційні норми є юридично незаперечними і захищаються державою, аж поки їх не буде змінено або скасовано у встановленому порядку.

КУЛЬТУРА ВЛАДИ – форма соціальних відносин, що характеризується здатністю впливати на характер і напрямки діяльності та поведінку людей, соціальних груп і класів за допомогою таких економічних, ідеологічних та організаційно-правових механізмів, які полягають в обмеженні примусу і переході до застосування в управлінні переконання, впливу та контролю за допомогою авторитету і традицій.

КУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ – галузь антропології, що базується на порівняльному вивченні різних культур, застосовуючи методи і поняття археології, етнології, етнографії, фольклору, лінгвістики та соціології. Однозначної думки про те, чи є культурна антропологія самостійною наукою, в зарубіжній і вітчизняній літературі не існує. Американські вчені вважають, що культурна антропологія має дві сторони: етнографічну (заснована на польових дослідженнях) і етнологічну (заснована на порівняннях).

КУЛЬТУРНА ЕКСПАНСІЯ (з лат. expansio – розповсюдження) – розширення сфери впливу домінуючої (національної) культури за первинні межі або державні межі.

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА – політика держави, політичних партій, громадських об'єднань і рухів у сфері науки, освіти, літератури і мистецтва, діяльності культурно-освітніх і релігійних установ, засобів масової інформації, організації дозвілля тощо. Культурна політика за своїм змістом і спрямованістю відображає, насамперед, інтереси держави, нації, панівних соціальних груп. Вона покликана задовольняти культурні потреби широких мас населення, сприяти культурно-

му прогресу. У демократичному суспільстві забезпечуються свобода культурної та наукової творчості, широкий доступ населення, незалежно від соціального походження і стану, національності, рівня матеріального достатку тощо, до освіти і культурних здобутків, інформації. Цьому сприяє розвинена система безкоштовної освіти (всіх рівнів або обов'язкового мінімуму), доступність театрів, музеїв, бібліотек тощо.

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА – надбання матеріальної і духовної культури, створені попередніми поколіннями, що витримали випробування часом, і передаються наступним поколінням як щось цінне і важливе. Не все з того, що створене руками і розумом людини, може бути культурною спадщиною.

КУЛЬТУРНА СТРАТИФІКАЦІЯ – ієрархічно виражені відмінності людей, що належать до однієї домінуючої культури, але відрізняються мовними характеристиками, способом життя, дозвілєвими і культурними перевагами. Культурологи, зокрема, П. Вест, визначають наступні типи Культурної стратифікації і статусних переваг: 1) статусна дифузія – форми дозвілля і споживання з однієї страти, як правило, вищої, переймаються іншими, щоб підвищити свій власний статус; 2) статусне віддалення – відмова вищих страт від тих символів, які належали виключно їм, тому що тепер ними користуються всі; 3) статусне роз'єднання – розрив тісного зв'язку між соціальним становищем індивіда (статусом) і формою проведення дозвілля; 4) міжстатусні групові бар'єри – тиск групи на своїх членів з метою не проникнення своїх символів і цінностей в інші групи і інших цінностей у свою групу.

КУЛЬТУРНА ТРАНСМІСІЯ – процес, завдяки якому культура передається від попередніх поколінь до наступних через навчання. На базі культурної трансмісії формується таке явище, як спадковість культури, її безперервність у часі.

КУЛЬТУРНЕ ВИРОБНИЦТВО (cultural production) – 1) створення нових ідей, символів, цінностей та інших культурних артефактів, а також формування масової свідомості. Культурне виробництво

допускає, що суб'єктом культурної творчості виступає не стільки індивід, як вважалося раніше, скільки суспільство в цілому. Це означає, що сам процес створення, розповсюдження і сприйняття культурних цінностей і артефактів повинен носити інституційний характер, бути регульованим з боку держави.

КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ – сукупність знань, практичних навичок (кваліфікації), ціннісних і символічних систем, а також культурних практик, якими володіє індивідуальна соціальна група або суспільство в цілому, і якими вони можуть скористатися як своєрідними інвестиціями для свого власного розвитку. Культурний капітал необхідний індивіду, коли він влаштовується на роботу, будує свою кар'єру, коли оцінюються його здібності, тощо. Культурний капітал набувається в процесі соціалізації та аккультурації.

КУЛЬТУРНІ ІННОВАЦІЇ – новоутворення (культурна новина), винахід або відкриття культурних артефактів: наукових теорій, техніки і технологій, створення нової системи цінностей тощо.

КУЛЬТУРНІ ІНСТИТУТИ – 1) установи і організації, які створюють, оберігають, поширюють та розповсюджують твори художньої культури, а також, які спонсорують культурні цінності населення. Зокрема, це академії наук, школи, ВНЗ, міністерства культури й освіти, галереї, бібліотеки, навчально-виховні комплекси тощо.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ – одна з форм національного самоуправління; теорія і програма розвитку національної культури в багатонаціональному суспільстві. Теорія Культурно-національної автономії була створена на початку XX ст. діячами австрійської соціал-демократії як складова частина австромарксизму, що запропонувала вирішити національні питання в умовах австро-угорської держави через утворення національного самоврядування, обмеженого питаннями культури, школи, мови.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ – новітня галузь політології, що почала формуватися у другій половині XX ст., коли виявилася евристична обмеженість її традиційної методології. Вона поєднала звичні для політології підходи (наприклад, інституційний) з колись не притаманними

їй методами дослідження політики, що були запозичені з інших гуманітарних наук (культурології, соціології, психології тощо). Дослідження формальних елементів політичної системи конкретної країни тут тісно пов'язані з вивченням способу життя, психології, релігійних традицій її народу. Фундатором Культурології політики є відомий американський політолог Г. Алмонд, який у 1956 р. надрукував статтю «Порівняльні політичні системи». Класичною стала його спільна праця із С. Вербою «Громадянська культура» (1963). Подальшому розвитку Культурології політики сприяли дослідження Л. Пая та Д. Майзеля.

ЛЕГІТИМНІСТЬ (від лат. *legitimus* – законний, правомірний, належний, справедливий) – здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

ЛИПИНСЬКИЙ В.К. (1882–1931) – український історик і політолог. У своїх працях сформулював політичну доктрину української монархічної державності, суть якої полягає в наступному: 1) політичним ідеалом для України є спадкова монархія на чолі з гетьманом, в якому втілюється українська національна ідея – початки української державності Липинський вбачав у свідомій діяльності Б. Хмельницького; 2) республікансько-парламентська демократія є непридатною для України; серед трьох методів завоювання влади, які передбачають три політичні режими – демократичний, охлократичний і класократичний, – найпридатнішим є класократія – режим влади, який реалізується активною меншістю – аристократією.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від лат. *liberalis* – вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, приватної власності, вільного підприємництва і демократичних свобод. Термін «лібералізм» увійшов до широкого вжитку в першій половині XIX ст., коли в ряді країн Західної Європи виникли політичні партії «лібералів».

ЛЮДИНА – найвищий ступінь живих організмів на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури. Людина – біосоціальна

істота, вона є живою системою, що органічно поєднує фізичне та духовне, природне та соціальне, успадковане та набуте у ході життєвої практики.

МАОСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР 1992 р. – міжнародно-правовий документ про утворення міжнародного політико-економічного об'єднання європейських держав – Європейського Союзу (ЄС). Підписаний 7 лютого 1992 р. державами-членами Європейських співтовариств (Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція) у м. Маастрихті (Нідерланди). Набув чинності 1 листопада 1993 р.

МЕРИТОКРАТІЯ (від лат. *meritus* – гідний і грец. *хростос* – влада; влада найбільш обдарованих) – одна з елітарних концепцій у західній політичній науці, в основу якої покладено принцип індивідуальних заслуг у здійсненні політичної влади і соціального управління.

МЕЦЕНАТ (Maecenas; між 74 і 64 рр. до н. е.) – в Др. Римі – радник імператора Октавіана Августа, виконавець його дипломатичних, політичних, а також приватних доручень. Його покровительство поетам зробило ім'я Меценат загальноновизнаним.

МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ у широкому розумінні – взаємодія етносів, етнічних груп у різних сферах (політиці, культурі, економіці тощо); у вузькому – міжособові відносини людей різних національностей, що відбуваються як на офіційному, так і на неформальному рівнях.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНИ ПРАВА 1966 (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) – основоположний міжнародно-правовий документ у галузі міжнародного захисту економічних, соціальних і культурних прав та основних свобод людини. Прийнятий ГА ООН 16 грудня 1966 р. Набув чинності 3 січня 1976 р. Ратифікований Україною у 1973 р. Складається з преамбули і 31 статті.

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – політико-правовий інститут, в межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях через самоорганізацію місцевих жителів за згодою і при підтримці держави.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ – схвалення общинних розбіжностей (зазвичай пов'язаних з расою, етнічністю, релігією чи мовою), оснований на вірі, що різні культурні групи повинні поважатися і визнаватися.

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА МОДЕЛЬ – стратегія в культурній політиці розвинених індустріальних країн, що базується на пошані до культури національних меншин, наданню рівних умов для розвитку домінуючої та інших культур, для вільного і безперешкодного оволодіння офіційною та іноземними мовами. За такої стратегії уряд виділяє значні кошти для розвитку місцевих етнічних центрів, культурних пам'яток, будівництва шкіл і підготовки педагогічних кадрів для навчання молоді рідною мовою. Мультикультурна модель зорієнтована на збереження і розвиток культурної самобутності національних меншин і етносів, дослідження малих культур, публікацію книг рідними мовами і діалектах. Мультикультурна модель заохочує міжнаціональні контакти і виховує пошану до цінностей іншої культури.

НАДНАЦІОНАЛІЗМ – можливість органів, що мають транснаціональну чи глобальну юрисдикцію, нав'язувати свою волю державам-націям.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – політичний проект майбутнього нації, імператив її свідомості й чину, смисложиттєвий чинник національного розвитку; певний комплекс вірувань, національне світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації, людини – державотворця і співгромадянина; система ціннісних орієнтацій, що полягає в урахуванні інтересів усіх верств суспільства, усіх народів; форма держ. самоусвідомлення народу, показник того, як народ розуміє себе, своє місце і роль у світі.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ – політика, спрямована на розв'язання комплексу проблем і суперечностей, що об'єктивно виникають у сфері міжнаціональних відносин, на створення сприятливих умов для розвитку українського етносу та національних меншин. Відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України, Закону України «Про національні меншини в Україні», загально визнаних

міжнародних принципів і норм щодо прав людини, міжнародних зобов'язань України стосовно національних меншин. Основними напрямками державної політики у сфері міжнаціональних відносин є: забезпечення рівних конституційних прав і свобод усіх громадян незалежно від раси, національності, етнічного походження.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість є основою, ядром національної свідомості, її активним началом, вона характеризує національну свідомість в актуальній даності суб'єкта, який є її носієм.

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, що відображають особливості життєдіяльності націй і народностей. Включає в себе цінності як внутрішньонаціональних, так і міжнаціональних відносин.

НАЦІОНАЛЬНИЙ РЕЖИМ – принцип міжнародних відносин, який передбачає договірне зобов'язання з установлення для іноземних фізичних і юридичних осіб такого самого правового режиму, яким користуються фізичні та юридичні особи даної країни. Іноді цей принцип називають принципом паритету. Національний режим стосується, насамперед, сфери зовнішньоекономічних відносин, інвестиційної діяльності, судового захисту тощо.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР – сукупність найстійкіших, основних для даної національної спільноти особливостей сприйняття навколишнього світу, форм і реакцій на нього. Національний характер становить, передусім, певну сукупність емоційно-чуттєвих проявів, – емоцій, відчуттів та настроїв, тобто способів емоційно-чуттєвого освоєння світу з притаманною їм швидкістю та інтенсивністю реакції на певні події.

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРНА АВТОНОМІЯ – форма самоорганізації етнічних груп для збереження та розвитку самобутності їх культури й забезпечення відповідних прав. На відміну від національно-територіальної автономії, Національно-культурна автономія встановлюється не на певній території компактного проживання етнічної групи, а як екстериторіальна форма, пов'язана з дисперсним розселенням етнічного масиву. Національно-культурна автономія реалізується через такі організаційні форми, як етнокультурні товариства, центри, земляцтва, громадські ради та об'єднання.

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН – добровільне громадське формування, утворене на основі єдності інтересів з метою спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Об'єднанням громадян є: політичні партії, громадські організації, у тому числі професійні спілки, релігійні, кооперативні організації.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) – найбільша і найважливіша міжнародна організація, створена 1945 р. на конференції в Сан-Франциско державами антифашистської коаліції внаслідок розгрому сил агресії та фашизму в Другій світовій війні. Статут ООН набув чинності 24 жовтня 1945 р. і був підписаний 51 країною, в тому числі й Україною як однією з держав-засновниць ООН. Вона була створена для підтримки та зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх стосунків між державами, здійснення міжнародного співробітництва в економічній, соціальній, культурній та в інших сферах, а також для захисту прав людини.

ОСНОВНИЙ ЗАКОН – термін, що застосовується для позначення конституції як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили. В цьому значенні терміни «основний закон» і «конституція» є синонімами. Саме тому в деяких випадках використовується подвійна назва конституції – Конституція (Основний Закон) Української РСР (1937 і 1978 рр.). Чинна конституція ФРН (1949) має назву «основний закон». Термін є і в тексті конституції Швеції та конституціях ряду пост-соціалістичних країн. В одних випадках це зроблено у преамбулі конституції (Білорусь, Польща, Туркменія), в інших – в її

основному тексті (Грузія, Угорщина). В конституції Молдови її визначено як «найвищий закон суспільства і держави»), а Болгарії – як «верховний закон» країни. Чинну Конституцію України в її преамбулі названо «Основним Законом».

ОСНОВНІ ПРАВА НАЦІЇ (НАРОДУ) – права кожної нації (народу), необхідні для нормального її (його) існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними й рівними для всіх націй (народів).

ПАБЛІК РІЛЕЙШНЗ (англ. publik relations – зв'язки з громадськістю) – діяльність, що спрямовується на досягнення взаєморозуміння між організаціями (урядовими структурами, підприємницькими фірмами та асоціаціями, політичними партіями, громадськими об'єднаннями, добродійними товариствами, університетами тощо) та громадськістю.

ПАРЕТО Вільфредо (1848-1923) – італійський соціолог, економіст, політичний, мислитель, один з фундаторів теорії еліт. Автор багатьох праць та підручників з політекономії і соціології. У своїй творчій діяльності пройшов певну еволюцію. Захоплюючись спочатку доктриною лібералізму, вимагав свободи торгівлі і невтручання держави у приватні справи, потім розчарувався у лібералізмі і дійшов висновку, що суспільство прямує до стадії криз і його може врятувати лише авторитаризм, насильницьке нав'язування нового порядку. Згодом сформулював власну соціологічну систему, яка розглядала суспільство, взяте в цілому, як певну систему. Основну увагу Парето зосередив на вивченні рушійних сил соціальної системи. Ними, вважав він, є людські почуття, які й приводять у рух суспільні системи.

ПАРТИКУЛЯРИЗМ – віра, що історичні, культурні та інші розбіжності між народами і суспільствами більш значущі, ніж те, що в них є схожим.

ПАТЕРНАЛІЗМ (від лат. paternus – батьківський) – ідеологія і практика управління людьми, особлива форма здійснення влади, за

якої її суб'єкт ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який «по-батьківськи» піклується про своїх підлеглих, а ті, в свою чергу, зобов'язані відповідати «синівською» відданістю і слухняністю.

ПАТРІОТИЗМ (від грец. патріс – батьківщина, вітчизна) – любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяти її успіхам у сферах внутрішнього життя і на міжнародній арені. Патріотизм – явище соціально-історичне. У різні епохи воно має різний соціальний і класовий зміст. У реальних соціально-історичних умовах кожний клас виражає своє ставлення до Вітчизни через свої специфічні інтереси. У патріотизмі поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів.

ПЛЮРАЛІЗМ – віра в різноманітність вибору чи теорія, що політична влада є чи повинна бути широко та рівномірно розподілена.

ПОЛІТИКА (з грец. держава і суспільні справи) – організована, регулятивна і контролююча сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб. Політика є результатом спілкування, взаємодії людей, вирішення ними спільних справ, визначення позиції стосовно центрів влади. Конкретними виявами її можуть бути явища узгодженості, підпорядкування, панування, конфлікту, боротьби між окремими людьми, соціальними групами і державами. Політика є синонімом інших політичних явищ, насамперед влади, панування, держави, які утворюють єдиний змістовно-термінологічний ряд, мають приблизно однакові джерела, ресурси, потенціали, засоби, символіку і можуть використовуватись як аналоги при дослідженні складних суспільних явищ.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА (від лат. cultura – вирощування; виховання, освіта; розвиток) – частина загальної культури, що формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями,

класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здатностей як суб'єктів політичного життя.

ПОППЕР Карл Раймунд (1902-1994) – англ. соціальний філософ і політолог, мислитель австрійського походження. Поппер розвивав уявлення про науку та суспільство як еволюціонуючі системи. Прогрес у науці відбувається, за Поппером, внаслідок перевірки теорій, коли хибні ідеї відкидаються. Аналогічний підхід він застосував у своїй критиці соціальної філософії Платона, Гегеля і Маркса. Поппер протиставляв «наївний раціоналізм» тих, хто прагнув будувати суспільство за власними планами, і «критичний раціоналізм» лібералів з їхньою вірою в те, що суспільство володіє механізмом, який дозволяє йому пристосовуватись до певних умов. Поппер виходив з реального протистояння у наш час «відкритого» і «закритого» суспільства, стверджуючи, що західні країни в основному завершили перехід до відкритого суспільства, тоді як соціалістичні країни залишилися в межах закритого суспільства. Поппер визначає «закрите» суспільство як таке, в якому держава бере на себе функції регулювання майже всього життя громадян. Це суспільство «замінює особисту відповідальність на родове табу і тоталітарну безвідповідальність індивіда».

ПОСТТОТАЛІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство перехідного типу, яке спонтанно переборює обмеження конкретної тоталітарної системи під впливом факторів ендогенного та екзогенного походження і прямує від тоталітарного до природно-історичного стану. Не всі країни, що здійснювали зазначений перехід у певний період своєї історії, можуть бути охарактеризовані як посттоталітарні. Так, крах фашизму в Італії і нацизму в Німеччині не призвів до виникнення в них посттоталітарного синдрому в основному завдяки рішучим і цілеспрямованим заходам окупаційних режимів західних демократій, що були встановлені в цих країнах.

ПРАВА ЛЮДИНИ – невід'ємні та обов'язкові для дотримання всіма громадянами політичні, економічні, соціальні, культурні та

інші можливості життєдіяльності, надані людині природою, без яких вона не може повноцінно існувати як людська істота. Права людини – це певний стандарт у стосунках індивідів між собою та із владою. Права однієї людини є межею свободи іншої. Так само вони є межею втручання держави у життя особи, способом обмеження, поділу, демократизації влади. Сучасним формулюванням сукупності цих прав і свобод є Загальна декларація прав людини 1948 р.

У сучасному світі заведено розрізняти права і свободи громадянина та права людини як права державні та права недержавні. Особливістю останніх вважається те, що вони не мають позитивного, волевстановленого, навмисного характеру, а впливають із самої суспільної суті, є приписом, наданим людям із позадержавних, позаюридичних сфер. Залежно від того, наскільки встановлені державою норми, права і свободи кореспондують з природними правами людини, визначають міру демократичності і справедливості існуючого ладу.

ПРАВЛЯЧІ СИЛИ – частина спектру політичних сил, яка, посідаючи панівне становище в структурі влади, здійснює політичне управління суспільними справами. Докорінний інтерес правлячих сил стає пріоритетним серед інтересів різних сил суспільства, тобто організація, функціонування і розвиток суспільства відбуваються відповідно до цього інтересу.

Погодження інтересів правлячих сил з іншими інтересами в суспільстві – процес складний і здійснюється по-різному в тоталітарних і демократичних політичних устроях, але завжди інтерес правлячих сил видається за загальний народний інтерес. Провідна роль держави в житті політичного суспільства визначає і провідну роль самих Правлячих сил.

ПРАВО – система встановлених або санкціонованих державою регулюючих суспільних відносин, загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується шляхом як переконання, так і державного примусу.

Історія розвитку права тісно пов'язана з виникненням і розвитком держави. У родовому суспільстві взаємини людей регулювалися головним чином на основі звичаїв. З появою держави з'явилася необхідність у державно-владному регулюванні суспільних відносин за допомогою права. Спочатку роль державної влади переважно зводилася до санкціонування звичаїв (звичаєве право), надання загального обов'язкового характеру певним релігійним нормам тощо. Але поступово правотворча діяльність стає монополією держави в особі її спеціальних законодавчих органів та судів (прецедентне право). Держава відіграє особливу конститутивну роль щодо права, бо тільки вона здатна забезпечити загальнообов'язковість соціальних норм у масштабах усього суспільства. Саме у цьому полягає головна відмінність права від норм моралі та інших неправових норм.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ – обмеження на імпорт, такі, як квоти та тарифи, створені для захисту вітчизняних виробників від іноземних конкурентів.

РАДА ЄВРОПИ – міжурядова організація, метою якої є розвиток співробітництва держав-учасниць на базі спільних принципів та ідеалів, а також сприяння їх економічному і соціальному прогресу. Утворена 5 травня 1949 р. шляхом підписання представниками урядів 10 західно-європейських держав (Бельгії, Великої Британії, Данії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Франції та Швеції) Лондонського договору про утворення РЄ та Статуту РЄ. Україна є членом Ради Європи з 9 листопада 1995 р.

РЕВОЛЮЦІЯ (з лат. *revolutio* – поворот, переворот) – корінні, глибокі якісні зміни в розвитку певних явищ природи, суспільства, засобів виробництва, різних галузей знань. Революції виникають і здійснюються як результат накопичення суперечностей у процесі еволюційного розвитку, що розв'язуються переворотом, стрибком, різкими змінами. Революції розрізняються насамперед за типом соціальної або іншої матерії, яка змінюється в результаті революції, а також за її рушійними силами, цілями і завданнями.

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – організації, утворені з метою задоволення релігійних потреб громадян задля сповідуння і поширювання віри. Діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персони згідно зі своїми статутами (положеннями). В Україні порядок утворення Релігійних організацій, їхні права та обов'язки регулюються Законом «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991). Релігійними організаціями є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади.

САКРАЛІЗАЦІЯ (від лат. sacer – священний) – наділення людей, інших істот, предметів матеріального світу, явищ природи та суспільного життя надприродними, священними (іноді навіть містичними) ознаками і властивостями. Сакралізація політична означає релігійне тлумачення явищ політичного життя та причинно-наслідкових зв'язків між ними, діяльності політичних лідерів, структур та інститутів.

СВОБОДА – онтологічна умова людського існування, першооснова соціального і політичного буття особи. Сутність людини коріниться саме у свободі, без якої взагалі неможливе існування суспільства і людини. Як іманентна сутність людини, вона є її високою духовною метою і необхідною умовою здоров'я нації. Свобода – універсальний фактор соціального, політичного, економічного, духовного прогресу суспільства. Водночас вона завжди індивідуальна і конкретна, залежить від суб'єкта. Свобода має значення не тільки з правового погляду, а й як принцип самовизначення особи.

СВОБОДА ВИБОРУ – фундаментальне право всіх людей жити відповідно до своїх переконань та інтересів, самопізнання шляхів вибору індивідом себе як суб'єкта політичної і моральної дії; вільний вибір кожною суверенною країною свого політичного буття. Свобода вибору означає: вибір суспільного ладу і форми правління; забезпечення захисту прав людини, задоволення основних потреб її життєдіяльності; формування державної влади шляхом народного волевиявлення; створення умов для утвердження в суспільстві норм моралі. Згідно із законами міжнародного права ніхто не має права

вирішувати за інших їхню долю і нав'язувати масам ту чи іншу модель політичної влади.

СВОБОДА ОСОБИ – одна з істотних ознак людського буття, що становить необхідну умову існування суспільства, виявляє вищу духовну суть людини і цінність її життя, форму її життєдіяльності. Забезпечення свободи особи, тобто стану, адекватного природі людини, її буттєво-екзистенційного смислу – покликання державної влади в будь-якому суспільстві. З іншого боку, Свобода особи є засобом самокорекції особою власного розвитку.

СВОБОДИ ПОЛІТИЧНІ – різновид соціальних свобод, що означає здатність і можливість особи і суспільства діяти відповідно до своїх інтересів і цілей. Свободи політичні передбачають визнання за кожною людиною права користуватися свободами, які становлять продукт культурно-історичної екзистенції (суспільної моралі, політики, права), умову самоствердження індивіда в політичному житті, ступінь відображення духовного стану цивілізації, сумарний вираз загальної атмосфери сучасних політичних ситуацій. До таких свобод належать: свобода совісті, слова, думки, переконань, проголошення думок; свобода мирних зборів, асоціацій; свобода отримання інформації, участі в рухах, мітингах, демонстраціях; свобода вільних виборів наявних інститутів влади.

ТЕОКРАТІЯ (від грец. бог, влада, боговладдя) – форма державного правління, за якої безпосереднім носієм влади вважається Бог, а її реалізація здійснюється переважно духівництвом, главою церкви і кліру. Прикладом теократії є сучасна держава Ватикан, у якій влада папи римського має необмежений характер. Ідея теократії («священної держави») виразно сформульована в ісламі.

ТЕОЛОГІЯ (від грец. учення) – система уявлень про Бога (релігійна онтологія), «символ віри» (ідеологія, висловлена в догматах), моральні основи життя (конфесійна етика), практичні аспекти діяльності віруючих і духівництва.

ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВ – класифікація груп держав за спільними для них ознаками, які визначають сутнісну характеристику цих

груп держав. Найбільш поширеною і визнаною є типологія держав, в основі якої лежить категорія суспільно-економічної формації, заснованої на тому чи іншому способі виробництва. За цим критерієм виділяють держави рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціальні, а також сучасні держави соціалістичної чи капіталістичної орієнтації.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (від лат. *tolerantia* – терпіння) – різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. Поява терміна «толерантність» у політичній теорії і практиці характерна саме для сучасного стану світового співтовариства, коли люди (у тому числі державні і політичні діячі) все більше розуміють необхідність установалення цивілізованих, дружніх взаємовідносин між різними народами і країнами.

ТОТАЛІТАРИЗМ (з лат. *totalitas* – повнота, ціливість і *totalis* – увесь, повний, цілий) – напрям політичної думки, що виправдовує необмежену етатизацію (одержавлення) суспільного життя (термін «тоталітаризм» як засіб обґрунтування політичної практики італійського фашизму був запропонований Дж. Джентіле); парадигматичний концепт англо-американської політології 50-60-х рр. XX ст., який застосовується для характеристики політичних особливостей фашистського, націонал-соціалістичного, комуністичного режимів (Х.Арендт, К.Фрідріх, З.Бжезінський та ін.).

Об'єктивні передумови виникнення Тоталітаризму: особливості соціокультурної динаміки періоду індустріалізму, що поєднувала процеси швидкого руйнування структур традиційного суспільства з формуванням підвалин масової суспільної організації; етатизація суспільного життя в міру розвитку державно-монополістичного капіталу, посилення соціальних функцій держави; створення системи масових комунікацій і засобів масової інформації, здатних формувати суспільну свідомість за умоглядними проектами радикального перевлаштування соціуму.

ТОТАЛІТАРНА ДЕМОКРАТІЯ – абсолютна диктатура, представлена у вигляді демократії, зазвичай основана на претензіях лідера на монополію ідеологічного просвітництва.

ФАШИЗМ (від лат. fascio, італ. fascismo – в'язка, об'єднання) – ідейно-політична течія, що сформувалася 1919 р. на базі категоріального синтезу концепту нації як вищої й одвічної реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; політичний рух, що виник в Італії на початку 20-х р. XX ст., принципи якого запозичили прибічники фашизму у більшості країн Південної, Центральної та Південно-Східної Європи; різновид тоталітаризму. Головне ідейне гасло фашизму – корпоративна єдність нації, що заснована на спільності крові, раси, гарантом якої у свою чергу виступає фашистська держава. Ідеологія фашизму передбачала усунення всіх чинників, що загрожували здійсненню принципу колективної етнокультурної ідентичності: індивідуалізму і лібералізму, абстрактних демократичних цінностей, асоціальних проявів тощо.

ФРАНКО І.Я. (1856-1916) – український письменник, вчений, публіцист, громадський діяч. Правдиво відтворював життя селян і робітників, відображав ідеї боротьби людей праці за свої права. На початку творчої і громадської діяльності захоплювався марксизмом, особливо економічним вченням Карла Маркса. Але погляди Франка розходилися з марксизмом насамперед у розумінні соціальної революції, з питань рушійних сил суспільного прогресу, засобів докорінної перебудови суспільства на соціалістичних засадах, а також щодо розуміння самого соціалізму як суспільно-політичного ладу. Особливо негативно ставився Франко до ідеї диктатури пролетаріату як головного засобу здійснення соціалістичних перетворень.

ХАЙДЕГГЕР Мартін (1889-1976) – німецький політолог, філософ-структураліст. Створив замкнуту систему політичного аналізу. Досліджував ситуаційний аналіз соціального підґрунтя пізнання. Вважається, що Хайдеггер політологічно побудував систему процесуальної політики. Світ матеріальних речей (в тому числі і в політичному середовищі) називав буденним; істинним світом політики вважав

систему її загального пізнання – екзистенції. Теорія Хайдеггера створила певну інформаційну структуру політологічного пізнання. Визначена Хайдеггером структура політичних індикаторів дозволяє поставити певну крапку в питанні природних і позитивних компонентів політики.

ХРИСТИЯНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ – ідеологічна традиція в рамках європейського консерватизму, що характеризується прихильністю до соціального ринку та кваліфікованих економічних втручань.

ЦЕНЗУРА (від лат. *censura* – суворе судження, розгляд) – забороняння, недопущення публікації, передачі чи демонстрації матеріалів, що розцінюються як такі, які не бажано робити доступними для широкого загалу. Це може стосуватися питань національної безпеки, військ, таємниць, матеріалів непристойного характеру. Цензура – обов'язкова функція держави, один із засобів гарантування безпеки і соціальної стабільності у демократичному суспільстві. За тоталітарних режимів Цензуру використовують як знаряддя політичного придушення владою опозиції.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО КУЛЬТУРУ (2011)

Закон визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них.

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

1) Базова мережа закладів культури – комплекс підприємств, установ, організацій і закладів культури державної та комунальної форми власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також на забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури;

2) Вітчизняний (національний) культурний продукт – культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником;

3) Грант – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проекту;

4) Діяльність у сфері культури (культурна діяльність) – творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвілєва та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян;

5) Заклад культури – юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури;

6) Культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти;

7) Культурний простір України – сфера, в якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище;

8) Культурні блага – товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо);

9) Культурно-мистецька громадськість – митці та працівники закладів культури, інші працівники, об'єднані у професійні творчі спілки, національно-культурні товариства;

10) Культурно-мистецька освіта – спеціальна освіта у сфері культури і мистецтва;

11) Культурно-мистецький проект – форма культурної діяльності з визначеними метою і строком реалізації (досягнення мети), а також цільовим фінансуванням згідно з кошторисом (бюджетом);

12) Мистецтво – творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового

мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах;

13) Мистецьке аматорство – непрофесійна творча діяльність окремих осіб або колективів, що не є для них основним заняттям і не має на меті отримання доходів;

14) Національне культурне надбання – сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України;

15) Національно-культурна державна цільова програма – програма, спрямована на створення сприятливих умов національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини, та цільова регіональна програма у сфері культури, що передбачає вирішення питань, пов'язаних з діяльністю та розвитком базової мережі закладів культури всіх рівнів або відповідного рівня, а також реалізацію культурно-мистецьких проектів і здійснення державними та недержавними закладами культури заходів, що фінансуються з державного та/або місцевих бюджетів;

16) Нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини;

17) Об'єкти культурного призначення – цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів, історико-культурних заповідників, театральних видовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятки культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності;

18) Працівник культури (працівник у сфері культури) – професійний творчий працівник або працівник закладу культури чи інша фізична особа, яка провадить діяльність у сфері культури;

19) Професійний творчий працівник – особа, яка провадить творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури та мистецтва;

20) Суб'єкти діяльності у сфері культури – фізичні та юридичні особи, що провадять культурну діяльність або реалізують владні повноваження у сфері культури;

21) Творча діяльність – індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність.

Термін "культурні цінності" застосовується у значенні, визначеному Законом України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" (1068-14).

Стаття 2. Законодавство України про культуру

1. Законодавство України про культуру складається з Конституції України (254к/96-ВР), цього Закону та інших законів, що регламентують діяльність у сфері культури, міжнародних договорів з питань культури, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів.

2. Законодавство України про культуру регулює:

1) Діяльність у сфері:

- художньої літератури, кінематографії, театрального, музичного, хореографічного, пластичного, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, фотомистецтва, дизайну;

- нематеріальної культурної спадщини, в тому числі народної культури (фольклор, традиції, звичаї і обряди, діалекти і говірки, народні художні промисли та ремесла, історична топоніміка тощо);
- охорони національного культурного надбання, в тому числі культурної спадщини;
- музейної справи, колекціонування;
- архівної справи;
- бібліотечної справи;
- книговидання, створення видавничої продукції, її розповсюдження і використання;
- створення і розповсюдження фонограмної та аудіовізуальної продукції;
- художньо-естетичної освіти, спеціальної культурно-мистецької освіти, позашкільної освіти сфери культури, педагогічної діяльності у закладах освіти сфери культури;
- наукових досліджень у сфері культури;
- міжнародних культурних зв'язків, а також переміщення культурних цінностей через державний кордон;
- виробництва матеріалів та обладнання, необхідних для збереження, створення і використання культурних цінностей та культурної спадщини.

2) Іншу діяльність, основною метою якої є створення, збереження, розповсюдження і використання культурних цінностей, культурної спадщини та культурних благ.

3. Законодавство України про культуру має на меті:

- забезпечення захисту і реалізації конституційних прав громадян України у сфері культури – створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них;
- збереження і примноження національного культурного надбання;

- врегулювання відносин суб'єктів діяльності у сфері культури щодо інтелектуальної власності у сфері культури, забезпечення реалізації та захист авторського права і суміжних прав;
- визначення пріоритетів державної політики у сфері культури, форм, підстав, умов та порядку надання державної підтримки культури, гарантій невтручання держави у творчі процеси, механізму впливу громадськості на формування і реалізацію державної політики у сфері культури.

4. Відносини у сфері культури, що стосуються охорони та використання об'єктів інтелектуальної власності, врегульовуються законодавством про інтелектуальну власність з урахуванням положень цього Закону.

Стаття 3. Основні засади державної політики у сфері культури

1. Основними засадами державної політики у сфері культури є:

- визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей (далі – Український народ);
- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;
- забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;
- гарантування прав громадян у сфері культури;
- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання

платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел;

- сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ;
- визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури;
- забезпечення діяльності базової мережі закладів культури, закладів освіти сфери культури;
- підтримка діяльності у сфері культури, пов'язаної з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих засобів масової інформації, аудіо- та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій та підвищенням їх потенціалу для розширення доступу та залучення громадськості до діяльності у сфері культури тощо;
- пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні;
- підтримка вітчизняного виробника у сфері культури;
- забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва;
- створення страхового фонду документації про культурні цінності та документів на об'єкти культурної спадщини.

Стаття 4. Пріоритети державної політики у сфері культури

1. Пріоритети державної політики у сфері культури визначаються:

- державними програмами економічного і соціального розвитку України та програмами діяльності Кабінету Міністрів України, в яких обов'язково враховуються аспекти розвитку культури;
- державними цільовими програмами у сфері культури, що розробляються і затверджуються згідно із законодавством.

2. Держава у пріоритетному порядку створює умови для:
- розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин України;
 - збереження, відтворення та охорони історичного середовища;
 - естетичного виховання громадян, передусім дітей та юнацтва;
 - розширення культурної інфраструктури села.

Стаття 5. Мова у сфері культури

1. Застосування мов у сфері культури гарантується Конституцією України (254к/96-ВР) та визначається законом України «Про мови».

2. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування державної мови у сфері культури, гарантує вільне використання мов усіх національних меншин України.

РОЗДІЛ II. ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Стаття 6. Права громадян у сфері культури

1. Громадяни мають право на:

- свободу творчості;
- вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором;
- провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;
- створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм;
- об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури;
- збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів;

- захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав;
- доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ;
- здобуття культурно-мистецької освіти;
- інші права, встановлені законодавством.

Стаття 7. Свобода творчості

1. Держава гарантує свободу творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури.

Право людини провадити творчу діяльність може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі.

Держава сприяє творчій діяльності митців і творчих спілок.

2. Втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності не допускаються.

Стаття 8. Право на доступ до культурних цінностей та культурних благ

1. Громадяни мають право на доступ до культурних цінностей та культурних благ.

Право на доступ до культурних цінностей реалізується шляхом утримання або надання закладам культури державної підтримки з державного та місцевих бюджетів для забезпечення їх функціонування та доступності їх послуг для різних категорій населення.

2. Діти дошкільного віку, учні, студенти, пенсіонери, інваліди мають право на відвідування державних та комунальних закладів культури, позашкільних закладів освіти галузі культури на пільгових умовах, передбачених законодавством.

3. Громадяни мають право на доступ до культурних цінностей шляхом:

- користування документами Національного архівного фонду України або їх копіями;

- ознайомлення з музейними колекціями, що належать до державної частини Музейного фонду України;
- користування фондами бібліотек, що належать до Державного бібліотечного фонду України.

4. Порядок доступу до Національного архівного фонду України, Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, фільмофонду визначається законодавством.

Стаття 9. Право на утворення закладів культури

1. Юридичні та фізичні особи мають право створювати заклади культури з метою провадження діяльності у сфері культури самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва у цій сфері у визначеному законодавством порядку.

2. Заклади культури можуть створюватися:

- центральними органами виконавчої влади;
- органами влади Автономної Республіки Крим;
- місцевими органами виконавчої влади;
- органами місцевого самоврядування;
- творчими спілками, громадськими організаціями, іншими об'єднаннями громадян;
- юридичними та фізичними особами, у тому числі іноземними.

3. В Україні гарантується можливість утворення різних за формою власності та видами діяльності у сфері культури закладів культури – театрів, концертних організацій, філармоній, культурних центрів, продюсерських агентств, професійних мистецьких колективів, кіностудій, кіно-, відеопрокатних закладів, видавництв, музеїв, архівів, заповідників, художніх галерей (виставок), бібліотек, клубних закладів, навчальних закладів культури і мистецтва, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) та студій, кінотеатрів, цирків, парків культури та відпочинку, архітектурних, дизайнерських, рекламних, реставраційних центрів і майстерень тощо.

4. Законодавчими актами можуть визначатися особливості утворення окремих закладів культури.

Стаття 10. Права громадян України всіх національностей у сфері культури

1. Держава створює умови для культурного розвитку громадян України всіх національностей, сприяє залученню їх до спільного процесу створення культурних цінностей.

2. Громадяни України будь-якої національності мають право зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди, утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури та провадити будь-яку іншу діяльність у сфері культури, що не суперечить законодавству.

Стаття 11. Обов'язки у сфері культури

Фізичні та юридичні особи зобов'язані:

- дотримуватися вимог законодавства щодо провадження діяльності у сфері культури;
- дбати про збереження народних традицій і примноження національного культурного надбання, сприяти охороні культурної спадщини;
- поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди Українського народу;
- піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей, прилучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури.

РОЗДІЛ III. ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Стаття 12. Види і суб'єкти діяльності у сфері культури

1. До основних видів діяльності у сфері культури належать:

- створення, виконання, тиражування, розповсюдження, демонстрування (публічний показ і публічне сповіщення) та популяризація творів літератури і мистецтва;
- створення, збереження, охорона, використання та популяризація національного культурного надбання;

- проведення наукових досліджень у сфері культури, літературна і художня критика, кінокритика;
 - організація відпочинку і дозвілля громадян.
2. Суб'єктами діяльності у сфері культури є:
- держава в особі уповноважених органів виконавчої влади;
 - територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування;
 - професійні творчі працівники;
 - наукові працівники, зокрема, музейних, бібліотечних закладів, історико-культурних заповідників, архівних установ;
 - педагогічні працівники закладів освіти сфери культури;
 - митці, які працюють на засадах мистецького аматорства;
 - працівники культури;
 - заклади культури, а також підприємства, установи та організації всіх форм власності, статuti (положення) яких передбачають провадження діяльності у сфері культури;
 - окремі громадяни, об'єднання громадян, які провадять діяльність у сфері культури.

Стаття 13. Сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури

1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час підготовки пропозицій щодо формування та здійснення державної політики у сфері культури повинні враховувати необхідність створення єдиного культурного простору України та збереження цілісності культури.

2. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень вживають заходів для забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини на території України.

3. Спеціально уповноважений державний орган контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей, інші

органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень здійснюють цілеспрямовану політику щодо повернення незаконно вивезених з території України культурних цінностей та забезпечення охорони культурних цінностей і об'єктів культурної спадщини, які є власністю України і перебувають на території інших країн.

Стаття 14. Підтримка вітчизняних виробників у сфері культури

1. Підтримка вітчизняних виробників у сфері культури здійснюється відповідно до законодавства шляхом:

- створення сприятливого режиму оподаткування та надання державою фінансової підтримки для виробництва і розповсюдження книг, фільмів та інших видів культурного продукту українською мовою в Україні та за кордоном;
- встановлення квот демонстрування та розповсюдження вітчизняного україномовного культурного продукту на телебаченні, радіо, у кіно- та відеомережі.

Стаття 15. Розповсюдження та популяризація творів літератури і мистецтва

1. Заклади та працівники культури вільно розповсюджують та популяризують з дотриманням вимог законодавства твори літератури і мистецтва, самостійно визначають репертуар, програми, зміст і форми гастрольно-концертної, виставкової, бібліотечно-інформаційної та іншої діяльності у сфері культури.

Стаття 16. Збереження культурної спадщини, культурних цінностей та культурних благ

1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують:

- збереження культурних цінностей на території України, охорону культурної спадщини, захист історичного середовища;

- збереження Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду України, фільмофонду, їх постійне поповнення сучасними творами мистецтва, продукцією вітчизняного книговидавництва, кінематографу, аудіовиробництва;
- функціонування і розвиток мережі музеїв, архівів, бібліотек, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання та студій), клубів, кінотеатрів, кіно-, відеопрокатних підприємств, об'єднань, заповідників, реставраційних закладів державної та комунальної власності;
- збереження нематеріальної культурної спадщини, в тому числі традиційної народної культури, мов, діалектів і говірок, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів, народних художніх промислів та ремесел, історичних топонімів тощо.

2. Забороняється вилучення друкованих видань, вихідних матеріалів фільмів та фонограм, інших мистецьких і літературних творів, документів, пам'яток з бібліотечних, музейних, архівних фондів, фільмофонду, знищення культурних цінностей з ідеологічних чи політичних міркувань.

3. Унікальні культурні цінності, що мають виняткове історичне, художнє, наукове та інше культурне значення для формування вітчизняного культурного простору і визначають внесок Українського народу у всесвітню культурну спадщину, визнаються об'єктами національного культурного надбання і включаються до Державного реєстру національного культурного надбання. Порядок включення до зазначеного реєстру та порядок ведення обліку об'єктів національного культурного надбання визначаються Кабінетом Міністрів України.

4. Документи на об'єкти культурної спадщини та інформація про культурні цінності підлягають збереженню шляхом створення страхового фонду документації.

Стаття 17. Професійна творча діяльність

1. Держава створює умови для провадження професійної творчої діяльності у сфері літератури, театрального, музичного, хореографічного, циркового, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, музейної справи, архітектури, кінематографії, журналістики, інформаційної, дизайнерської, науково-дослідної, реставраційної та іншої діяльності, спрямованої на розвиток культури.

2. Суб'єктами професійної творчої діяльності на індивідуальній і колективній основі є професійні творчі працівники, колективи та творчі спілки.

3. Статус професійного творчого працівника, правові засади професійної творчої діяльності визначаються цим Законом, іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 18. Сприяння мистецькому аматорству та організації дозвілля громадян

1. З метою задоволення потреби громадян у мистецькому аматорстві, створення умов для їх дозвілля органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування формують базову мережу закладів культури (клубних закладів, культурних центрів, парків культури та відпочинку, центрів народної творчості тощо), засоби масової інформації і надають їм фінансову підтримку, а також сприяють створенню недержавних закладів культури, клубів, мистецьких аматорських об'єднань, гуртків, студій за інтересами та провадженню ними діяльності.

Стаття 19. Особливості створення, діяльності та ліквідації закладів культури

1. Заклади культури різних організаційно-правових форм господарювання і власності створюються і провадять діяльність відповідно до законодавства.

Заклади культури провадять діяльність за видами, визначеними частиною першою статті 12 цього Закону, відповідно до цілей, передбачених їх статутами (положеннями).

Основним видом діяльності закладу культури є діяльність у сфері культури, передбачена статтею 12 цього Закону.

Заклади культури можуть одночасно з основною діяльністю провадити іншу господарську діяльність і одержувати від неї доходи, якщо інше не встановлено законом, і така діяльність відповідає меті, з якою вони створені. Доходи, одержані від цієї діяльності, оподатковуються на загальних підставах згідно із законодавством.

2. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють діяльності неприбуткових закладів культури.

Для неприбуткових закладів культури, закладів освіти сфери культури, а також фізичних та юридичних осіб, які надають благодійну допомогу неприбутковим закладам культури, створюється сприятливий режим оподаткування, передбачений податковим законодавством.

3. Створення чи припинення, у тому числі ліквідація, закладів культури здійснюється в порядку, визначеному законодавством.

Стаття 20. Особливості провадження інвестиційної та інноваційної діяльності, проведення приватизації у сфері культури

1. Держава забезпечує створення умов для провадження інвестиційної та інноваційної діяльності у сфері культури.

Юридичним і фізичним особам гарантується дотримання їхніх прав і законних інтересів під час провадження інвестиційної та інноваційної діяльності на об'єктах культурного призначення.

2. Кошти, що надійшли від приватизації об'єктів культурного призначення, у тому числі об'єктів незавершеного будівництва, державної власності, зараховуються в повному обсязі до Державного бюджету України, а комунальної власності – до відповідних місцевих бюджетів.

Кошти, отримані від приватизації об'єктів культурного призначення, що є об'єктами незавершеного будівництва, розподіляються згідно із Законом України "Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва" (1953-14).

3. Не підлягають приватизації:

- архіви (архівні установи), об'єкти культури, мистецтва, у тому числі виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що занесені чи підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, а також об'єкти архітектури, меморіальні комплекси, заповідники, парки тощо загальнодержавного значення;
- об'єкти культури, що належать до майнових комплексів установ Національної академії наук України;
- пам'ятки, включені до переліку пам'яток, що не підлягають приватизації;
- пам'ятки археології;
- архіви та документи з них;
- пам'ятки державної частини Музейного фонду України (музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання);
- документи Державного бібліотечного фонду України;
- вихідні матеріали та фільмокопії, що зберігаються у фільмофонді;
- заклади культури, що забезпечують державні соціальні нормативи у сфері обслуговування населення закладами культури;
- заклади освіти сфери культури.

4. Забороняється виселення закладів культури (театрів, філармоній, бібліотек, музеїв, архівів, художніх галерей (виставок), кінотеатрів, позашкільних закладів естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва, клубних закладів тощо) з приміщень без надання їм іншого рівноцінного приміщення.

5. Не можуть бути предметом застави об'єкти права державної та комунальної власності, що занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання.

Стаття 21. Особливості трудових відносин та працевлаштування в закладах культури

1. Керівники закладів культури призначаються на посаду шляхом укладення з ними трудового договору (контракту). Укладення контракту регулюється виключно законами України.

Формування кадрового складу (художнього та артистичного, крім технічного персоналу) закладів культури здійснюється на конкурсній основі. За результатами конкурсу укладається трудовий договір у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Перелік посад керівників структурних підрозділів, фахівців, працівників, які забезпечують і безпосередньо виконують творчі функції, визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ IV. БАЗОВА МЕРЕЖА ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ**Стаття 22. Призначення та функціонування базової мережі закладів культури**

1. Базова мережа закладів культури формується з метою:

- забезпечення розвитку сфери культури, всіх жанрів і видів мистецтва, а також цілісності національної культури;
- дотримання прав громадян України у сфері культури, забезпечення доступності національного культурного надбання, культурних благ та мистецької творчості шляхом дотримання державних соціальних нормативів у сфері обслуговування закладами культури.

2. Базова мережа закладів культури формується органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Існуючі заклади культури та заклади освіти сфери культури автоматично включаються до базової мережі.

3. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час формування та забезпечення функціонування

базової мережі закладів культури керуються державними соціальними нормативами у сфері обслуговування закладами культури, передбаченими Законом України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" (2017-14). Виключення закладів культури з базової мережі можливе лише за погодженням з Міністерством культури і туризму України.

Стаття 23. Рівні базової мережі закладів культури

1. До базової мережі закладів культури загальнодержавного рівня належать державні, у тому числі національні (бібліотеки, музеї, архіви, галереї, заповідники, цирки, театри, філармонії, музичні колективи і ансамблі, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри, навчальні заклади культури і мистецтва, кіностудії, художні галереї, виставки національного (загальнодержавного) значення тощо), заклади культури.

2. До базової мережі закладів культури місцевого рівня належать комунальні заклади культури (бібліотеки, музеї, галереї, заповідники, виставкові зали, театри, філармонії, концертні організації, мистецькі колективи, кінотеатри, кіно-відеопрокатні підприємства, об'єднання, палаци і будинки культури, інші клубні заклади, заклади освіти сфери культури, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання та студії), парки культури та відпочинку тощо).

Стаття 24. Переліки закладів культури базової мережі

1. На підставі державних соціальних нормативів забезпечення населення закладами культури і культурними послугами спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері культури затверджує перелік закладів культури базової мережі загальнодержавного рівня. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування затверджують переліки закладів культури базової мережі місцевого рівня.

Стаття 25. Національні та академічні заклади культури

1. Статус національного закладу (установи) України може бути надано декільком закладам (установам) культури залежно від їх кількості у відповідній групі (театри, філармонії, бібліотеки, музеї, галереї, заповідники, цирки, музичні колективи і ансамблі, кіностудії).

Порядок надання закладу культури статусу національного та академічного визначається законодавством.

**РОЗДІЛ V. ФІНАНСУВАННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ****Стаття 26. Витрати на утримання закладів культури**

1. Витратами на утримання закладів культури є:

- кошти державного та місцевих бюджетів;
- кошти, що надходять від господарської діяльності, надання платних послуг;
- гранти, благодійні внески, добровільні пожертвування фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних;
- інші не заборонені законодавством джерела.

2. Заклади культури загальнодержавного та місцевого рівня базової мережі залежно від форми власності утримуються або отримують фінансову підтримку відповідно за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, інших місцевих бюджетів, а також коштів установ, організацій, громадян та їх об'єднань.

Приватні заклади культури фінансуються їх засновниками.

Стаття 27. Додаткова фінансова підтримка діяльності у сфері культури

1. З метою залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку культури держава створює сприятливий режим оподаткування фізичним та юридичним особам, які спрямовують свої

кошти на розвиток культури. Механізм податкового заохочення підтримки діяльності у сфері культури визначається податковим законодавством України.

Стаття 28. Забезпечення господарської діяльності закладів культури

1. Держава сприяє:

- забезпеченню закладів культури, закладів освіти сфери культури будівлями, спорудами, приміщеннями, збудованими за спеціальними проектами, або іншими упорядкованими приміщеннями, що відповідають потребам закладу культури;
- створенню виробничої бази з випуску спеціального обладнання для закладів культури, музичних інструментів, техніки для атракціонів, допоміжних матеріалів і засобів для індивідуальної художньої творчості, а також розвитку мережі спеціалізованих виробництв.

РОЗДІЛ VI. СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАЦІВНИКІВ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Стаття 29. Оплата і стимулювання праці працівників у сфері культури

1. Оплата праці у сфері культури має забезпечувати створення належних матеріальних умов для ефективної самостійної творчої діяльності працівника, підвищення престижності професії, сприяти підвищенню його кваліфікації, стимулювати залучення талановитої молоді до діяльності у сфері культури.

Заробітна плата працівника у сфері культури, педагогічного працівника закладу освіти сфери культури складається з посадового окладу (тарифної ставки), надбавки за почесне звання, доплат за науковий ступінь, вислугу років залежно від стажу роботи в державних і комунальних закладах культури, закладах освіти сфери культури.

ри, інших надбавок та доплат, премій, винагород за творчу діяльність, передбачених законодавством.

Умови оплати праці працівників у сфері культури державних і комунальних закладів культури, закладів освіти сфери культури визначаються Кабінетом Міністрів України.

{ Частина перша статті 29 набирає чинності з 1 січня 2011 року – див. п.1 розділу X "Прикінцеві положення" цього Закону }

2. Працівникам у сфері культури, які працюють у державних і комунальних закладах культури, держава забезпечує:

- роботу на повну тарифну ставку;
- створення належних умов праці, її оплату;
- правовий, соціальний, професійний захист;
- призначення і виплату пенсій відповідно до законодавства;
- інші гарантії, встановлені законом.

{ Частина друга статті 29 набирає чинності з 1 січня 2012 року – див. п.1 розділу X "Прикінцеві положення" цього Закону }

3. Працівники у сфері культури, педагогічні працівники закладів освіти сфери культури, які працюють у державних і комунальних закладах культури, мають право на допомогу для оздоровлення під час надання щорічної відпустки у розмірі посадового окладу, а також на матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань та доплату за вислугу років у розмірах і порядку, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

{ Частина третя статті 29 набирає чинності з 1 січня 2013 року – див. п.1 розділу X "Прикінцеві положення" цього Закону }

4. Працівники державних і комунальних закладів культури, педагогічні працівники закладів освіти сфери культури, які працюють у сільській місцевості та селищах міського типу, а також пенсіонери, які раніше працювали в державних та комунальних закладах культури, закладах освіти сфери культури у таких населених пунктах і проживають у них, мають право на безоплатне отримання у власність земельної ділянки відповідно до законодавства.

5. Працівникам державних і комунальних закладів культури, педагогічним працівникам закладів освіти сфери культури, які працюють у сільській місцевості та селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали в державних та комунальних закладах культури, закладах освіти сфери культури у таких населених пунктах і проживають у них, держава забезпечує відповідно до законодавства безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах установлених норм.

Стаття 30. Пенсійне забезпечення та соціальний захист працівників сфери культури

1. Держава забезпечує працівникам сфери культури призначення та виплату пенсії відповідно до законодавства.

РОЗДІЛ VII. УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У РОЗВИТКУ СФЕРИ КУЛЬТУРИ

Стаття 31. Участь громадськості у реалізації державної політики у сфері культури

1. Громадські організації (професійні спілки, творчі спілки, товариства, фонди, асоціації тощо) беруть участь у реалізації державної політики у сфері культури відповідно до законодавства.

2. Громадські організації мають право самостійно та на договірній основі утворювати благодійні організації для фінансування культурних програм розвитку літератури та мистецтва, підтримки талантів і творчих починань у сфері культури, розв'язання соціальних і побутових проблем професійних творчих працівників.

Стаття 32. Співпраця державних органів та культурно-мистецької громадськості

1. З метою представлення та захисту інтересів професійних творчих працівників і аматорів держава залучає представників

культурно-мистецької громадськості до участі в підготовці проектів нормативно-правових актів, презентації України в різних сферах міжнародного культурного життя, забезпечує надання інформації, необхідної для виконання завдань, визначених статутами (положеннями) закладів культури.

РОЗДІЛ VIII. МІЖНАРОДНІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Стаття 33. Державне сприяння міжнародному культурному співробітництву

1. Держава сприяє міжнародному культурному обміну, співробітництву закладів культури, професійних творчих працівників, працівників культури України із зарубіжними партнерами.

2. Заклади культури незалежно від підпорядкування, форми власності та організаційно-правової форми, професійні творчі працівники, окремі громадяни мають право самостійно укладати договори (контракти) з іноземними фізичними та юридичними особами про форми співробітництва у сфері культури, брати участь у роботі відповідних міжнародних організацій та фондів, провадити зовнішньоекономічну діяльність у сфері культури відповідно до законодавства.

Стаття 34. Розвиток національної культури за межами України

1. Держава піклується про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України, зокрема шляхом сприяння проведенню культурно-мистецьких заходів за кордоном, відкриттю та діяльності українських національних культурних центрів та національних освітніх закладів в інших країнах.

РОЗДІЛ ІХ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КУЛЬТУРУ

Стаття 35. Відповідальність за порушення законодавства про культуру

1. Особи, винні у порушенні законодавства про культуру, несуть дисциплінарну, цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність відповідно до законодавства.

РОЗДІЛ Х. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування, крім частини першої статті 29, яка набирає чинності з 1 січня 2011 року, частини другої статті 29, яка набирає чинності з 1 січня 2012 року, та частини третьої статті 29, яка набирає чинності з 1 січня 2013 року.

Установити, що до набрання чинності частинами першою – третьою статті 29 цього Закону діють умови оплати праці, передбачені законодавством.

До приведення законів, інших нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом вони діють у частині, що не суперечить цьому Закону.

2. Абзаци другий та четвертий статті 1 Закону України "Про професійних творчих працівників та творчі спілки" (554/97-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., N 52, ст. 312) викласти у такій редакції:

- "професійний творчий працівник – особа, яка провадить творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури і мистецтва";

- "творча діяльність – індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність".

3. Визнати такими, що втратили чинність:

Основи законодавства України про культуру (2117-12) (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., N 21, ст. 294 із наступними змінами);

Постанову Верховної Ради України від 19 лютого 1992 року "Про порядок введення в дію "Оснoв законодавства України про культуру" (2141-12) (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., N 21, ст. 295).

*Президент України В.ЯНУКОВИЧ
м. Київ, 14 грудня 2010 року
N 2778-VI { Отримано з офіційного
джерела – zakon.rada.gov.ua }*

Навчальний посібник

ІННА КОСТИРЯ

СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРОЮ В УКРАЇНІ

Відповідальний за випуск В.М. Мамедова

Редактор Т.І. Ситник

Коректор О.О Кравцова

Художнє оформлення та верстка В.О. Канюка

Підписано до друку .10.2010 р. Формат 84x108/16

Друк офсетний. Умовн.друк.арк.....

Наклад 300 прим. Зам. П-82298.

Видавець « »

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців,

виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія від р.

Надруковано в друкарні «»

Україна,